

62037

**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ ve İNKILAP TARİHİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**1920 - 1938 YILLARINDA
UYGULANAN PARA POLİTİKALARI
VE TÜRKİYE CUMHURİYET MERKEZ BANKASI**

Paşa BOZKURT

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Selim TARLAN

İSTANBUL, 1997

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
BÖLÜM I. PARA POLİTİKASI	3
A. Para Politikası Amaçları	4
A.1. Fiyat İstikrarı	4
A.2. İstihdam	4
A.3. İktisadi Büyüme	6
A.4. Dış Ödeme Dengesi	7
B. Para Politikası Araçları	8
B.1. Açık Piyasa İşlemleri	8
B.2. Reeskont Haddi	9
B.3. Kanuni Karşılıklar Oranı	10
B.4. İthalat Teminatları Politikaları	11
B.5. Kredi Plafonu Tesisi	11
B.6. Kredi Dağılımının Kontrolü	12
B.7. Para Hacminin Tayini	13
BÖLÜM II. UYGULAMADA PARA SİSTEMLERİ	14
A. Tarihsel Gelişim	14
A.1. Para Kavramı	14
A.2. Para Sistemleri	16
A.2.a. Gümüş Sistemi	16
A.2.b. Altın Sistemi	16
A.2.c. Bimetallizm (Çift Metal Sistemi)	17
A.2.d. Kağıt Para Sistemi	18
A.2.e. Elektronik Para Sistemi	18
B. Teorik Gelişme	19
B.1. İlkçağ ve Ortaçağ	19
B.2. Klasik Görüş	20
B.3. Neo-Klasik Görüş	22
B.4. 1929 Depresyonu ve Keynesyen Görüş	24

BÖLÜM III. TÜRKİYE'DE PARA POLİTİKALARI	26
A. Tanzimat Dönemi	26
A.1. Ekonomideki Yapı Değişikliği	26
A.2. Parasal Düzenlemeler	29
A.3. Dış Borçlar ve Düyun-u Umumiye	33
A.4. Bankalar ve Bankacılığın Gelişimi	38
B. İkinci Meşrutiyet Dönemi	42
B.1. Ekonomik Yapı ve Politika Değişikliği	42
B.2. İkinci Meşrutiyet Dönemi Para Politikası	45
B.3. Dış Borçlar ve Büyük Savaşlar	47
B.4. İkinci Meşrutiyet Dönemi Ulusal Bankacılık Akımı ve Milli Devlet Bankası Düşünceleri	50
C. Atatürk Dönemi Para Politikası, Bankacılık ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası	57
C.1. Kurtuluş Savaşı Yılları	57
C.2. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Öncesi Uygulamalar	60
C.2.a. Para Arzı	60
C.2.b. Türk Parasının Durumu ve Fiyat İstikrarı	62
C.2.c. Dış Ticaret	70
C.2.d. Ekonomik Büyüme	71
C.2.e. İstihdam	76
C.2.f. Devlet Borçlarının Ödenmesi	77
C.2.f.a. Dış Borçlar	77
C.2.f.b. İç Borçlar	80
C.2.g. Bankacılığın Gelişimi ve Merkez Bankasına İhtiyaç	81
C.2.h. Merkez Bankası'nın Kuruluş Çalışmaları	90
C.2.h.a. Türkiye İş Bankası'nın Girişimleri	90
C.2.h.b. Osmanlı Bankası'nın Girişimleri	95
C.2.h.c. Hükümetin Çalışmaları	95
C.3. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Kuruluşundan 1938'e Kadar Uygulanan Para Politikası	101

C.3.a. Para Arzı ve Fiyat İstikrarı.....	101
C.3.b. Dış Ticaret	102
C.3.c. Beş Yıllık Sanayi Planı Uygulaması.....	103
C.3.d. İstihdam.....	105
C.3.e. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kredilerinin Dağılımı.....	106
SONUÇ	107

ÖNSÖZ

Bu araştırmamızda 1920-1938 yıllarında uygulanan para politikaları, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kuruluşu ve çalışmaları ile birlikte incelenmiştir. Araştırmamızın esasını teorik yaklaşımlar ile 1920-1938 yıllarındaki uygulamalar oluşturmaktadır. Bu vesileyle Osmanlı Devleti'nde 1838 Balta Limanı Sözleşmesi'nden sonra ekonomideki yapı değişikliği, para politikaları, dış borçlar ve bankacılık konularına da değinilmiştir.

Bölüm I'de para politikası amaçları ve para politikası araçlarına kısaca yer verilmiş; Bölüm II'de ise para sistemleri tarihsel ve teorik gelişme açısından incelenmiştir.

Türkiye'de para politikaları Bölüm III'te, Tanzimat'tan 1938 yılına kadarlık bir dönem açısından araştırılmıştır. Bölüm III.A'da Tanzimat döneminde, Bölüm III.B'de İkinci Meşrutiyet döneminde ekonomideki yapısal değişiklik; parasal düzenlemeler ve politikalar; dış borçlar ve Düyun-u Umumiye İdaresi; bankacılığın ve ulusal bankacılığın gelişimi ile milli devlet bankası düşüncesi konuları incelenmiştir.

Çalışmamıza Tanzimat dönemi ile başlamamızın sebebi, bu dönem itibarıyla Osmanlı Devleti'nde kurumsal -iktisadi ve toplumsal hızlı bir değişimin yaşanmasıdır. Konumuz açısından önemi ise, sözkonusu değişim sonucu ortaya çıkan bankacılık ve kredi sistemidir. Ayrıca bu değişim, parasal düzenlemeleri zaruri kılmakla birlikte, yapılan büyük savaşların da etkisiyle, Osmanlı Devleti'nin bir daha kurtulamayacağı dış borçlar meselesini ve Düyun-u Umumiye İdaresi'ni doğurmuştur.

Bölüm III.C'de Atatürk döneminde uygulanan para politikaları, bankacılığın gelişimi ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kuruluşu konuları incelenmiştir. Araştırmamızın bu kısmında Kurtuluş Savaşı yıllarında mali zorluklar ve para politikasına; Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kurulmadan önceki dönemde uygulanan para politikasına, devlet borçlarına, bankacılığın gelişimine ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kuruluş çalışmaları ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kuruluşundan 1938 yılına kadar uygulanan para politikasına yer verilmiştir. Atatürk döneminde tutarlı para politikaları

uygulanmış, Osmanlı dış borçları ödenmeye başlanmış ve milli bankacılık sistemimiz kurulmuştur.

Bu tezin hazırlanmasında yardımlarını, iyi niyetini ve hoşgörüsünü esirgemeyen, bana manevi desteği ile azim veren tez danışmanım Doç. Dr. Selim Tarlan'a teşekkürlerimi borç bilirim.

GİRİŞ

Günümüzdeki konumuna ilkçağda ulaşan para, sayı para evresine kadar sırasıyla malların değişimi, mal para, değişim listesi, tartı para evrimini geçirmiştir. Paranın ekonomideki yerini alması ile devletin toplum üzerindeki egemenliğini kullandığı yeni bir alan daha ortaya çıkmıştır. Para, mübadele fonksiyonu yanında değer ölçüsü, gelecekte yapılacak ödemelerin ifadesi ve (değer muhafazası) iddihar (biriktirme, saklama) fonksiyonu da görmektedir. Modern ekonomilerde mübadele fonksiyonu ile birlikte iddihar fonksiyonu paranın birincil fonksiyonu olarak kabul edilmektedir. Mübadele fonksiyonu paranın muamelat saikiyle (işlem yapma dürtüsü), iddihar fonksiyonu ise spekülasyon saikiyle talep edilmesini izah eder. Diğer iki fonksiyon ise ikincil ve mübadele fonksiyonunun doğal sonuçlarıdır ⁽¹⁾. Birçok yazar, paraya bir de iktisat politikası aracı olmak fonksiyonunu eklemektedirler. Fakat paranın iktisat politikası aracı olması ile yukarıda sayılan fonksiyonları arasında bir paralellik yoktur ⁽²⁾.

Devlet, önceleri ülkesinde yaşayan tebaasından aynı ve fiziki alımlarda bulunurken, para ile beraber misli vergi ve misli harcama anlayışı gelişmiştir. Artık devlet gelirleri ve harcamaları para aracılığıyla yapılmakta idi.

Para basma tekeline sahip olan devlet, ekonomik sistemi başarılı bir şekilde kurup yönetebilmesinden dolayı "**para politikası**" ile fiyat istikrarı, istihdam, iktisadi büyüme ve dış ödemeler dengesi gibi amaçlara ulaşmaya çalışmakta idi.

Ancak bu amaçların süreç içerisinde dönemler itibariyle önemi değişik olmuştur. Herhalde takip edilecek politika devlet ve toplumun ortak hedefine yönelen optimum politika olmalıydı.

18. ve 19. yüzyıllara gelindiğinde sanayi devriminin yaşanması, ticaretin ve para kullanımının yaygınlaşması konunun önemini daha da artırmıştır. Önceleri altın, gümüş,

⁽¹⁾ Mükerrerem HİÇ, **Para Teorisi ve Politikası**, 9. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994, s.3.

⁽²⁾ Mükerrerem HİÇ, **a.g.e.**, s.3.

bakır ve bronz gibi değerli madenlerden oluşan paranın yerine banknotlar tedavüle sürülmüş, banknotlar ekonomide hissedilir konuma gelmiş ve hızla banka sayısında artış görülmüştür. Banknotların tedavüle çıkışı başlangıçta özel bankalar, ya da para basma imtiyazına sahip kılınmış bazı özel bankalar kanalıyla olurken, zamanla "merkez bankası" anlayışına doğru ilerleme kaydedilmiştir. 20. yüzyıla geldiğimizde artık çoğu ülkede merkez bankası kurulmuş ve para politikasının izlenmesinde özerk veya yarı özerk ya da hükümetlerin denetiminde faaliyet göstermiştir.

Bizde 24 Mayıs 1856'da kurulan Bank-ı Osmani'ye 1863 tarihli anlaşma ile emisyon imtiyazının verilmesi ve adının Bank-ı Osmani-i Şahane olarak değişmesi merkez bankacılığına atılan ilk adım olarak değerlendirilebilir. Osmanlı Bankası'nın emisyon imtiyazı Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devam etmiştir. Ancak Atatürk ve diğer Hükümet erkanı modern anlamda bir merkez bankası kurmayı gerekli görmüşler, çok geçmeden bu yöndeki çalışmalar başlatılmıştır. 28 Kasım 1928 tarihinde zamanın Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun bir "Devlet Bankası" kurmayı kararlaştırdıklarını Osmanlı Bankası'na bildirmesiyle bu yöndeki çalışmalar resmiyet kazanmıştır. O günün şartlarında, ancak 11 Haziran 1930 tarihinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu çıkarılmış ve Banka 3 Ekim 1931 tarihinde faaliyete başlamıştır.

Merkez bankaları bugün hemen hemen her ülkede dört ana işlevi görmektedir. a) Ülke içindeki para arzını dolayısıyla para piyasasını düzenlemek, b) Bankalar sisteminin başı olarak kredi hacmini ve dağılımını ayarlamak, c) Ülkenin altın ve döviz ihtiyatlarının muhafazasını yapmak, d) Devletin hazinedarlığı ya da mali ajanlığı işlevini yerine getirmek ⁽³⁾.

Bu araştırmada 1920-1938 yıllarında uygulanan Para Politikaları ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası incelenecektir. Ancak konuya giriş mahiyetinde, genel çerçevede tanım ve açıklamalara, teorilere, değişik uygulamalardan örneklerle, ayrıca Cumhuriyet öncesi Türkiye'ye kısaca yer verilecektir.

⁽³⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 50. yıl Kuruluş Armağanı, Ankara, 1981, s.15.

I. PARA POLİTİKASI

J. Hicks'e göre para politikası, belli ekonomik amaçları gerçekleştirmek için para ve kredi koşullarının Merkez Bankası tarafından kontrol edilmek üzere bilerek ve isteyerek yapılan gayretlerdir (⁴). Bu tanım genel hatlarıyla kabul görmüş olmasına rağmen, iki unsur açısından zamana ve değişik ülkelere göre farklılık arz etmektedir. Birincisi "**ekonomik amaçlar**"ın iktisadi gelişme ile paralel bir seyir izlemesi olup, her amaç yaşanan ekonomik sorunlarla ortaya çıkmıştır. Klasikler parasal müdahalelerin faydalı olmayacağına inanmışlardır. Dolayısıyla "**fiyat istikrarının korunması**" yeterli idi. 1929 buhranını takiben artan işsizlik oranı ve 1939'da Keynes'in Genel Teorisi'nde ileri sürdüğü yeni düşünceler ile İkinci Dünya Savaşında Federal Rezerve'in faiz oranlarını düşük tutarak savaş masraflarını karşılamaya çalışması, 1946 tarihli ABD İş Kanunu'nda işsizliği önlemeye yönelik gayretler yeni bir para politikası amacı olarak "**istihdam**"ı da göstermiştir. Yine bu yıllarda "**iktisadi büyüme**" birçok ülkenin sorunu konumundadır. 1950'lerden sonra ise "**dış ödemeler dengesi**" önemli bir para politikası amacı olarak görülmektedir. Atatürk dönemi Türkiye'de ise ilk yıllarda özellikle fiyat istikrarı üzerinde durulurken, 1930'larda devletçi ekonomi anlayışıyla beraber iktisadi büyüme de önemli bir amaç olarak görülmektedir. Osmanlı Devleti borçlarından Cumhuriyet'e kalan miras, yine dış ödemeler dengesi açısından sorun doğurmuştur. İstihdam ise o yıllarda işgücünün azlığı ve genellikle tarımda yoğunlaşmış olmasından dolayı önemli bir sorun olarak görülmemektedir.

İkincisi ise son yıllarda Türkiye'de ve dünyada sıkça tartışılan konulardan biri olup, kontrol erkinin merkez bankası ile hükümet arasında değişik ülkelerde farklılık göstermesidir. Merkez bankalarının özerk olması tartışmaları yaygınlık kazanmıştır. Ancak çoğu ülkede para politikasında hükümetler etkin olmakta, merkez bankaları sadece araç konumundadır. Türkiye'de de son yıllarda sıkça görülen Türkiye Cumhuriyet Merkez

(⁴) J. HICKS, "*Konjonktür Dalgalarında Reel ve Parasal Etkenler*", *Yeni Enflasyon ve Para Politikası*, (Çev. Gülten KAZGAN), Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., İstanbul, 1974, s.13.

Bankası başkanı atama ve değiştirmede Hükümet etkisi, para politikasında yönlendirici olmakta ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın özerkliği tartışmalarını doğurmaktadır.

A- PARA POLİTİKASI AMAÇLARI

1- Fiyat İstikrarı

Genel fiyatlar seviyesinin artışı iki sebebe bağlanmaktadır. Birincisi toplumun gelir seviyesinin herhangi bir sebeple yükselmesi sonucu toplam talebin artması, ikincisi üretim aşamasında maliyet yükselmesi sonucu üretilen malların yüksek fiyattan arz edilmesidir. Her iki durum da fiyatlar genel seviyesini yükseltmektedir. Fiyat artışlarının makul ölçüde gerçekleştiği ekonomilerde fiyat istikrarı sağlanmıştır. Ancak makul ölçü doktrinde tartışmalı bir kavram olup, işveren çevrelerince ve işçi çevrelerince farklı oranlar ileri sürülmektedir. İşverenler yıllık fiyat artışının en az %4 olması gerektiğine inanırken, işçiler %2'yi geçmemesi gerektiğini savunmaktadırlar. Şurası mühimdir ki, fiyat artışlarının yüksek oranda olduğu ekonomilerde gelir dağılımının özellikle çalışanlar ve diğer sabit gelirliler aleyhine bozulduğunu ve belirsizliğin, dolayısıyla spekülatif hareketlerin arttığını; fiyatlar genel seviyesinin hiç değişmediği ya da çok az oranda yükseldiği durumlarda ise ekonomik durgunluğa yol açtığını biliyoruz. Belli bir oranda fiyatlar genel seviyesindeki artış ekonomiye canlılık getirecektir. Öğretide yoğun olan görüş yıllık %3 oranındaki fiyatlar genel seviyesi artışının optimum olduğu yönündedir. Örneğin 1930'lu yıllarda Türkiye devletçilik uygulamasını büyük yatırımlarla sürdürürken Türk Lirasının değerini düşürecek uygulamalardan kaçınmış, fiyatlarda istikrar gözlenmiştir. 1930 yılındaki toptan eşya fiyat endeksini 100 kabul edersek 1938 yılına kadar yıldan yıla bazen artış, bazen azalış göstererek endeks 125.4 olarak ortalama yılda %3.2 oranında gerçekleşmiştir ⁽⁵⁾.

2- İstihdam

Bir ekonomide işsizliği önlemek önemli bir amaçtır. Ancak çoğu zaman tam istihdam sağlanamamaktadır. Birçok ekonomide "açık işsizlik" ve "gizli işsizlik" durumu farklı oranlarda tezahür etmektedir.

⁽⁵⁾ Vildan SERİN, *Para Politikası*, Marmara Üniversitesi Yayın No. 440, İstanbul, 1987, s.277.

İşsiz, çalışma arzu ve iktidarında olup, makul ve uygun bir iş bulamayan kimseye denir ⁽⁶⁾. Fakat işsizliği sadece bu tanım noktasında nicelik olarak ele almamak gerekir. İktisaden gelişen ülkelerde zirai nüfusta devamlı bir gizli işsizlik vardır; yani zirai sektördeki faal nüfusun tamamı istihdam edilir halde görünmektedir. Fakat bu işçilerin bir kısmını işten çektiğimizde geri kalan işçilerle aynı istihsal seviyesi temin edilebiliyorsa, orada gizli işsizlik var demektir. Diğer bir ifadeyle gizli işsizlik teknolojik bir değişme olmaksızın, istihsal kapasitesine nazaran fazla miktarda işçinin istihdam edildiği bir hali ifade eder ⁽⁷⁾.

Türkiye'de ziraatte kabaca %7 oranında gizli işsizliğin hüküm sürdüğü tahmin edilmektedir ⁽⁸⁾. Şunu ifade etmek gerekir ki, Türkiye'de tarım kesiminden tarım dışı kesimlere doğru bir işgücü akımı hızla devam etmektedir. Bu durum açık işsizliği artırıcı, gizli işsizliği azaltıcı etkiler doğurmaktadır. 1927 yılında işgücünün %84'ü tarım kesiminde iken sadece %16'sı tarım dışı kesimde toplanmıştı. 1985 yılında ise toplam işgücünün %59'u tarımda, %41'i tarım dışı kesimlerde faaliyet göstermektedir ⁽⁹⁾. Günümüzde ise tarım kesiminde çalışanların oranı daha da azalmıştır.

Buraya kadar istihdamı sadece işgücü açısından ele aldık. Unutmamak lazım ki, tam istihdam sadece işgücü açısından değil, bir ekonomideki toprak, hammadde, makina-tehizat ve teknoloji seviyesinin azami surette kullanılabilmesini ifade eder. İktisat politikaları ile istihdam seviyesinin yükseltilmesi çalışmaları, bugün birçok ülkede fiyat istikrarından evla tutulmaktadır. Ancak iki amaç arasında bilimsel bir çatışma mevcuttur. Her iki amacı bir arada gerçekleştirmeyi vadeden politik söylemler her zaman görülse de, ekonomi bilimi henüz bu ikilemi çözebilmiş değildir. Örneğin fiyat istikrarını sağlamak için daraltıcı politikalar izlenirse para miktarında azalma söz konusu olacak, tüketim, yatırım ve transfer harcamaları ile ücretler azalacaktır. Bu da işsizliğin artmasına yol açacaktır.

Aynı zamanda istihdamı artırıcı politikalar ile dış ödemeler dengesini sağlayıcı politikalar çatışmaktadır. Örneğin istahdamı artırmak için gelir doğurucu politikalar uygulanırsa, ithalatın artmasına dolayısıyla ödemeler dengesi açığına sebebiyet verebilecektir.

⁽⁶⁾ Sabahattin ZAİM, *Çalışma Ekonomisi*, 8. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1990, s.159.

⁽⁷⁾ Sabahattin ZAİM, *a.g.e.*, s.163.

⁽⁸⁾ Sabahattin ZAİM, *a.g.e.*, s.163.

⁽⁹⁾ Sabahattin ZAİM, *a.g.e.*, s.136.

3- İktisadi Büyüme

İktisadi hayatın temel verilerinde (işgücü, tabii kaynaklar, techizat), fert başına bir yıldan öbürüne daha yüksek bir reel gelir sağlayacak şekilde devamlı artışlara büyüme adını veriyoruz ⁽¹⁰⁾. Kısaca "**Gayrisafi Milli Hasıla**"daki artıştır, diyebiliriz.

Ekonomilerde büyüme arzulanır olmasına rağmen dalgalı büyüme oranı değil, istikrarlı bir büyüme oranı tercih edilmektedir.

Şunu açıklamakta yarar var ki, "**iktisadi gelişme**" kavramı ile "**iktisadi büyüme**" kavramı karıştırılmamalıdır. İktisadi gelişme daha çok kurumsallaşmayla ilgili olup, sosyo-kültürel yönü ağır basan bir kavramdır. Schumpeter'e göre gelişme, iktisadi akımın alışılmış yolunu terkedip daha yüksek seviyede ikinci bir denge sathına sıçraması demektir. Bu sıçramanın arkasındaki kuvvet ise, iktisadi hayata getirdiği yenilikler ile piyasanın alışılmış düzenini temelinden sarsan ve kımıldatan müteşebbistir ⁽¹¹⁾.

Bir ekonomide iktisadi büyüme amacına yönelik iktisat politikası yine başka bir amaç ile çatışabilmektedir. Örneğin büyümeyi amaçlayan genişletici para politikası izlendiğinde, bu defa başka bir amaç olan fiyat istikrarı bozulmaktadır.

Türkiye'de 1929-1938 yıllarında milli gelir yıllık ortalama %3.8 oranında artarken nüfus artış hızının %1.9 olduğu düşünülürse, fert başına milli gelir yıllık ortalama %1.8 oranında artmıştır ⁽¹²⁾. Aynı dönemde "**fiyat istikrarı**" konusu incelenirken belirttiğimiz gibi, toptan eşya fiyat endeksi yılda, yaklaşık %3.2 oranında gerçekleşmiştir. Fiyat istikrarının sağlandığı ortamda, politik ve sosyal reformların yanında, 1929-1934 dünya ekonomik buhranı ile ekonominin hemen hemen sıfırdan başladığı bir dönemde %1.8 oranında milli gelir artışı, sözkonusu amaçlar arası çatışma dikkate alınırsa olumlu değerlendirilecek bir durumdur.

⁽¹⁰⁾ Sabri F. ÜLGENER, **Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme**, 7. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1991, s.409.

⁽¹¹⁾ Bkz. J.A. SCHUMPETER, **The Theory of Economic Development**, Harvard, 1934.

⁽¹²⁾ Vedat ELDEM, "**La Revenue Nationale de la Turquie**", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Ekim 1947-Ocak 1948, s.109-110.

4- Dış Ödemeler Dengesi

Dış ödemeler bilançosu açık veren ekonomiler açıklarını kapamak için gerekli politikaları uygulurlar. Genellikle para arzını kısmak ve faiz oranlarını yükseltmek gereksinimini duyduklarını söyleyebiliriz. Para arzının kısılması toplam talebi azaltacak, bu da dış ticaret açığının giderilmesinde etken rol oynayacaktır. Faiz oranlarının yükselmesi ise yabancı kaynakların ülkeye akımını sağlayacaktır. Ayrıca resmi döviz rezervlerinin kullanılması ya da borçlanma ile de dış açıklar finanse edilebilir. Bunun yanında gümrük vergileri, kotalar ve yasaklamalarla ithalatı kısıtlamanın yanında döviz ve sermaye çıkışını önleyici uygulamalar da devreye sokulabilir. Ancak bu uygulamalar gerçekte dış açıkların giderilmesinde kalıcı çözümler olmayıp, sadece dış açıkları baskı altına almaya yarar.

Ödemeler dengesi açıkları görünür (fili) açık ⁽¹³⁾ ve potansiyel açık diye ikiye ayrılır. Yukarıdaki yöntemler fiili açığı önlemede kullanılabilir. Oysa gerçek dış açık potansiyel açıktır ki, uygulanacak politikalar ihracatın ve diğer döviz kazandırıcı işlemlerin artırılmasıdır.

Dış fazla da dış açık gibi istenmeyen bir durumdur. Dış açık borç yükünün artması, yüksek enflasyon, sermaye kaçıışı gibi sorunlar doğururken; dış fazla durumunda ekonomik durgunluk hali önemli bir sorundur. Bu durumda kamu harcamalarının, toplam talebin ve ithalatın artırılması politikaları uygulanmalıdır. Yüksek istihdam ile dış ödemeler dengesi amaçları arasında da çatışma sözkonusudur. Örneğin istihdamı artırmak için uygulanan genişletici para politikaları ithalatın artmasına ve sermaye kaçışına neden olacağından dış açığı büyütecektir.

Türkiye'de ödemeler bilançosunun 1916 yılında hazırlanmaya başlandığını, ancak önemli bazı eksiklikler ve karışıklıklar nedeniyle verilerin belirsiz olduğunu biliyoruz ⁽¹⁴⁾. Tam ve açık olarak ödemeler bilançosu ise 1950'li yılların başında hazırlanmaya başlanmıştır ⁽¹⁵⁾.

⁽¹³⁾ Halil SEYİDOĞLU, *Uluslararası İktisat*, 10. Baskı, Güzem Yayınları, İstanbul, 1994, s.150.

⁽¹⁴⁾ Erdoğan ALKİN, *Turkey's International Economic Relations*, University of Istanbul, Publ. No. 3113, Faculty of Ekonom. Publ. No. 492, Güray Matbaası, İstanbul, 1983, s.19.

⁽¹⁵⁾ Erdoğan ALKİN, *a.g.e.*, s.19.

1926-1929 yılları arasında ödemeler bilançosumuz sürekli açık vermiş dönem başında 3.2 milyon TL olan dış açığımız, 1929'da 81.9 milyon TL'na yükselmiştir ⁽¹⁶⁾. Büyük olasılıkla, daha önceki yıllarda da ödemeler bilançosunun açık vermiş olduğunu düşünmek olanaklıdır. Çünkü aynı koşullar belki biraz daha farklı olmakla birlikte, o yıllarda da vardır. Ancak, 1930-1933 yıllarında ödemeler bilançosu, pek yüksek olmamakla birlikte "fazla"lık vermiş, bu da yıllara göre değişmek üzere yıllık ortalama on milyon TL dolayında olmuştur. Bu fazlalık durumunun bundan sonra da devam etmiş olduğunu, çünkü aynı koşulların sürmüş olduğunu düşünmemek için her halde bir neden yoktur ⁽¹⁷⁾.

B- PARA POLİTİKASI ARAÇLARI

1- Açık Piyasa İşlemleri

Geniş anlamda "açık piyasa işlemleri" merkez bankasının çalışma alanına giren devlet tahvilleri ile diğer sağlam tahvilleri, banka poliçelerini veya dövizleri piyasada alıp satmasıdır ⁽¹⁸⁾.

İngiltere, Birleşik Amerika ve diğer birkaç memlekette "açık piyasa işlemleri" deyimini kısa veya uzun vadeli devlet tahvillerinin alımı veya satışı için kullanılmaktadır. Bu şekilde daha dar bir anlam verilmesinin nedeni bu memleketlerde devlet tahvilleri ile hazine bonolarının "açık piyasa işlemleri" politikası için yeterli ve hareketli olmasından ileri gelmektedir ⁽¹⁹⁾. Açık piyasa işlemleri ABD'de geliştirilen ve yayılan, ülkemizde de uygulama alanı bulan "repo" işlemlerini doğurmuştur.

Genellikle devlet tahvili ve hazine bonoları repo işlemine konu olmaktadır. Bankalar ya da aracı kurumlar tarafından yapılan repo, belli bir tarihte geri alma taahhüdü ile menkul kıymet satışı olarak tanımlanabilir. Repo işleminde sözkonusu menkul kıymet müşteriye teslim edilmemektedir. Kararlaştırılan vadeye göre işleme konu olan menkul kıymetin faiz

⁽¹⁶⁾ Refii Şükrü SUVLA, *Umumi İktisat Dersleri, ikinci Kitap, Tatbiki İktisat, İktisat Siyaseti*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1948, s.188.

⁽¹⁷⁾ Nazif KUYUCUKLU, *Türkiye İktisadı*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993, s.514.

⁽¹⁸⁾ Nevzat ALPTÜRK, *Merkez Bankacılığı*, Türkiye Bankalar Birliği Yayın No.49, Ankara, 1972, s.50.

⁽¹⁹⁾ Nevzat ALPTÜRK, *a.g.e.*, s.51.

oranından bağımsız belirlenin faiz getirisi sözkonusudur. Repo yapmak için mevcudunda menkul kıymet kalmayan bankalar ve aracı kurumlar isterlerse "**ters repo**" (reverse repo) yapabilirler.

Açık piyasa işlemleri para, kredi ve genel ekonomik faaliyet üzerindeki genişleme veya daralma yapmak için bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu işlemlerin ilk etkisi bankaların Merkez Bankasındaki mevduatlarına olduğu kadar; müşterilerinin ticaret bankalarındaki mevduatları üzerinedir. Tahvil satmakla Merkez Bankası bankaların kendi yanında bulunan mevduatını azaltmaktadır (diğer şartlar aynı kalmak kaydıyla). Bu gibi tahvillerin alıcısı ya ticaret bankaları veya ticaret bankalarının müşterileridir. Bu gibi alımlar için ödemeler ticaret bankalarının Merkez Bankasındaki hesaplarına borç yazılmak yolu ile yapılmaktadır. Bunun karşılığı olarak Merkez Bankası tahvil aldığı zaman ticaret bankalarının hesaplarına alacak yazacak ve böylece ticaret bankalarının para rezervleri yükselecektir (veya müşterilerin mevduatları artmış olacaktır). Merkez Bankası alım yaptığı takdirde, bankalarda meydana gelecek ilave para mevcutları yeni kredilere temel teşkil eder ⁽²⁰⁾. O bakımdan açık piyasa işlemleri Özcan GÜVENÇ; dar anlamda, devlete ait kıymetli kağıtların, Merkez Bankasında alım ve satımını kapsayan açık piyasa işlemleri, geniş anlamda daha çok iktisadi işletmelerin kredi faaliyetlerini kapsamaktadır ⁽²¹⁾, şeklinde tanımlamaktadır. Çünkü bankaların para mevcudunun artması yeni kredi kaynağı doğurmaktadır. Ancak bunun için beklentilerin olumlu olması ve krediye olan talep varlığı gerekir.

2- Reeskont Haddi

Bankaların ticari senetler karşılığında kredi vermesi, yani en fazla 91 gün vadeli olan ticari senetlerin belli bir faiz oranından bankalarda "**kırdırılması**"nı iskonto olarak sözkonusu senetlerin bu defa bankalarca vadesinden önce nakde çevirilmek istenmesi halinde Merkez Bankası'nda işleme konulmasını reeskont olarak tanımlayabiliriz.

Reeskont politikası ise Merkez Bankası'nca bu işlemin şartlarının değiştirilmesidir.

⁽²⁰⁾ Nevzat ALPTÜRK, a.g.e., s.51.

⁽²¹⁾ Özcan GÜVENÇ, Daraltıcı Para Politikasının Teorik ve Teknik Esasları, İzmir, 1968, s.28.

Enflasyonist ortamda Merkez Bankası reeskont haddini yükselterek enflasyonu önlemeye çalışabilir. Çünkü bankalar da iskonto haddini yükseltecek, dolayısıyla kredi hacmi daralacak, bu da enflasyonist ortamın giderilmesine katkı sağlayacaktır. Fakat bankaların iskonto haddini yükseltmeleri gerçekleşmeyebilir. Yükseltmeler dahi enflasyonun düşmesi için yetersiz kalabilir.

Depresyonist yahut resesyonist ortamda ise Merkez Bankası reeskont haddini düşürerek kredi hacmini genişletebilir.

Türkiye'de senet iskontosu önemli bir kredi türüdür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da kredi türlerine baktığımızda iskonto'nun önemli bir oran tuttuğunu görmekteyiz. Ticaret sektörüne verilen krediler içinde birinci sırayı bu krediler almaktaydı ⁽²²⁾. 1928'in sonunda 42 milyonluk kredi toplamı içinde, senet iskontolarının payı 8 milyon Liraydı ⁽²³⁾.

3- Kanuni Karşılıklar Oranı

Ticaret bankalarının Merkez Bankasında bulundurmak zorunda oldukları para rezervlerinin oranına kanuni karşılıklar oranı denir. Bu oranın indirilip yükseltilmesi ile kredi hacminin, dolayısıyla para arzının genişletilip, daraltılması sağlanabilmektedir.

Anti-enflasyonist bir tedbir olarak kredi ve para hacmi artışı düşürülmek isteniyorsa, kanuni karşılık oranları yükseltilecektir. Genişlemeci (ekspansiyonist) bir tedbir olarak kredi ve para hacmi artışı yükseltmek isteniyorsa bu oranlar düşürülecektir ⁽²⁴⁾.

Mükerrem HİÇ, açık piyasa işlemleri ile reeskont haddi politikasının gelişen bir ülkede etkin olmayacağı kanaatindedir ⁽²⁵⁾. Türkiye gibi gelişen bir ülkede para hacminin kontrolü konusunda açık piyasa işlemleri politika aracı olarak kullanılamayacağına yahut etkin şekilde kullanılamayacağına, reeskont haddi ise tek başına yeterli olmadığına göre

⁽²²⁾ Vildan SERİN, a.g.e., s.260.

⁽²³⁾ 1930 İstatistik Yıllığı, s.271.

⁽²⁴⁾ Mükerrem HİÇ, a.g.e., s.48.

⁽²⁵⁾ Mükerrem HİÇ, a.g.e., s.45-48.

kanuni karşılık oranlarının değiştirilmesine -para arzını kısa vadede değiştiren bir politika aracı olarak- daha sık başvurulur ⁽²⁶⁾.

4- İthalat Teminatları Politikası

İthalatta kullanılacak döviz miktarının belli bir oranının ithal eden ülke milli parası üzerinden merkez bankasına yatırılmasına ithalat teminatları politikası denir. Teminat süresi genellikle 9-12 ay olarak değişmektedir.

Özellikle azgelişmiş ülkelerde; sermaye birikimi yetersiz, sermaye piyasası teşekkül etmemiş, kredi ihtiyacı büyük, kredi kaynakları dar ve pahalı olduğundan büyük miktarlara varan ek kredi yaratılması, toplam likidite üzerine şiddetli etkiler yaratmaktadır ⁽²⁷⁾.

Ödeme araçlarının tedavül hızını azaltan ve dolayısıyla para ve kredi darlığı yaratan bu tazminatların, daha kısa devrelere bağlanması ve teminat hadlerinin düşürülmesi gibi tedbirlerle piyasayı istikrara kavuşturmak gerekir ⁽²⁸⁾.

İthalat teminatları hadlerinin yükseltilip ve süresinin artırılarak para ve kredi hacmini daraltmak, hadlerin düşürülüp sürenin azaltılarak para ve kredi hacmini genişletmek mümkündür.

5- Kredi Plafonu Tesisi

Kredi plafonu, kullanılabilecek azami kredi miktarını belirleyen bir tavan şeklinde tanımlanabilir. Anti-enflasyonist bir araç olan kredi plafonu tesisi kredi hacminin genişletilmesine, dolayısıyla enflasyona engel olan bir araçtır.

Bu tedbir özellikle gelişen ülkelerde, kaba ve basit olmakla beraber, etkin bir anti-enflasyonist politika aracı olarak kullanılabilir. Nitekim Türkiye'de 1958'de alınan istikrar tedbirleri arasında kredi plafonu tesisi tedbirine de başvurulmuştur. Buna göre her bir

⁽²⁶⁾ Mükerrerem HİÇ, a.g.e., s.48.

⁽²⁷⁾ Vildan SERİN, a.g.e., s.21.

⁽²⁸⁾ Vildan SERİN, a.g.e., s.21-22.

bankanın toplam kredi hacmini belirli bir tarihteki kredi hacminin üstüne çıkarmasına izin verilmemiştir ⁽²⁹⁾.

6- Kredi Dağılımının Kontrolü

Buraya kadar ki gördüğümüz para politikası araçları kredi hacmi ile ilgili araçlardır. Kredi dağılımının kontrolü ise kredi hacmi ile ilgili değil, kredilerin hangi alanlara dağılacığı ile ilgili para politikası aracıdır. Böyle politikalara selektif (seçici) para politikası da denmektedir.

Gelişmiş ekonomilerde taksitle tüketim malı satışı yaygın bir usuldür. Para otoritesi taksitle satışların taksit müddetini ve peşin yüzdesini değiştirmek yoluyla tüketim kredisi hacmini etkileyebilir ⁽³⁰⁾.

Konut kredisine, gelişmiş ekonomilerde olduğu kadar gelişen ekonomilerde de gerek toplam kredi hacmini değiştirmek, gerek kaynakların dağılımını etkilemek amacıyla müdahale edilebilir ⁽³¹⁾.

Bunun yanında imalat, ticaret, tarım, madencilik ve enerji sektörlerine yönelik selektif para politikası uygulanabilir.

Ayrıca kredilerin kamu-özel sektör dağılımını etkilemek; azgelişmiş yöreler ile gelişmiş yörelere dağılımını etkilemek, tüketim kredisi-yatırım kredisi dağılımını etkilemek ve daha birçok amaç için selektif para politikası uygulanabilir.

1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu ile Türk sanayiinin geliştirilmesi amacına yönelik bir dizi özendirici unsurlara yer verilmiştir. Belediye sınırları dışındaki devlet arazileri girişimcilere bedelsiz olarak, belediye sınırları içindekiler ise 10 yıl taksitle verilmiştir. Müteşebbislerin ham madde, malzeme, alet ve yedek parça ithalatında gümrük vergisi muafiyeti, bunların ve mamüllerin taşınmasında indirim, üretilen mamulün yüzde 10'u

⁽²⁹⁾ Mükerrer HİÇ, a.g.e., s.49.

⁽³⁰⁾ Mükerrer HİÇ, a.g.e., s.49.

değerinde teşvik primi, bu mamulleri devlet, özel idare ve belediyeler ile bunlara ait kurumların kullanma zorunluluğu, müteşebbise ait arazi ve tesislerin çeşitli vergi, resim ve harçlardan muafiyeti gibi teşvikler içermektedir.

7- Para Hacminin Tayini

Emisyon, bugün önemli bir para politikası aracı olmuştur. Kağıt para sisteminde para basmanın oldukça kolay olması, piyasaları etkileme bakımından emisyonu önemli kılmıştır. Banknot ihracı her ne kadar merkez bankalarının yetkisi dahilinde ise de, çoğu ülkede hükümetler belirleyici güç olmaktadır.

1970 Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu para ve kredi hacmini tayin hususunda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nı Hükümet'ten daha bağımsız hale getiren, bir kurumsal yapı getirmeye çaba göstermiştir ve 1987'den bu yana bu yönde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Fakat, bu gayenin tam olarak gerçekleştirilmesinde, mevcut ekonomik şartlar, hükümetlerin eğilimi gibi nedenlerle, yeni mevzuatında başarılı olduğu söylenemez ⁽³²⁾.

⁽³¹⁾ Mükerrer HİÇ, a.g.e., s.49.

⁽³²⁾ Mükerrer HİÇ, a.g.e., s.43.

II. UYGULAMADA PARA SİSTEMLERİ

A- TARİHSEL GELİŞİM

1- Para Kavramı

Günümüzdeki konumuna ilkçağda ulaşan para, daha önce sırasıyla malların değişimi, mal para, değişim listesi, tartı para, evrelerini geçirerek sayı para evresine ulaşmıştır.

Paradan önce değişim (trampa, mübadele) vardı. Bireylerin istedikleri mallara istedikleri miktarda ve istedikleri anda sahip olamaması gerçeği; diğer bir ifadeyle, sınırlı olanaklarla sonsuz gereksinmelerin giderilmesi zorunluluğu nedeniyle, insanoğlu olanakları ölçüsünde bu talihsiz durumun üstesinden gelmeye çabalamıştır ⁽³³⁾.

Mal para ise toplumlara özgü belli bir malın mübadele aracı olarak kullanılması ile ticaretin kısmen kolaylaşmasını sağlamıştır. İzlanda'da kurutulmuş balık, Kanada'da post ve deri, Babil'de hurma, Tibet'te çay, Kore'de pirinç, Virjinya'da tütün, Midilli adasında zeytinyağı, deniz sedefinden yapılmış Wampum adı verilen bir süs eşyası ise kıızılderililer tarafından mal para olarak kullanılmıştır ⁽³⁴⁾.

Bazı ilkçağ devletlerinde, değişim listesi düzenlemiş olup, böylece her bir malın diğer mallarla değişim koşulları ortak paydaya indirgenmiştir. Eski Yunan'da sadece soylu sınıfın sahip olabilme hakkı bulunan ve tanrılara kurban olarak verilen "sığır", malların hatta insanların değerini belirtmede baz oluşturmuştur. Mısır uygarlığında ise değişim listesinde kullanılan ortak değer ölçüsüne "deben" adı verilmiş olup 91 gram ağırlığındaki saf bakırın değeri, "deben" ölçüsünün esasını oluşturmaktadır ⁽³⁵⁾.

⁽³³⁾ Selim TARLAN, *Tarihte Para*, Maliye ve Gümrük Bakanlığı, APK Kurulu Yayın No.1992/323, Ankara, s.19.

⁽³⁴⁾ Selim TARLAN, *a.g.e.*, s.20.

⁽³⁵⁾ Selim TARLAN, *a.g.e.*, s.21.

Değerli madenler (altın, gümüş, bronz...) önceleri mal olarak kullanılırken, zamanla ağırlığı ölçüsünde mübadele aracı olarak kullanılmıştır. Bölünebilirliği, nadir, dolayısıyla değerli oluşu, kolay tanınması, muhafaza ve nakliye sırasındaki rahatlık, altın ve gümüşün külçe halinde dahi olsa, tartıyla para olarak kullanılmasının nedenleridir. Öte yandan, her yerde hassas terazi bulunmaması, tartı işleminin zaman alması, büyükçe külçelerle küçük çaplı ödemelerin yapılamaması gibi hususlar, tartı paranın sakıncalarını teşkil etmekteydi ⁽³⁶⁾.

Para tarihte herhangi bir hükümdarın ani bir buyruğuyla değil, uzun bir evrimin sonucu olarak ortaya çıkmıştır ⁽³⁷⁾.

İlk paranın M.Ö.3500 ile 1500 yılları arasına Pakistan sınırları içinde tedavüle sunulduğu belirlenmiştir ⁽³⁸⁾. Lidya Kralı Gynes de M.Ö. VII. yüzyılda para bastırmıştır ⁽³⁹⁾.

Değişik dönemlerde bakır, gümüş, altın gibi madenlerden basılan para zamanla birden fazla madenden ve hatta karışımdan basılma yönünde gelişme seyretmiştir.

Madeni paranın tedavüldeki zorluğu ve sakıncası "**temsili para**"yı zaruri kılmış, kıymetli madenleri temsilen değerli kağıtlar tedavüle sokulmuştur. Babil'de M.Ö. VI. yüzyılda, bankalar, madeni paraları temsilen kağıt para kullanırdı. Siyasi istikrarsızlıkların hakim olduğu Ortaçağ'da, temsili para kullanımı çok daha yaygın hale gelmiştir. İtalyan ve Hollanda'lı bankerler, XVII. yüzyıldan itibaren kendilerine depo edilen madenler karşılığı verilen sertifikaları para olarak kullanmışlardır ⁽⁴⁰⁾.

Günümüzde ise kağıt para kullanımı özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iyice yerleşmiştir.

⁽³⁶⁾ Selim TARLAN, a.g.e., s.22.

⁽³⁷⁾ Selim TARLAN, a.g.e., s.20.

⁽³⁸⁾ B.Z. SANUS, **Para Ekonomisi**, İstanbul, 1955. s.153.

⁽³⁹⁾ Vildan SERİN, a.g.e., s.27.

⁽⁴⁰⁾ Vildan SERİN, a.g.e., s.29.

2- Para Sistemleri

a- Gümüş Sistemi

Kıymetli madenler açısından para sistemlerini değerlendirdiğimizde ilk sırada ve uzun yıllar gümüşün hakimiyetini görmekteyiz. İlkçağdan 16. yüzyıla kadar devam eden gümüş para tedavülü, Amerika kıtasının keşfinden sonra 18. yüzyıla kadar duraklama devresi geçirmiş, bundan sonra da altının daha hissedilir oranda tedavüle çıkarıldığı görülmüştür. Çünkü bir taraftan Amerika'dan bolca altın getirilmiş ve altın paranın tedavülü için kafi hale gelmiştir. Öte yandan gümüş madeninin üretimi hızla arttığı için değerini büyük ölçüde kaybetmiş ve istikrarını devam ettirememiştir.

Gümüş sisteminde sikkeler belirli standartta çıkarılır, ancak madeni değeri ile sikkelerin resmi kıymeti arasında "tuğra resmi" kadar fazla bir değer vardı.

Gümüş sistemi iktisaden az gelişmiş ülkelerde Avrupa ülkelerine nazaran daha uzun yıllar devam etmiştir.

Yirminci yüzyılın başında altın standardına bağlı ülkeler nüfusu 180 milyon, bimetalizmi kabul etmiş ülkeler nüfusu 232 milyon, gümüş sisteminden ayrılmamış ülkeler nüfusu 841 milyon kişi olarak hesaplanmıştır. Beyaz ırkın sarı madeni, sarı ırkın beyaz madeni tercih ettiği söylenmekteydi (⁴¹).

b- Altın Sistemi

Klasik iktisatçıların tam rekabet şartlarını istemeleri, devletin ekonomiye müdahalesini reddetmeleri, dolayısıyla özellikle para politikası ile genişletici veya daraltıcı politikaların uygulanmadığı bir sistemde en ideal para; büyük ölçüde yansız ve istikrarlı metal olan altın olmalıydı. Buradan esinlenen dünya 1880'den Birinci Dünya Savaşı'na kadar altın sistemini yaşamıştır.

(⁴¹) Feridun ERGİN, **Para Politikası**, İstanbul, 1975, s.56.

Bu sistemin yürümesi için; her ülkede saf altın olan paranın gerek ülke içi, gerek ülke dışı seyyaliyeti sağlanmalı ve para basımı serbest olmalıdır.

Klasikler fiyatların esnek olduğunu ve altın hareketlerinin kısıtlanmadığını varsayarak **"otomatik denge"** teorisini ortaya atmışlar, bu varsayımlar altında iç ve dış dengenin sağlanacağına inanmışlardır. Ancak otomatik denge teorisi bazı iktisatçılarca iki yönden eleştiriye uğramıştır.

Birincisi dış ödemelerde yapılan masraflar dikkate alınmamıştır.

İkincisi ve çok daha etkili eleştiri ise fiyat ve ücretlerin esnekliği varsayımının yanlış olduğu, uluslararası sermayenin ise spekülatif amaçla hareket ettiğidir. Fiyatların belli bir noktadan sonra düşmediği; ücretlerde ise özellikle sendikal faaliyetlerin başlaması, işçileri koruyucu nitelikte yasaların devreye girmesi ile esnekliğin çok fazla olmadığı görülmüştür.

Altın sisteminin ilk ve saf şekli **"altın sikke sistemi"**dir. **"Altın külçe sistemi"** ise, altından tasarruf amacı ile tedavülde altın külçeye konvertibilitesi olan kağıt paraların bulunduğu, altının sadece dış ödemelerde kullanıldığı bir sistemdir. Görüldüğü gibi, altın külçe sistemi, bağımsız ve ayrı bir sistem değildir ve altın sisteminin temel mantığından sapmaya sebep olmamaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle 1929 ekonomik buhranının arkasından altın stokları tükenen birçok ülke tarafından **"altın kambiyo sistemi"** adıyla yapılan uygulamada; tedavüldeki kağıt para doğrudan altına çevrilmeyerek, altına çevrilebilen bir başka ülkenin parasına tahvil edilmekteydi. Altın kambiyo sistemi uygulayarak parasını bir başka ülkenin parasına bağlayan ülkeye Tabi (Bağımlı) ülke, anahtar ülkenin parasına da Anahtar Para diyebiliriz⁽⁴²⁾.

c- Bimetalizm (Çift Metal Sistemi)

19. yüzyıl başlarında yürüyen çift metal sistemi altın ve gümüş sikkelerin aynı anda, belli değer nisbetinde tedavülde bulunduğu sistemdir. Altın ve gümüş sikkelerin oranı devletçe belirlenmekteydi.

⁽⁴²⁾ Mükerrerem Hiç, a.g.e., s.73.

Gümüşün üretimindeki nisbi artış dolayısıyla devamlı olarak değerinin düşmesi çift metal sistemini aksatmıştır ⁽⁴³⁾. Bu yüzden, çift metal sistemine "**Aksak Sistem**" yahut "**Topal Sistem**" denilmiştir ⁽⁴⁴⁾. Ünlü iktisatçı Gresham'ın kötü para iyi parayı kovar ifadesiyle özetlenen teorisi bimetalizmde görülmüştür.

d- Kağıt Para Sistemi

935 yılında Çin'de görülen ilk kağıt paralar ile para arzının artması bugün, "**Asya tipi enflasyon**" denilen aşırı yüksek enflasyona sebep olmuştur.

1661'de İsveç'te basılan kağıt paralar da enflasyona sebep olmuştur. Fransız ihtilali ve Napolyon Savaşları sırasında, kağıt para basımı hızla artmıştır. Ama en önemlisi Birinci Dünya Savaşı'nda, Savaş'ın finansmanı amacıyla kağıt para basma yoluna gidilmesidir. Savaş'tan sonra kağıt para uygulamasından dönmeye çalışılmış, ancak süreç içerisinde, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kağıt para sistemi tamamen kabul görmüştür.

e- Elektronik Para Sistemi

Visa, Eurocard, Mastercard, Amerikan Ekspress gibi kuruluşlarla dünyada yaygınlık kazanan kredi kartı uygulaması, Türkiye'de de önemli ölçüde kullanım alanı bulmaktadır. "**Elektronik para sistemi**" kavramı, kredi kartlarının elektronik sistemden provizyon alınarak, para gibi kullanılabilmesini ifade eder.

Ülkemizde birçok banka ilgili kuruluşlarla yaptıkları anlaşma çerçevesinde kredi kartı bastırmakta ve müşterilerine yeni bir bankacılık hizmeti olarak sunmaktadır.

Kredi kartı verilen müşterilere belli bir dönem (genellikle 1 ay) gerek ödemelerini yapabilecekleri, gerek nakit para çekebilecekleri hesap dönemi tanınmakta, hesap dönemi sonunda dönem boyunca yapılan ödeme ve nakit çekimlerin toplamının makul bir sürede bankaya ödenmesi sağlanmaktadır. Kişiler sahip oldukları kredi kartıyla nakit para taşımadan ödeme yapabilmektedirler. Ancak kredi kartı verilen müşterinin gelir-harcama durumuna

⁽⁴³⁾ Mükerrer HİÇ, a.g.e., s.70.

göre belli bir limit tahsis edilmektedir. Ayrıca kredi kartı ile ödeme imkanı sadece, herhangi bir kredi kartı kuruluşuyla anlaşma yapmış firmalarda sözkonusudur. Bu firmalar kredi kartı hizmeti veren bir banka ile anlaşarak, temin ettikleri elektronik makina (P.O.S. makinası) sayesinde kredi kartı ile provizyon almaktadırlar. İmza karşılığında kişilerin ödemede bulunmasını sağlamaktadırlar. İmzalatılan "slip" ile firmalar, ödeme miktarını bankadan tahsil etmektedirler. Ancak banka, firmadan belli bir oranda komisyon keser.

Nakit para çekimleri ise, bankaların ATM (otomatik para çekme) makinaları ya da doğrudan şubelerinden mümkündür. Böylece kredi açılmış olmaktadır. Nakit para çekimlerinde de limit, hesap dönemi, ödeme süresi kredi kartıyla ödemelerde olduğu gibidir. Ancak bunda kart sahibinden belli bir oranda komisyon alınmaktadır.

Kredi kartı uygulamasının, insanların geleceğini harcatması yönünden sakıncalı olduğunu ileriye sürenler olmuştur. Ancak Türkiye'de ve dünyada kredi kartı uygulaması artan oranda yaygınlaşmaktadır. Bunun sebebi, kredi kartlarının mahzurlarından faydalarının çokluğudur.

B- TEORİK GELİŞİM

1- İlkçağ ve Ortaçağ

Xenophon altın üretiminin artması altın fiyatlarının düşürecektir ⁽⁴⁴⁾, derken klasik teoriye benzer bir görüş ortaya atmıştır.

Diyojen ise para arzı ile talep arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Günümüzdeki "fiyat enflasyonu" kavramının temellerini görüyoruz. Aristofanes değeri düşük sikkelerin sürümü eski kıymetli paraların saklanması yol açacaktır demektedir. Buna benzer bir yaklaşım Copernik'te de var. Ancak süreç içerisinde yavaş yavaş kendisini bulan "kötü para iyi parayı kovar" kanunu Thomas Gresham'a ait olacaktır.

⁽⁴⁴⁾ Mükerrerem HİÇ, a.g.e, s.70.

⁽⁴⁵⁾ I.H.RIMA, Development of Economic Analysis, R.D. Irwin, Inc. İllinois, 1967, s.4.

İlkçağda para-bankacılık ilişkilerinin önemli ölçüde gelişmiş olduğunu görüyoruz. Babil İmparatorluğu'nda bankacılık faaliyetleri ticari ilişkilerle birlikte yürütülmekte ve ticaretin ayrılmaz bir parçasını teşkil etmekteydi ⁽⁴⁶⁾. Mezopotamya'daki Kızıl Tapınak rahiplerinin, emanet bırakılan servetlerin hesabını tutmuş oldukları, dara düşenlere ise maddi yardımda bulundukları bilinmektedir ⁽⁴⁷⁾. Sümer tüccarları günümüzün çek ve itibar mektuplarına benzer belgeleri kullanmaktaydılar ⁽⁴⁸⁾. Bankacılığı Babil ve Fenike'den öğrenmiş olan Eski Yunan'da kredi işlemleri, tapınak-banka sisteminin yanısıra Trapezites adı verilen bankerler tarafından da yürütülmekteydi ⁽⁴⁹⁾. Roma İmparatorluğu'nda dört değişik sermayedar grubu oluşmuştur. Senato aristokrasisi; sarraflık ve bankerlik yapan Argenitari'ler; bir nevi mültezim olan Publicain'ler; yabancı kavimlerle ticarete uzmanlaşmış Negociatores'ler ⁽⁵⁰⁾.

Ortaçağda ise Avrupa'da Barbar krallıklarla yapılan savaşlar ve altın stokunun azalması ile dış ticaretin zayıfladığını görüyoruz. Dünya ticaretinden uzaklaşan Avrupa'yı, girmiş olduğu bu içe dönük durumdan, islam ülkelerinin mal talebi ve parası kurtarmıştır ⁽⁵¹⁾.

2- Klasik Görüş

Yeniçağın başlarında teorik planda gelişim devam etmiştir. Örneğin Jean Bodin para miktarı ve dolaşım hızı ile enflasyon arasında ilişki kurmuştur. Ancak iktisat biliminde önemli bir ekol olan klasik görüş önemli bir dönemeçtir. Klasik görüşle birlikte iktisat bilimi oluşmuştur.

"Laissez faire, laissez passer" sloganıyla ün yapan klasik teori, Adam Smith'in 1776 yılında yayınladığı **"Milletlerin Servetinin Sebep ve Mahiyetine Dair Bir Deneme"** adını taşıyan kitabı ile başlamış, yine klasik teori iktisatçılarından J.S. Mill'in öldüğü 1873 yılına kadarki dönemde hakim olmuştur. Söz konusu tarihlere dikkat edilirse Avrupa'da

⁽⁴⁶⁾ Selim TARLAN, a.g.e., s.24.

⁽⁴⁷⁾ Bkz. Selim TARLAN, a.g.e., s.24-25.

⁽⁴⁸⁾ Selim TARLAN, a.g.e., s.25.

⁽⁴⁹⁾ Bkz. Selim TARLAN, a.g.e., s.25-26.

⁽⁵⁰⁾ Bkz. Selim TARLAN, a.g.e., s.27-28.

⁽⁵¹⁾ Bkz. Selim TARLAN, a.g.e., s.36-41.

"sanayi devrimi" yıllarını kapsayan dönem olup, sanayileşen Avrupa'nın ihtiyacı olan hammaddelerin kolayca ithalini sağlamak, yine üretilen sanayi mamullerin ise pazarlanmasında engellemelerin kaldırılmasını savunan bir teoridir. O dönemde sanayileşen Avrupa için fevkalade uygundur.

"Homo economicus" niteliğindeki Avrupalı müteşebbis, devletin ekonomik ve ticari sahaya olabildiğince az müdahale etmesini istemekte; sağlık, eğitim, adalet, güvenlik gibi alanlar dışında devletin girişimini istememektedirler. Buradan hareketle klasikler, para politikasıyla ekonomik gelişme sağlamayacağını, olsa olsa tam rekabet şartlarının zedeleneyeceğini düşünmektedirler. Çünkü klasikler, teorilerini reel denge üzerine kurmuşlardır. Para sadece bir mübadele aracıdır. J.B. Say; **"Para bizden iktisadi gerçekleri saklayan bir peçedir; gerçek para malların kendisidir."** ⁽⁵²⁾ sözüyle bunu veciz bir şekilde ifade etmiştir.

J.B. Say'ın Mahreçler Kanunu **"Her arz kendi talebini yaratır"** derken hem iç denge, hem de dış denge üzerine açıklama getirmiştir. Ancak D. Ricardo ve D. Hume gibi **"otomatik denge"** teorisine dayanmıştır. Çünkü altın para sistemi ile kambiyo kuru, altın giriş-çıkışıyla sabitlesecektir. Dış dengesi ithalat fazlası veren ülkenin altın kaybetmesi, ihracat fazlası veren ülkenin ise altın stokunun artması sonucu, birincisinde deflasyonist etki, ikincisinde enflasyonist etki dış dengenin sağlanmasında yardımcı olacaktır.

J.S. Mill ise Ricardo'nun mal ithali ve ihracı için uyguladığı modeli, sermaye hareketlerine uygulayarak; sermaye ihraç eden ülkeden ithal eden ülkeye doğru altın akışı olacağını söylemiştir.

Adams Smith, kağıt parayı önermekle birlikte, kağıt para ihracının mevcut altın ve gümüş miktarından fazla olmaması gerektiğine inanmıştır ⁽⁵³⁾. Çünkü kağıt para miktarı artması, dolaşımda bulunan tüm para miktarını çoğaltarak değerini azaltacak, malların para ile ifade edilen fiyatlarını artıracaktır ⁽⁵⁴⁾. Para arzı yönüyle miktar teorisi bu şekildedir.

⁽⁵²⁾ David RİCARDO, *"Principles of Political Economy and Taxation"*, The Work and Conrespondance of David Ricardo, (edp. srafla), Cilt I, Cambridge Univercity Press, 1951, s.352.

⁽⁵³⁾ Adams, SMITH, *Wealth of Nations*, Modern Library Inc. New York, 1937, s.21.

⁽⁵⁴⁾ Gülten KAZGAN, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s.105.

Ancak bir de talep yönüyle inceleyen klasik iktisatçılar vardır. Thomas Took'a göre para talebini halkın ihtiyaçları belirlediği için bu yolla merkez bankasının emisyon miktarını gereksinimlere göre ayarlayarak, para değerini sabit tutabileceğini ve buna bağlı bir politika izleyeceğini ileri sürmüştür ⁽⁵⁵⁾. J.B. Say'ın Mahreçler Kanunu'nu açıklarken, dolaylı olarak para talebine önem verdiği söylenebilir. Nitekim, Say, "gerçek para malların kendisidir" görüşünü ileri sürerken, miktar teorisini benimsediğini göstermiştir ⁽⁵⁶⁾.

Tedavüldeki banknotların % 100 altın karşılığı olması gerektiğini savunan iktisatçıların görüşüne "currency" prensibi denmiştir. Oyerstone, Norman, Torres, Word gibi iktisatçılar savunmuştur. D. Ricardo da taraftar idi.

Merkez bankalarının emisyon yanında, alacak işlemleri ile (avans, reeskont vs.) para arzını etkileyebilmesine "banking" prensibi denir. Thomas Took en önemli temsilcisidir.

Stand-by teorilerine göre merkez bankaları kazanç amacıyla çalışmamalıdır. Likidite krizlerinde en son başvurulacak, ekonomiyi çöküntüden kurtaracak bir kurumdur.

3- Neo-Klasik Görüş

1870'lerden itibaren 1920'lere kadar iktisat doktrininde hakim olan neo-klasik görüş, o döneme kadar incelemelerde pek dikkate alınmayan para talebi üzerinde durmuş, statik denge analizinden ayrılarak, para teorisini para-kredi mekanizmasına dayandırmıştır.

Miktar teorisinde Fisher iki varsayıma dayanmıştır. Birincisi para sadece işlem amacı ile talep edilmektedir. Diğer varsayımı ise ekonomide tam istihdamın kabul edilmesi, dolayısıyla arz elastikiyetinin sıfır olmasıdır. Buradan hareketle;

M : Para miktarı,

V : Tedavül hızı,

P : Fiyatlar genel düzeyi,

T : Muamele hacmi

olmak üzere;

$M.V = P.T$,

⁽⁵⁵⁾ Thomas TOOK, A History of Price and the State of Circulation During The Years 1793-1856, 1857, s.12.

⁽⁵⁶⁾ Vildan SERİN, a.g.e., s.54.

yani satın alınan değerler, para miktarı ile paranın el değıştirme hızına eşittir.

Fisher'den sonra bu denklem üretim hacmi ile geliştirildi,

$y =$ üretim hacmi (reel milli gelir) olmak üzere, $P.y = Y$ olursa),

$M.V = Y$ (nominal milli gelir)

$V = Y/M$

denklemden para arzının artışı ile sadece fiyatlar genel seviyesinin artacağını ve ikisi arasında doğru orantı kurulabileceğini ispatlamışlardır.

Marshall ve Pigou, Fisher gibi para talebi üzerinde durmuşlar, ancak farklı olarak bireyin para talebine nelerin etkide bulunacağı sorusuna cevap aramışlardır. Cambridge iktisatçılarına göre para talebi, her bireyin nominal gelir düzeyi ile orantılı olacaktır.

Wicksell, genel fiyat seviyesinin para miktarıyla aynı yönde ve oranda değiştiğini kabul etmekle beraber, para miktarının, toplam parasal talebi nasıl etkilediğini göstermiştir. Keynesyen toplam talep analizinin, temelini kurmuştur. Katkısı, para miktarı, faiz haddi ve genel fiyat seviyesi arasındaki ilişkiyi göstermesidir ⁽⁵⁷⁾.

Wieser ise para arzı ile fiyatlar arasında geliri bir köprü haline getirmiştir ⁽⁵⁸⁾. Paranın değerini madeni değeri ve gelirin marjinal faydası olarak iki açıdan ele almıştır.

Schumpeter'e göre kredi yaratılması, teknolojik yeniliğin parasal bakımdan tamamlayıcısı sayılmaktadır ⁽⁵⁹⁾. Konjonktürel genişleme ya da daralma safhaları ile kredi hacminin genişleme ya da daralma safhalarını doğru orantılı olarak düşünmektedir.

Mises ve Hayek ise devletin ve bankaların ekonomiye müdahalelerinin krize yol açtığını iddia ederek, para politikası yoluyla dolaylı müdahalenin ekonomiye yeterli olduğunu iddia etmişlerdir.

⁽⁵⁷⁾ Vildan SERİN, a.g.e., s.80.

⁽⁵⁸⁾ Vildan SERİN, a.g.e., s.82.

⁽⁵⁹⁾ J. SCHUMPETER, **Business Cycles**, New York, 1939.

4- 1929 Depresyonu ve Keynesyen Görüş

Kısaca toplam talep yetersizliği olarak nitelendirebileceğimiz depresyonu hazırlayan olaylar;

Dünyada para-banka ve uluslararası mali sistemin yetersizliği,
ABD'de para kaynaklarının spekülâtif alanlara kayması,
Gelir dağılımının dengesiz oluşu,
Devletin ekonomiye müdahale etmesini önleyen liberal anlayışın hakimiyeti,
Klasiklerin ekonomide tam istihdamın sağlanacağına olan inancının kabul görmesi
olarak sıralanabilir.

ABD'de Roosevelt'in "New Deal" olarak adlandırılan politikaları ile ekonomik buhran önlenmeye çalışılmıştır.

Avrupa ülkelerinde de büyük sarsıntıya yol açan bunalım üretimin büyük ölçüde düşmesine neden olmuş, birçok firma piyasadan çekilmiştir. Bu arada para sistemi olarak hakim olan altın sistemi de sarsıntıya uğramış ve banknot çıkarmak zorunluluğu doğmuştur.

Doktrinde ise klasik görüşün işlemediği ve dengenin kendiliğinden kurulamadığı anlaşılmış, yeni çareler aranmaya başlanmıştır. O zamana kadarkilerden farklı bir tez ortaya koyan J.M. Keynes 1936'da "**The General Theory of Employment, Interest and Money**" adlı kitabı ile toplam talep üzerine dikkatleri yoğunlaştırmış, uygulamada maliye politikası ile devletin ekonomiye el atması gerektiğini, böylece tıkanmanın önlenmesi için gerekli olan toplam talebin artırılabilirliğini savunmuştur. Keynes'e göre, para politikası ile tam istihdamın sağlanması amacına yönelik para arzının artırılması "**likidite tuzağı**"nın mevcudiyetinden dolayı fazla etkin değildir. O bakımdan maliye politikası yoluyla ve gerekirse bütçe açığı vererek toplam talep ve harcamalar artırılabilir.

Şunu söyleyebiliriz ki, konjonktürün depresyon dönemlerinde gelir, üretim ve istihdamın artırılması hususunda maliye politikaları, para politikalarına kıyasla daha etkindir.

Keynes'in iktisadi düşünceye getirdiği en önemli yeniliği, klasiklerin savunduğu ekonominin kendiliğinden tam istihdam seviyesinde denge kuracağı tezinin yanlışlığını göstermesidir. Keynes'in "**Genel Teorisi**"ni yazmasına kadar ekonomide daima tam istihdam seviyesinde teşekkül eden tek denge durumu bahis konusu olurken, şimdi dengenin farklı istihdam seviyelerinde teşekkül edebileceği kanun kabul edilmiştir. Klasiklerin düşündükleri tarzda, işgücünün tamamını üretime katacak bir denge, Keynes'e göre, ancak belli şartlar altında gerçekleşir ve o şartlar nadiren biraraya gelecekleri için böyle bir duruma seyrek rastlanır.

III. TÜRKİYE'DE PARA POLİTİKALARI

A- TANZİMAT DÖNEMİ

1- Ekonomideki Yapı Değişikliği

Avrupa'da kapitalizmin gelişerek sanayi devrimini gerçekleştirmesi ve Osmanlı İmparatorluğu üzerinde kurulan denetim, İmparatorluğun iç dinamikleri ile birleşerek önemli yapısal değişikliklere sebep olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'nın ham madde temin edeceği ve sanayi mallarını satacağı bir coğrafya haline gelecektir.

Bir yandan, toplumun geleneksel kurumsal yapısının, artı ürünün yeni denetlenme biçimine ve güçlenen yeni sınıfların gereksinmelerine uymaması, öte yandan, güçsüzleşen ve ulusçuluk hareketleriyle parçalanma süreci içine giren İmparatorluğun yöneticileri tarafından yeni bir kurumsal yapı içinde güçlendirilme istekleri, "**Tanzimat**" döneminde yapılan "**ıslahat**" hareketlerini getirdi ⁽⁶⁰⁾.

İmparatorluğun yönetici kesimi önemli bir değişim geçirmiş, askeri sınıf ayanların güçlenmesi karşısında nitelik değiştirmiş, artı ürünün denetlenmesini yerel güçlerle paylaşmak zorunda kalmış, maaşlı bürokratlar olarak "**memur**" haline gelmişlerdir. Bu ise geleneksel eğitim kurumları "**medreseler**" dışında, yeni eğitim kurumlarının gelişmesini zorunlu kıldı ⁽⁶¹⁾.

Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel sınıf modeli içinde ikinci kademeyi oluşturan ilmiye sınıfı, İmparatorluğun değişik "**millet**"lerinin her birinde kaybeden sınıf oldu ⁽⁶²⁾. Kurulan yeni merkezi yönetimin, bir yandan bu kesimin vakıflardaki kaynaklarını denetim

⁽⁶⁰⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.44.

⁽⁶¹⁾ Josehp S. Szyliowicz, "*Education and Political Development in Turkey, Egypt and Iran*", **Comparative Education Review**, Haziran 1969.

⁽⁶²⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.46.

altına alması, öte yandan, işlevlerinin büyük kısmını yeni bürokrasi ve okullar sistemine vermesi, bu sınıfı kaybeden bir sınıf haline getirdi ⁽⁶³⁾.

Geleneksel Osmanlı sınıfsal şeması içinde, üçüncü sırada yer alan ticaret ve sanatkarlar kesiminin dönüşümünde gelişenler, ticaret kesimi, kaybedenler de sanatkarlar kesimi oldu ⁽⁶⁴⁾. Ticaret, Osmanlı üretiminin gelişmesini değil gerilemesini sağlıyordu ⁽⁶⁵⁾. 19. yüzyıl ticareti, tarımsal ham maddeyi dış pazara yönelterek, Osmanlı sanatkarlarının, ham madde bulmasını zorlaştırıyor, aynı zamanda getirdiği ürünlerle pazar alanını daraltıyordu ⁽⁶⁶⁾.

Kırsal kesimde toprak sahibi olan reayanın durumunda pek değişiklik olmamıştır. Kırsal kesimde, üretimin dış ticarete açılmasının getirdiği önemli değişiklik, büyük toprak sahipliğidir ⁽⁶⁷⁾. Osmanlılar büyük toprak sahipliğinin gayrimüslimler elinde olmasını istememiş, müslümanların arasından büyük toprak sahipleri olan "eşraf" doğmuştur. Buna bağlı olarak topraksız köylü, mevsimlik işçi ve kent nüfusunun artışı görülmüştür.

Sözkonusu sınıfsal dönüşümler para ve kredi talebinde birtakım değişiklikler doğurmuştur.

Tanzimatla gelen yeni devlet anlayışı çok büyük bir bürokrasinin kurulmasını gerektirmiş, bu da devlet harcamalarının artışı doğurmuştur. Devlet daireleri pek çok halde harcamalarını ileride toplanacak gelire mahsuben sergi (bono), havale ve tahviller çıkartarak yaparlardı ⁽⁶⁸⁾. Bu durum ise, piyasada, oldukça yaygın bir iskonto işlemi talebi yaratılması demektir ⁽⁶⁹⁾. Ordunun modernleştirilmesi çalışmaları ve yapılan büyük savaşlar devlet harcamalarını daha da artıracaktır. Ulusçuluk hareketiyle Balkan ülkelerinin bağımsızlık kazanmaları, İmparatorluğun hem gelir sahasını daraltmış, hemde kaybedilen yerlerden gelen göçmenlerin yerleşim ve istihdam sorunlarıyla ilgilenmesini zorunlu kılmıştır.

⁽⁶³⁾ Osman ERGİN, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I, İstanbul, 1939.

⁽⁶⁴⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.46.

⁽⁶⁵⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.47.

⁽⁶⁶⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.47.

⁽⁶⁷⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.48.

⁽⁶⁸⁾ Zafer TOPRAK, *İttihat ve Terakki'nin Milli İktisat Politikası*, Basılmamış Doktora Tezi, 1980.

⁽⁶⁹⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.50

Tanzimat'la yönetici sınıfın tüketim kalıpları değişmiş, lüks harcamalar başlamıştır. Cevdet Paşa Maruzat'ında "başta saray ve vükela ve üst kademe bürokratlar ve zenginleşen esnaf tüccar o zamana kadar İstanbul'da görülmemiş bir lüks içinde yaşadılar" diye anlatmaktadır ⁽⁷⁰⁾. Her ne kadar 1837 yılından itibaren bir Maliye Nezareti kuruldu ise de, bu, devletin tüm gelir ve giderlerine hakim olamıyordu ⁽⁷¹⁾.

İlmiye sınıfı ise Tanzimat sonrasında eğitime ve yargıya ilişkin işlevlerini büyük ölçüde modern kurumlara kaptırırken, gelir kaynaklarını da, vakıf gelirlerinin 1826'da II. Mahmut tarafından denetime alınmasıyla, önemli ölçüde kaybediyordu ⁽⁷²⁾. Lüks yaşamdan uzak olmaları kredi talebinde bulunmalarını önliyordu ama gelirlerinin azalmasıyla da kredi arz edemiyorlardı.

Ticaret kesimi ise 1838 İngiliz ticaret anlaşması sonrası büyük değişim geçirmiştir. Anlaşma ile tekeller kaldırılıyor, Osmanlı gümrükleri yabancı mallara açılıyordu. Loncalar halinde örgütlenen sanatkarlar bu durum karşısında zorda kalmışlardır. Osmanlı klasik düzeninin küçük üreticilerinin yeni koşullar içinde varlıklarını sürdürebilmeleri için, önemli kredi talepleri varken, bu kesim, taleplerini karşılamak bir yana savaşlar dolayısıyla orta sandıklarına el konulması dolayısıyla, bu olanaklarını da kaybedeceklerdir ⁽⁷³⁾.

1858 yılında çıkan toprak kararnamesi ile özel mülkiyetin güçlenmesi, beraberinde pazara yönelik üretimi başlatmıştır. Bu da kredi talebi olarak yansıyacaktır. Yeni arazi kanunu toprağın rehin edilebilmesi ve borcun ödenmemesi halinde el değiştirmesine olanak verdiği için, hiç olmazsa başlangıçta köylü için bir borçlanabilme olanağı da yaratmış oluyordu. Ama, bu olanak uzun erimde, toprak kutuplaşmasını başlatabilecek, daha önce de gördüğümüz gibi, ticaretle bütünleşmiş büyük toprak sahiplerinin ya da "eşrafın" doğmasına neden olacaktır ⁽⁷⁴⁾. Ancak pazara açılma sadece büyük toprak sahipleri açısından söz konusu değildi. Türk ticaret geleneğindeki "çerçi" statüsü ticaretin en ücra köylerdeki küçük üreticilere kadar taşınmasına katkıda bulunmuştur.

⁽⁷⁰⁾ Haydar KAZGAN, "Galata Bankerleri", Para, Sayı 1, Haziran 1981, ss.58-60.

⁽⁷¹⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.51.

⁽⁷²⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.51.

⁽⁷³⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.53.

⁽⁷⁴⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.54.

Bu arada sınıfsal değişim yanında İmparatorluğun tebaasını oluşturan unsurların ekonomideki yeri de önemli değişim göstermiştir. Gayrimüslim tebaaya yönelik **"protégé"** statüsü ile bir ölçüde dış rekabetten koruyucu önlem alınması, Osmanlı ticaretinin İmparatorluğun temel unsuru olan Türklerden çok Rumlar, Ermeniler ya da Museviler tarafından yapılmasını doğurmuştur. Ama asıl olan Türklerin daha çok ziraat ve askerlikle uğraşması, ufak çaplı esnaf ticareti dışına çıkmaması, tarihi bir süreç olarak gayrimüslim tebaanın ticarete yatkın olması, ticaretin Avrupa merkezli gelişmesi sonucunda dil, din ve kültürel yakınlığı gibi unsurlar ticaretin gayrimüslimler tarafından yapılmasında etkindir.

Tanzimat döneminde dış rekabete açılmak ezici bir rekabet ortamı getirmiştir. Ancak bir ölçüde Türklerin ticarete girme fırsatını doğurmuştur. Bütün gayretlere rağmen birkaç mini endüstri tesisi kurulmuş ve daha çok iç talebe yönelik ticaret yapılmıştır. Özellikle II. Abdülhamit döneminde yerli üretim teşvik edilmiştir. O dönemde kurulan ve üretimini günümüze kadar devam ettiren sanayilere örnek olarak Kuru Kahveci Mehmet Efendi (1871), Vefa Bozası (1876), Vefa Sirkesi (1880), Hacı Şakir Sabunları (1889) gösterilebilir. O yıllardan günümüze, endüstrimize göz attığımızda yine benzer bir görünüm günümüzde de söz konusu olup, dokumacılık, gıda ve temizlik maddesi endüstrisi birçok endüstri dalına göre gelişmiştir. Bunda toplumsal - kültürel etkilerin yeri vardır. Ticaretin gelişmesinde, taşımacılığa katkısı olacağı dolayısıyla Bağdat - Hicaz demiryolu hattının yapılması Osmanlı Devleti'nden çok demiryolunu yapan Almanya'nın dış ticaretine yaramıştır. İleride göreceğimiz gibi yerli sanayi ve ticareti geliştirmede daha büyük atılım Cumhuriyet döneminde yapılacaktır.

2- Parasal Düzenlemeler

Osmanlı Devleti'nde para, esas olarak altın ve gümüş tendir. Bu durum 19. yüzyıla kadar sürekli devam etmiştir. 19. yüzyılda birçok ülkede banknot uygulaması yaygınlaşmıştır. Türkiye'de ilk kağıt para 1839'da **"kaimey-i nakdiye-i mutebere"** adıyla yıllık % 8 faizli, sekiz yıl süreli, toplam 160.000 Lira tutarında çıkarılan hazine bonusu şeklindeki el yazısıyla yazılmış, resmi mühürlü kağıtlardır ⁽⁷⁵⁾.

⁽⁷⁵⁾ Bkz. İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.55.

Osmanlı Devleti'ni böyle bir uygulamaya sevk eden sebepler, genel olarak, bir taraftan krediye olan talebin artması, diğer yandan mali sıkıntı içine girilmiş olmasıdır. Kıymetli metal paralar yeterince tağşiş edildiğinden çare kağıt parada bulunmuştur. II. Mahmut döneminde tağşiş mekanizması sonuna kadar kullanılmıştı ⁽⁷⁶⁾. Özellikle Mehmet Ali Paşa'ya karşı yapılan savaşta (1831-1841), büyük harcamalar gerekmiştir. Hicri 1256 (Mart 1840-Mart 1841) yılı itibarıyla Hazine-i Celile-i Maliye'nin toplam geliri 398.982.781 Kuruş, toplam gideri 428.315.353 Kuruş ⁽⁷⁷⁾ olarak tespit edilmiştir.

Kaime iç piyasada tedavül edilmiş, Avrupa devletlerinde kabul görmemiştir. O bakımdan para sisteminde çeşitlilik doğmuştur. Bundan istifade edenler görülmüş, ancak durum tüccar aleyhine gelişmiştir. Bu durum karşısında hükümet kaimeye sıcak bakmamış, piyasadaki bu sefer toplamak için çaba sarfetmiştir. Kaimelerin toplanabilmesi amacıyla başta saray olmak üzere, üst kademe bürokratlar, tüccarlar ve emlak sahiplerinden "iane" adıyla 150.000.000 Kuruş toplanmıştır. Bununla bir taraftan kaimeler itfa edilmiş, bir taraftan da taklitleri çoğalmış olanların 1852 yılında yenilenmesi yapılmıştır. Toplanan kaimeler, halkın ve padişahın huzurunda, Beyazıt meydanında yakılmıştır ⁽⁷⁸⁾. Ancak kısmen başarılı olan bu itfa çalışması, nakit sıkıntısının daima süregelmesi sonucu yarıda kalmıştır. İane yoluyla sağlanan paraların ancak dörtte biri kadarı, piyasadaki alınan kaimelerin itfasına tahsis edilebilmiştir ⁽⁷⁹⁾. Kaimelerin tedrici itfası operasyonunu yarıda kesen olay Arabistan isyanıdır ⁽⁸⁰⁾. İsyan üzerine, toplanmış olan ianelerin geriye kalan dörtte üçlük kısmının sarf yeri değiştirilmiş ve iane paraları zorunlu olarak askeri harcamalara ayrılmıştır ⁽⁸¹⁾.

Bu durumda hükümet, Galata sarraflarınca kurulmuş bir şirketle anlaşarak, piyasadaki bakiye kaimelerin toplanıp imha edilmesi ve buna karşılık da devletin şirkete borçlanması yolunu seçmiştir ⁽⁸²⁾. Ancak bu sefer de Osmanlı İmparatorluğu'nu arkası kesilmeyecek dış borçlara sürükleyecek olan Kırım Savaşı (1853-1856) başlayacaktır. Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti, tarihinde ilk defa yabancı devletlerden borç almıştır.

⁽⁷⁶⁾ M. BELİN (çev. M. Ziya), *Türkiye İktisat Tarihi Hakkında Tetkikler*, İstanbul, 1931, ss.279-284.

⁽⁷⁷⁾ Bkz. Yavuz CEZAR, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, Alan Yayıncılık, 1986, ss.292-301

⁽⁷⁸⁾ H. Avni ŞANDA, *"1884 Yılında Para Reformu"*, İstanbul Ticaret, 15 Temmuz 1966.

⁽⁷⁹⁾ Selim TARLAN, *a.g.e.*, s.91.

⁽⁸⁰⁾ Selim TARLAN, *a.g.e.*, s.91.

⁽⁸¹⁾ Selim TARLAN, *a.g.e.*, s.91.

⁽⁸²⁾ Selim TARLAN, *a.g.e.*, s.91.

24 Ağustos 1854'te Londra'da Palmer, Paris'te Goldschmid adındaki iki banka grubundan 3.000.000 İngiliz Lirası (Yaklaşık 330 milyon Kuruş); 1855 yılında İngiltere ve Fransa Hükümetleri'nin kefaleti sağlanarak Rothschild şirketi ile 5.000.000 Sterlinlik bir sözleşme imzalanmıştır ⁽⁸³⁾. Bu borçla, Kırım Savaşı nedeniyle oluşmuş bütçe açığının ancak bir kısmı karşılanabilmiştir. Açığın kalan kısmı ise "ordu kamesi" adı altında yeni bir para çıkarılması suretiyle kapatılmaya çalışılmıştır ⁽⁸⁴⁾.

Kırım Savaşı sonrası Osmanlı Devleti, mali sıkıntısını bir türlü atlatamamıştır. Mali durumun islahı için yedi kişilik bir şura kurulmuştur. Bu şura, dört üst kademe Osmanlı yöneticisi ile üç yabancidan oluşuyordu; Osmanlı Bankası müdürü Falconnet (İngiliz), Lachen Bacher (Avusturyalı), yerli banker Alléon (Fransız tebaası). Daha sonra Alléon'un yerini, Fransız Hükümeti'nin özel temsilcisi Marki de Ploeue alacaktır ⁽⁸⁵⁾. Bu heyetin çalışmalarına ve telkinlerine Osmanlı Hükümeti kayıtsız kalmış, bir süre sonra parasal krizin ağırlaşması sonucu İngiltere'den uzman isteyerek araştırmalar yaptırmıştır. Lord Hobart ile Mr. Foster Islahatı Maliye Meclisi (önceki Mali Islahat Şurası) ile işbirliği yaparak bir rapor hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nin hala ödeme potansiyeli olduğunu gösteren rapor üzerine 1862 yılında dış borçlanmaya gidilmiştir. Hazinesin İngiliz piyasalarından sağladığı borç paralarla tanzimat kamesi sahiplerine, ellerindeki kaimelerin yüzde 40'ı kadar madeni para ödenmiş, kalan yüzde 60'ı karşılığında ise "Esham-ı Cedid" adıyla çıkartılmış devlet tahvilatı verilmiştir ⁽⁸⁶⁾.

Böylece ilk ihdasından ancak 22 yıl geçtikten sonra ilga edilebilen tanzimat kaimelerinin piyasadan çekilebilmesi için Hazinece kaime hamillerine üç milyon tutarında Osmanlı altını ile İngiliz ve Fransız Lirası bir milyon Lira tutarında mecidiye ve altı milyon Liralık da devlet tahvili verilmiştir ⁽⁸⁷⁾.

⁽⁸³⁾ Bkz. Rifat UÇAROL, *Siyasi Tarih*, Dördüncü Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s.207.

⁽⁸⁴⁾ Selim TARLAN, *"Tanzimat Kaimeleri"*, Maliye Yazıları, Sayı 3, Ekim/Kasım/1986, İstanbul, s.85.

⁽⁸⁵⁾ A. du VELAY, *Türkiye Maliye Tarihi*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, Ankara, 1978, s.64.

⁽⁸⁶⁾ Selim TARLAN, *a.g.m.*, s.85.

⁽⁸⁷⁾ Selim TARLAN, *a.g.m.*, s.85.

Ancak 1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sırasında artan mali sıkıntı tekrar kaimelere mecbur etmiştir. Yine altın para-kaime ikiliği görüldü ve kaime hızla değer kaybetmeye başladı. Bu sefer de toplanarak Beyazıt Meydanı'nda yakılmıştır.

Dünyada gümüş madeninin hızla artması, gümüş paranın altın para karşısında değer kaybetmesine yol açınca 19. yüzyılda önemli bir para sorunu yaşanmıştır. Bu durum karşısında birçok ülke kendine göre düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır. Bizde ise 17 Aralık 1879'da Takvim-i Vekayi'de yayınlanan "**Meskukat-ı Osmaniye**" Kararnamesi ile yeni bir düzenleme yapılarak iki metalli sistemden tek metalli para sistemine geçilmiştir. Bir Osmanlı Altını 100 Kuruşa eşitlenmiştir. 20 Kuruşluk Mecidiyenin değeri 19 Kuruşa indirilmiştir. Kararnameyle bakır paralar da kaldırılmıştır. Bu kararın yarattığı bozuk para sıkıntısı piyasada bozuk 95 Kuruşu 1 Altına eşit hale getirecek, bu nedenle, 1900 yılında, içinde binde 100 gümüş bulunan, bakır 5 ve 10 paralar bastırılacaktır ⁽⁸⁸⁾.

1839'dan önce daha da çeşitlilik arzeden para sistemi, Abdülmecit döneminde (1839-1861) belli esasa bağlanmaya çalışılmıştır.

Altın Sikke (Ayarı: Binde 916,5 saf altın)	Ağırlığı:	Değeri:
Beşbirlik	36,982 gram	500 Kuruş
İkibuçukluk	18,041 gram	250 Kuruş
Mecidiye	7,216 gram	100 Kuruş
Yarım	3,608 gram	50 Kuruş
Çeyrek	1,804 gram	25 Kuruş
Gümüş Sikke (Ayarı: Binde 830 saf gümüş)	Ağırlığı:	Değeri:
Sim Mecidiye (Beyaz mecidiye)	24,055 gram	10 Kuruş
Yarım Mecidiye	12,027 gram	10 Kuruş
Çeyrek Mecidiye	6,013 gram	5 Kuruş
İkilik	2,042 gram	2 Kuruş
Kuruşluk	1,202 gram	1 Kuruş
Yarımlık	0,601 gram	1/2 Kuruş
Bakır Sikke (Ayarı Binde 940 saf bakır)	Ağırlığı	Değeri
40 Paralık	21,349 gram	40 Para
20 Paralık	10,674 gram	20 Para
10 Paralık	5,212 gram	10 Para
5 Paralık	2,606 gram	5 Para
1 Paralık	0,952 gram	1 Para

Kaynak: Selim TARLAN, a.g.e., s.85.

⁽⁸⁸⁾ H. Avni ŞANDA, "1844 Yılında Para Reformu", İstanbul Ticaret, 22 Temmuz 1966.

Ancak Meskukat-ı Osmaniye kararnamesi Abdülmecit dönemindekine göre çok daha esaslı bir düzenleme olmasına rağmen, gümüşle yapılacak ödeme miktarına bir sınırlama getirilmediğinden, yeni sistemi aksak sistem olarak adlandırmak daha doğru olur.

3- Dış Borçlar ve Düyun-u Umumiye:

Osmanlı Devleti Kırım Savaşı'na kadar ciddi bir dış borç gereksinimi duymamış, borçlanmaya da sıcak bakmamıştır. Kırım Savaşı harcamalarının 280.000.000 Frank ya da 11.200.000 Sterlin olduğu tahmin edilmektedir ⁽⁸⁹⁾. Osmanlı Devleti bu büyük harcamayı karşılayabilmek için, ilk defa dış borç almıştır. Daha önce bahsedildiği gibi 1854'te 3.000.000 İngiliz Lirası, 1855'te de 5.000.000 Sterlin dış borç alınmıştır. 1855'te alınan borcun savaş masraflarında kullanılması şartı ve bunu denetleyecek İngiltere ve Fransa Hükümetleri'nin temsilcilerinden oluşacak bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştı. Böylece Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı ile birlikte tarihinde ilk defa borçlanma ve aynı zamanda yabancıların mali kontrolü dönemine de girmiş oldu ⁽⁹⁰⁾.

Kırım Savaşı'nın yanında, sarayın tüketim kalıplarının değişmesi, ordunun modernleşmesi ve yönetimin yeniden örgütlenmesi harcamaların, dolayısıyla dış borçların artmasına sebep olmuştur. 1863'ten sonra Bank-ı Osmanii Şahane'nin kurulması, artan dış borçların ödenmesinde yardımcı olmuştur. 1874 yılına kadar sürecektir birinci dönem dış borçlanma hafif bunalımlı bir dönem olup, borç ödemeleri yeni alınan borçlarla ya da tahvil çıkarılarak sağlanmıştır.

⁽⁸⁹⁾ A. du VELAY, a.g.e., s.82.

⁽⁹⁰⁾ Rifat UÇAROL, a.g.e., s.207.

BİRİNCİ DÖNEM OSMANLI DIŞ BORÇLARI (1854-1874)

İstikrazın Yılı	İstikraz Miktarı	İstikrazın Koşulları			Karşılığında Gösterilen Güvence	İstikrazın Nereden, Ya da Hangi Kuruluşlar Aracılığıyla Alındığı
		İhraç Fazlası	Fiyatı	Amortisman		
1854	3.000.000 Sterlin	%80	%6	%1	Mısır cizyesi	Baron Goldschmid (Paris)
1855	5.000.000 Sterlin	%100	%4	%1	Mısır cizyesi, İzmir ve Suriye Gümrükleri	Dent Palmer and Company (Londra)
1858	5.000.000 Sterlin	%76	%6	%1	Gümrük Hasılatı ve İstanbul Oktuvası	Fransız ve İngiliz Hükümetlerinin garantisıyla Rothschild Müessesesi
1860	50.930.500 Frank	%62.50	%6	%2	Tütün, tuz, pul ve temettü vergileri	Dent Palmer ve Şürekası
1862	20.000.000	%68	%6	%2	Muhtelif vilayetlerin gümrükleri, Bursa ve Edirne'nin ipek öşrü, Midilli, Karesi, İzmit, zeytin yağı öşrü, tuz öşrü, tütün öşrü.	J.Mires
1863	20.000.000 Frank	%68-72	%6	%2	Anadolu ağnam resmi, Ergani madeninden çıkarılmış bakır	Bank-ı Osmanii Şahane'nin kurucuları ile Londra'da Devtux Müessesesi
1865	150.000.000 Frank	%66	%6	%2.44	Meydana gelecek bir ihtiyat akçesiyle, eski borçların ödenmesinden serbest kalacak kaynaklar	Bank-ı Osmanii Şahane, Credit Mobilier ve Societe Générale
1865 Duyun-u Umumiye	909.091.000 Frank	%50	%5	%1	Halep, Adana, Suriye, Yanya, Trabzon vilayeti ve Ege adaları, Hüdavendigar, Bosna aşarı	Société Générale de France
1869	555.555.500 Frank	%61	%6	%1	Mısır cizyesi	General and Finance Company (Londra)
1870 (Lots Tures) İkraniyeli Demiryolu	792.000.000 Frank Rumeli İstikrazı	%32 1/8	%3	%1	Edirne, Selanik, Tuna vilayetleri varidatı, Anadolu ağnam resmi	Bank-ı Osmanii Şahane Coptoir d'Escompte de Paris ve İtibarı Umumiî Osmani Şirketi
1871	5.700.000 Sterlin	%73	%6	%1	Tuna ve Ankara vilayeti aşar, Anadolu ağnam resmi, İstanbul Tütün İhırası gelir fazlası	Baron Hirsch
1872 Hazine Bonoları	278.155.000 Frank	%98.5	%9		İmparatorluğun umumi varidatı	Londra'daki Louis Cohen ve Oğulları ile Dent Palmer ve Şürekası, İtibarı Umumiî Osmanlı Şirketi
1873	694.444.500 Frank	%59.5	%6	%1		Austurya-Osmanlı Bankası ve İtibarı Umumiî Osmani Şirketi
1874 Duyun-u Umumiye	1.000.000.000	%43.5	%5			Credit Mobilier
						Bank-ı Osmanii Şahane

Kaynak: Adib Roumani: Essai Historique et Technique sur la Dette Publique Ottomane, Université de Paris-Faculté de Droit, Paris 1927.

* Borçları birbirine çevirmek için 1 sterlin = 25 frank = 110 Kuruş eşitliği kullanılabilir.

Ancak 1874'ten sonra devlet gelirleri ile dış borç yükü karşılaştırıldığında hazineyi müşğül duruma düşürecek derecede olumsuzluk söz konusu olup, içine girilen bunalım bir daha atlatılamamıştır. 1874-1875 yılı bütçesinde İmparatorluğun 25.000.000 Lira geliri görülüyordu. Aslında bu, 17.000.000 Lira olan gelirin şişirilmesi idi. Bu 17.000.000'un 13.000.000'unu dış borçlar için ayırmak gerekecekti. Dolayısıyla hükümetin elinde, devlet harcamaları için 4.000.000 Lira kalıyordu ki, bu parayla devletin yönetimi olanaklı değildi (⁹¹).

6 Ekim 1875'te dış borç ödemelerinin durdurulmasının yanında Osmanlı Bankası ve Galata bankerlerine olan borç ödemeleri de durdurulmuştur. 22 kasım 1879'da iç borç ödemeleri için yapılan bir anlaşma ile **"Rüsumu sitte"** (Altı resim) karşılık gösterilerek ki, bunlar tütün, tuz, pul, müskirat, bazı yerlerin ipek öşürü ve balık avı resmi olup, borç yükü hafifletilerek düzenli bir vadede ödenecekti. Yabancı alacaklılar da bu durumdan istifade etmek istemişler, Hükümet ile anlaşarak 20 Aralık 1881'de, ünlü **"Muharrem Kararnamesi"** yayınlanmıştır.

Muharrem Kararnamesi ile dış borçlar bir ölçüde azaltılarak ödenmesi için belli gelir kaynakları karşılık gösterilmiştir. Gelirlerin tahsili ve yönetimiyle görevli **"Düyun-u Umumiye İdaresi"** kurulmuştur.

Düyun-u Umumiye ve onun bankeri durumundaki Osmanlı Bankası, çok güçlü bir dış denetim mekanizması oluşturacaklardır. Bir anlamda, Osmanlı yöneticilerinin bu borcun karşılığı olan gelirlerin yönetimi için kurulmaması konusunda direndikleri uluslararası yönetim, pratikte gerçekleşmiş olacaktır. Aynı dönemlerde, benzer idareler pek çok ülkede kurulmuştur. İlk borçlar idaresi 1878'de Mısır'da kurulmuş, bunu 1881'de Osmanlı İmparatorluğu, 1893'te Yunanistan, 1895'te Sırbistan, 1902'de Bulgaristan izlemiştir. Bu gelişim sadece Balkanlar'da değil, Çin'de ve İran'da da ortaya çıkmıştır. Demek ki, gelişen Batı kapitalizmi, bu dönemde, sermaye ihracını güvence altına almak için, böyle bir modeli benimsemiş olmaktadır (⁹²).

(⁹¹) Parvus Efendi (Muammer Sencer), *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, May Yayınları, İstanbul, 1977, s.33.

(⁹²) İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.99.

MUHARREM KARARNAMESİNDEN 1903 YILINA KADAR ALINAN DIŞ BORÇLAR

İstikrazın Yılı	İstikraz Miktarı	İstikrazın Koşulları			Karşılığında Gösterilen Güvence	İstikrazın Nereden, Ya da Hangi Kuruluşlar Aracılığı ile Alındığı
		İhraç Fazlası	Fiyatı	Amortisman		
1886	6.500.000 Lira	%100	%5	%1	Gümrük hasılatından senede 390.000 Lira	Bank-ı Osmanii Şahane
1888	30.000.000 Mark	%70	%5	%2	Balık avı resminden Düyün-u Umumiye'ye tahsis olunandan arta kalan.	Deutsche Bank
1890	4.999.500 Lira	%76	%4	%1	Bazı eyaletler aşarından ve gümrük resminden yılda 311.000 Lira	Bank-ı Osmanii Şahane
1893	1.000.000 Lira	%70	%4	%1	Tömbeki şirketinin Hükümet'e tekel karşılığı verdiği 40.000 Lira	Tömbeki Şirketi
1894 Şark Şimendiferleri	40.000.000 Frank	%73.5	%4	%0.35	Şark Demiryollarının Hükümet'e kişi başına vermek zorunda olduğu 1.500 Franklık gelir.	Deutsche Bank Württembergische Vereinsbank, Deutsche Vereinsbank Frankfurt (Main)
1896	3.272.720 Lira	%85	%5	%1/2	Bursa, Selanik ağnam vergisi, Batı Anadolu illeri palamut, afyon, zeytinyağı aşarı	Bank-ı Osmanii Şahane
1902	8.600.020 Lira	%80	%4	%1/2	1866 yılı istikrazına karşılık olan 3.900.000 Liralık gümrük hasılatı	Bank-ı Osmanii Şahane (1866 Tahvillerini değiştiriyor, geri kalanını Hükümete borç veriyor.)
1903	2.376.000 Lira		%4	%0.087	Konya, Halep, Urfa aşarından 106.000 Lira	Düyün-u Umumiye Deutsche Bank
1903	48.960.000 Mark	%81 1/2	%4	%1.5	İzmir Sancağı hububat aşarından 30.000 Lira, çeşitli Düyün-u Umumiye gelirlerinden artanlar.	Deutsche Bank (1888 tahvillerini değiştiriyor, geri kalanını Hükümet'e borç veriyor)

Kaynak: İ. Hakkı Yeniay: Yeni Osmanlı Borçları Tarihi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 1964, s.29-89

* Borçların birimlerini çevirmek için 20 Sterlin = 22 Lira = 500 Frank = 405 eşitliği kullanılabilir.

1904 YILINDAN İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNE KADAR ALINAN BORÇLAR

İstikrazın Yılı	İstikraz Miktarı	İstikrazın Koşulları			Karşılığında Gösterilen Güvence	İstikrazın Nereden, Ya da Hangi Kuruluşlar Aracılığıyla Alındığı
		İhraç Fazlası	Fiyatı	Amortisman		
1904	2.750.000 Lira	%80	%4	%1/2	Düyun-u Umumiye'ye bırakılmış gelirlerin fazlası	Bank-ı Osmanii Şahane, Paris'te Comptoir National d'Escomple ve bazı Fransız Bankaları
1905	5.306.664 Lira	%81	%4	%1/2	1903 İstikrazı karşılıkları bazı kazaların aşarı, Düyunu Umumiye'nin tahsil ettiği aşara eklenen %0.5 resim	Bank-ı Osmanii Şahane 1903 istikrazı tahvillerini değiştirip bir miktar ek borç sağlıyor.
1905 Askeri	2.640.000 Lira	%81	%4	%1/2	Düyun-u Umumiye tarafından idare olunan 1890,1896,1903, 1905, Bağdat I. Tertip gelirlerine ve kilometre teminatuna eklenen %6 askeri teçizat resmi, askeri teçizat için gümrüklerden tahsil olunandan %6	Deutsche Bank.
Techizat İstikrazı					1903 Düyun-u Umumiye anlaşmasından sonra	Bağdat Demiryolu Şirketi, Deutsche Bank ve Düyun-u Umumiye.
1908 Bağdat	4.752.000 Lira				Hükümet'e kalan gelir payından ve Bulgurlu-Helif-Telli	
İstikrazı	5.236.000 Lira				Habeş hattı gelirinden Hükümet'e düşen pay	
Tertip II ve III						

Kaynak: İ. Hakkı Yeniay: Age. ss.96-102

1881 ile 1903 yılları arasında Düyun-u Umumiye'nin gelirleri 1.727.888 ile 2.459.438 Lira arasında değişmişti ⁽⁹³⁾. Bu arada Osmanlı Devleti borçlanmaya yine devam etmiştir. Muharrem Kararnamesi'nden 1903 yılına kadar alınan borçlar yukarıdaki tabloda gösterilmiştir.

Düyun-u Umumiye İdaresi ile 1903 yılında yapılan anlaşma Tahvili Düyun Kararnamesi'yle yürürlüğe girdi. 1881'de A,B,C,D serileri olarak belirlenen tahvillerde A serisinin itfası 1897'de yapılmış olduğundan B,C ve D serilerinin toplam 75.928.019 Liralık miktarına karşılık, 32.738.722 Liralık tahvil çıkartılmıştı. Bu tahvillerin faiz oranı % 4, itfa oranı % 0,45 idi. Anaparanın azaltılması Osmanlı İmparatorluğu'nun, faiz oranının % 1 düzeyinden % 4'e çıkması da tahvil hamillerinin lehine bir durum göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin 1904-1908 yıllarında aldığı borçlar yukarıdaki tabloda gösterilmiştir.

4- Bankalar ve Bankacılığın Gelişimi:

Tanzimat sonrası parasal gelişmeler, 19. yüzyılda yaygınlaşan "bankacılık" sektörünün, Osmanlı Devleti'nde de yerleşmesini doğurmuştur. Bankaların kurulması, Galata Sarrafları'nın isim değiştirip Galata Bankerleri adı almasına neden olurken, sarraf deyimi, küçük sermaye ile para ticareti yapanlara özgü bir terim niteliği kazanacaktır ⁽⁹⁴⁾.

Osmanlı Devleti ile ticari ilişki içerisinde olan Avrupa devletleri İstanbul'da banka kurulmasını istediklerinde Hükümet uzun yıllar buna izin vermemiştir. İç piyasada daha önce anlattığımız para ve kredi konusundaki gelişmeler de eklenince 1847 yılında Bank-ı Dersaadet adında ilk banka kurulmuştur. Hükümet paranın Sterlin karşısında kurunun sabit tutulabilmesi amacıyla Banker Baltazzi (Baltacı) ve Banker Alléon ile anlaşma yapmıştır. Galatalı Bankerler yılda 450.000 Franklık (2.000.000 Kuruş) tazminat karşılığında tüccarlara, Fransa ve İngiltere'ye 1 Sterlin = 110 Kuruş esası üzerinden poliçe ile tediyat yapmayı kabul etmişlerdi ⁽⁹⁵⁾. Nakdi sermayesi bulunmayan ve bankerlerin itibarı ile Hükümet'in himayesine dayanan bu ilk Banka'nın poliçe ve bonoları yurt içinde ve yurt dışında kolayca kabul görmüştür. Ancak Osmanlı Maliyesi'nin, Banka'dan temin ettiği

⁽⁹³⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.102.

⁽⁹⁴⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.62.

130.000.000 Kuruşluk kısa vadeli borcu geri ödeyememesi ve Fransa'da başgösteren 1848 ihtilalinin olumsuz etkileri, Banka'nın durumunu sarsan iki önemli neden olmuştur. Bank-ı Dersaadet iflas etmiş olduğu 1852 yılına kadar, önceden belirlenen Sterlin-Kuruş paritesini muhafaza edebilmiş, Banka'nın tasfiyesinden hemen sonra 1 Sterlin 139 Kuruşa yükselmiştir

1856 Islahat Hattı Hümayunu'nda banka kurulması zaruri olarak görülmüştür. 24 Mayıs 1856'da İngiltere Kraliçesinin fermanıyla merkezi Londra olan Bank-ı Osmani kurulmuştur. 500.000 Sterlin sermaye ile kurulan Banka, Mısır hariç olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının her yerinde şube açmak yetkisine sahip olup, en büyük şubesi İstanbul'da bulunuyordu. Bank-ı Osmani 1863'te Bank-ı Osmanii Şahane adını alarak emisyon bankası olma vasfını kazanmıştır. Aynı zamanda, her biri 500 Frank değerinde olan 135 bin hisseden 80 bini İngilizlere, 50 bini Fransızlara, 5 bini de Türklere ayrılmış, imtiyaz süresi 30 yıl olarak belirlenmiş ve Banka'nın merkezi İstanbul'a taşınmıştır. Hükümet imtiyaz süresi boyunca banknot ihraç etmemeyi ve başka bankalara bu alanda izin vermemeyi taahhüt etmiş, Banka'ya ise 1/3 karşılıkla banknot ihraç etme tekeli tanımıştır. Banka ayrıca azami 12.500.000 Frank hazine bonosunu % 6 faizle iskonto edebilecekti. Her türlü resim ve harçtan muaf tutulan Banka'ya devlet tarafından merkez ve şube binaları için arsa tedarik edilecek Banka ile devlet arasında ortaya çıkabilecek ihtilaflar hakem eliyle, Banka'nın diğer kişilerle olan ihtilafları ise Osmanlı Mahkemeleri'nce çözümlenecekti ⁽⁹⁷⁾.

Bank-ı Osmanii Şahane'nin banknot ihracı pek başarılı olamamış, halk eline geçen banknotları kısa sürede Banka'ya gelerek altına tahvil etmiştir.

Banka'nın yönetimi bir genel müdür, iki müdür ve üç üyeden oluşan bir kurul tarafından yapılmaktaydı. Bu kurul on İngiliz ve on Fransız'dan meydana gelen bir başka kurul tarafından seçilmekteydi.

⁽⁹⁵⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.63.

⁽⁹⁶⁾ Selim TARLAN, *Tarihte Bankacılık*, Maliye ve Gümrük Bakanlığı APK Kurulu Yayını, Ankara, 1986, s.62.

⁽⁹⁷⁾ Selim TARLAN, a.g.e., s.63.

Banka'nın imtiyaz süresi dolunca Hükümet, feshini isterse, muaccel ve faiz olarak tüm borcunu ödeyecek, Banka da bütün borçlarını ödeyerek çıkardığı banknotları altına çevirecekti.

Banka, devlet gelirlerini toplayacak ve devlet havalelerini ödeyecekti. Hazine bonolarını iskonto ederek iç ve dış borçlara ilişkin faiz ve ana para ödemelerini yapacak, karşılığında % 0,5 komisyon alacaktı. İhraç edilen tahvillerden de % 1 komisyon alacaktı.

Bank-ı Osmanii Şahane zaman zaman yönetimle çatışmıştır. Reji şirketi, Osmanlı Bankası ve Düyun-u Umumiye'yle birlikte, iç içe bir yabancı sermaye kompleksi oluşturacaklardır. Bu kompleksin, Reji'nin köydeki kolcularından başlayarak, Düyun-u Umumiye'nin ihtiyat akçeleriyle Osmanlı Hazine tahvilleri almak yerine Alman, Fransız, Japon, İngiliz, Mısır tahvilleri alması, elinde toplanan ve Hükümet'e zaten vermesi gereken gelirleri % 6 faizle avans olarak vermesine kadar uzanan uygulamaları, daha sonra göreceğimiz mali bağımsızlık ve ulusal bankacılık gibi ideolojik ilkelerin gelişmesinde önemli rol oynayacaktır ⁽⁹⁸⁾.

1860 yılında kurulan Türkiye Bankası (La Banque de Turquie) da banknot çıkartmak amacını güdüyordu. Ancak bu banka çok geçmeden çalışmalarına son vermiştir.

1864 yılında Osmanlı İmparatorluğu Genel Şirketi (La Société Général de L'empire Ottoman) kurulmuştur. Kurucuları Bank-ı Osmanii Şahane ile birlikte A. Ralli, A. Baltazzi (Baltacı), Christaki (Hristaki), Zografos, Boğas Mısırlıoğlu, Zafiropulus, Zarifi, J. Camondo ve ortakları, Alberti ve ortakları Oppeheim, Sulzbach, Fruling, Groschen, Stern kardeşler Bischoffsheim, Goldschmidt isimli bankerlerden oluşmaktadır.

20'şer Liralık 100.000 hisse senedinden 26.500 adedi Londra'da, 6.500 adedi İstanbul'da satışa sunulmuş, kalan 67.000 hisse ise müessislere ayrılmış idi.

⁽⁹⁸⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.101.

Şirket'in başlıca konusunu dahili istikrazlar teşkil etmiş, iyi durumda olmasına rağmen 1893 yılında tasfiye kararı almıştır.

Krediye talep hızla artarken yeni girişimler de olmuştur. Mithat Paşa Tuna Valiliği sırasında Memleket Sandığı denemesini (1867) yapmış ve başarılı olmuştur. Her köyde kamu malı konumundaki araziler ortaklaşa ekilerek elde edilen gelir sandığa aktarılmaktaydı. Buradan genellikle bayındırlık hizmetleri görülüyordu. Mithat Paşa İstanbul'a gelince 1868 yılında İstanbul Emniyet Sandığı'nı kurdu ⁽⁹⁹⁾. Sermayesini halktan toplayan Sandık, topladığı parayı yine halka kredi açarak faaliyet göstermiş ve başarısından dolayı taşrada da çalışmalara başlamıştır.

Emniyet Sandığı, halka biriktirme terbiyesi verecek bir tasarruf bankası, öte yandan halkın tüketim kredisi ihtiyacını karşılayan bir banka olması bakımından, bu döneme kadar kurulan bankalardan ayrılmaktaydı ⁽¹⁰⁰⁾.

Société Général Grubu ve Galata bankerlerinden G. Tubini ve Mahdumları 1869 yılında 50.000.000 Frank sermayeyle Osmanlı Umumi itibar Şirketi (Crédit Général Ottoman)ni kurmuşlardır. Şirket kuruluşunda 150.000.000 Franklık Hazine bonosunu ihraç etmiş, bir yıl sonrada 278.000.000 Franklık Hazine bonosunu satın almıştır. Sonraki yıllarda da tahvilat almış ve dış istikrazı plase etmiştir. Ancak Bank-ı Osmanii Şahane sonucu şirketin etkinliği giderek azalmış ve 1899 yılında tasfiye edilmiştir ⁽¹⁰¹⁾.

I. Wilhelm döneminde Almanların Fransızları yenerek imparatorluk kurmaları sonrası Viyana ve Berlin mali yönden canlanmış Viyana'da 1871'de Avusturya-Osmanlı Bankası, 1872'de Avusturya-Türk Bankası adlarıyla iki banka kurulmuş, her iki Banka da faaliyetini İstanbul'da toplamıştı. 1873 yılında girilen bunalımla her iki Banka da tasfiye edilmiştir.

Galata bankerlerinden oluşan Coronius Syngros ve Ortakları Komandit Şirketi, bazı İngiliz sermayedarlarıyla birlikte 1872 yılında 1.000.000 Sterlin sermayeli, merkezi

⁽⁹⁹⁾ Cavide IŞIKSAL, "Emniyet Sandığının Kuruluşu", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Cilt XI, sayı 65, Şubat 1973.

⁽¹⁰⁰⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.73.

⁽¹⁰¹⁾ Burhan ULUTAN, Bankacılığın Tekamülü, Ankara, 1957, s.152.

İstanbul'da şubesi Londra'da bulunan İstanbul Bankası'nı faaliyete geçirmişlerdir. Teselya demiryolları ve bazı maden işletmelerinden zarar eden Banka 1894 yılında Osmanlı Kambyo ve Esham Şirketi ile birleşmek zorunda kalmıştır.

1870'li yıllardan itibaren İmparatorluğun altyapı yatırımlarında müşahade edilen canlılığa paralel olarak İstanbul piyasasında da türlü bankaların faaliyete geçmiş olduğu görülmektedir. Her yeni proje Galata spekülâtörlerini bu alanda çalışacak yeni bir banka kurmaya heveslendirmektedir (102).

1873 Viyana borsası krizi, 1875'te Osmanlı Devleti'nin dış borç ödemelerini durdurması, özellikle 1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Avusturya-Şark Bankası, İtalyan Şark Ticaret Bankası, Rus Bankası, Ermeni Bankası, Osmanlı Ticaret Şirketi, Osmanlı Umumi Bayındırlık Bankası, Sınai Kredi Bankası, Kredi ve Komisyon Bankası, Türkiye Milli Bankası, Maliye ve Bayındırlık Bankası, İstanbul Kontuvarı faaliyetlerini tatil etmek mecburiyetinde kalmışlardır.

B - İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ

1- Ekonomik Yapı ve Politika Değişikliği

Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyet'e kadar incelediğimiz dönemde bahsedilen toplumsal -kurumsal değişiklik, İkinci Meşrutiyet'ten sonra daha da hızlanmış şekilde devam edecektir.

Bu dönemde de Osmanlı Devleti, kapitalist ilişkilere ve pazar mekanizmasına açılmıştır. Ancak haberleşme ve ulaşım alanındaki alt yapıda gelişmelerin kaydedilmesi, taşrada yayılan bürokrasi ağıyla merkezi denetim artmıştır. 1855'te İstanbul'da başında bir şehremini bulunan ve 12 kişilik kent kurulundan oluşan ilk belediye kurulmuş, 1858'de de Beyoğlu'nda Altıncı Daire-i Belediye faaliyete geçmiştir. Bundan sonra belediyeler kurulmaya başlandığını, ancak 1912 yılında çıkarılan Dersaadet Belediyesi Hakkındaki Yasa ile tarihten gelen merkezîyetçilik geleneğin sürdürüldüğünü söyleyebiliriz. Bu

(102) Selim TARLAN, a.g.e., s.67.

yasa, İstanbul'daki Belediye Daireleri'ni kaldırmış, onların yerine Belediye Şubeleri'ni koymuştur ⁽¹⁰³⁾

Gerek pazar mekanizmasına açılışa, gerekse genişleyip yayılan bürokrasiyle kurulan merkezi denetimin sağlanmasında, İstanbul dışında da yaygınlık kazanan yeni eğitim kurumlarının payı büyüktür.

Bu iki süreç; ülkede yaygınlaşan batı eğitiminden etkilenmiş sivil ve askeri küçük bürokratları, kentlerde gelişmeye başlayan Türk-Müslüman ticaret kesimini, kırsal kesimde ticaretle bütünleşmiş büyük toprak sahibi Türk Müslüman eşrafı doğurmuştur. Büyük ölçüde bu gruplara dayanan ve bu grupların ideolojik çerçevesini oluşturan İttihat ve Terakki, 1908 hareketiyle, iktidara tam olarak el koyamamış olsa da, Osmanla İmparatorluğu içinde burjuvazi devrimini başlatmış oluyordu. Önce yönetimin dışında kalarak, onu etkileyen İttihat ve Terakki, adım adım iktidara el koyacak, Birinci Dünya Savaşı içinde, bu iktidar, doruğuna ulaşacaktır⁽¹⁰⁴⁾.

Osmanlı Devleti, Almanya'nın gelişmesi ile İkinci Abdülhamit döneminde Almanya ile yakın askeri, ekonomik, siyasi ilişki içerisine girmiş, Almanya diğer büyük devletlerden daha az tehlikeli bulunmuştur. İkinci Abdülhamit döneminde öğrenci olan ama, Almanya'yı tanıyan yada yakınlık hislerini taşıyan politikacılar, İttihat ve Terakki ile iktidara gelince, bu devletle ilişkiler aksamadan sürdürülmüştür.

İttihat ve Terakki, her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'na Almanya ile birlikte girdiyse de, daha önceki Abdülhamit dönemine göre, daha çok yönlü, imparatorluk üzerinde **"Büyük Güçlerin"** çıkarlarını uzlaştırmaya ve bu yolla imparatorluktaki yabancı sermaye yatırımlarını artırmaya çalışan aktif bir politika izliyordu ⁽¹⁰⁵⁾.

İşte ise, 1908'lerde izlenen Osmanlıcı bir temele oturmuş liberal iktisat politikası, Balkan Savaşı'ndan sonra, 1913'lerde özellikle de Birinci Dünya Savaşı içinde, Türkçü bir

⁽¹⁰³⁾ Bkz. Ruşen KELEŞ, *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, İkinci Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994, ss.110-114.

⁽¹⁰⁴⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.107.

⁽¹⁰⁵⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., ss.107-108.

karakter kazanıyor, devlet eliyle ulusal tüccar, ulusal iş adamı yaratılmaya çalışılıyordu ⁽¹⁰⁶⁾. Örneğin daha önce ortaklıkların anamal (kapital) toplamının sadece %3'ü ulusal anamal (kapital) durumunda iken, 1918 yılında bu oran %18'e çıkmıştır ⁽¹⁰⁷⁾. Anamal (kapital) oluşumuyla ilgili olarak 1.1.1917'de İtibarı Milli Bankası'nın kurulması önemli bir örnektir.

İkinci Meşrutiyet döneminde iktisadi düşünce akımları liberal, meslekçi ve milli iktisat düşünceleridir ⁽¹⁰⁸⁾. Liberal düşünce kapitalist ekonomi ilkelerini içeriyor ve Maliye Nazırı Cavit Bey tarafından temsil ediliyordu. Meslekçi görüş ise, Türk ve Müslüman esnaf ve tüccarı geleneksel kurumlar içinde örgütlenmeyi amaçlıyor ve İaşe Nazırı Kemal Bey tarafından savunuluyordu. Milli iktisat düşüncesi de, İttihat ve Terakki taraflarınca, özellikle de Ziya Gökalp tarafından savunulmaktadır.

Ancak, bu düşünceler birbirlerinden farklı olarak ortaya çıkmaktaysalar da, hepsinde ortak olan yön, ulusal burjuvaziyi yaratmak ve kapitalist yoldan kalkınmayı sağlamaktır. Bunun için kişilerin birikim ve yatırımları özendirilmiştir ⁽¹⁰⁹⁾.

1908 sonrası bu iktisadi akımlara rağmen milli iktisat düşüncesinin, dolayısıyla İttihat ve Terakki'nin damgasını vurduğu dönem olmuştur.

İttihat ve Terakki İkinci Abdülhamit döneminde uygulanan maliye politikasından farklı olarak, bütçe açığından çekinmeyen bir politika izlemiştir. Maliye Nazırı Cavit Bey, bütçe açığını savunmuştur. Bütçe açığının uygulanmasında, İttihat ve Terakki'nin atılımcı politikalarının yanında, girilen büyük savaşların da etkisi büyüktür. Trablusgarp ve Balkan Savaşları 30 milyon Lira, Birinci Dünya Savaşı 400 milyon Lira harcamayı gerektirmiştir. Bu yıllarda devletin normal hasılatının 25 milyon Lira dolaylarında olduğu düşünülürse savaşların finansmanının ancak olağanüstü önlemlerle sağlanabileceği ortaya çıkar ⁽¹¹⁰⁾.

⁽¹⁰⁶⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., S.108.

⁽¹⁰⁷⁾ Tevfik ÇAVDAR, *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu*, Uygurlık Yayınları; Özden Kardeşler Matbaası, İstanbul, 1982, s.216.

⁽¹⁰⁸⁾ Tevfik ÇAVDAR, a.g.e., s.216.

⁽¹⁰⁹⁾ Nazif KUYUCUKLU, a.g.e., s.154.

⁽¹¹⁰⁾ Vedat ELDEM, *Cihan Harbinin ve İstiklal Harbinin Ekonomik Sorunları*, Editör Osman OKYAR, H. Ünal NALBANTOĞLU: Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975, ss.387-401.

2- İkinci Meşrutiyet Dönemi Para Politikası

1879 Kararnamesi ile yapılan parasal düzenlemede altın para esası kabul edilmesine rağmen gümüşle yapılan ödemelere sınırlamalar getirilmemesi, sonucu vergilerin devlete gümüş olarak ödenmesi eğilimi, buna bağlı olarak gümüş talebi artarken, devlet de vergi kaybına uğruyordu.

1909 yılında bir tedbir olarak, Maliye Nezareti devlet veznesinde altın Liranın 102.60 Kuruş olarak kabul edileceğini, ilan etmiştir ⁽¹¹¹⁾. Bu durumda altının yasal değeri olan 100 Kuruş, piyasa değeri olan 108 Kuruş, miri değeri olan 102.60 Kuruş şeklinde üç ayrı değeri oluşmuştur. Bu farklılıklar dışında sistem içinde bozuk para dengesi iyi kurulamamış, bozuk paralar ayrıca prim yapıyordu. Altın Liranın karşılığı Mecidiye olarak ödenirse, piyasada 108 Kuruş ederken, çeyrek Mecidiye olarak ödenirse 107 Kuruş, bir iki Kuruş olarak ödenirse 103-104 Kuruş, 10 veya 20 para olarak ödenirse 99-101 Kuruş ediyordu. Para değerindeki çeşitlilik, tüccarların **“çürük Kuruş”**, **“kambiyo Kuruşu”** gibi fiktif hesap Kuruşları ortaya çıkarmasına sebep olmuştur ⁽¹¹²⁾.

İkinci Meşrutiyet döneminde yapılan bir soruşturmada, Osmanlı İmparatorluğu'nun altın ve gümüş parasının 88 farklı rayici olduğu görülmüştür.

Bu durum karşısında iyi bir düzenleme yapmak amacıyla, 1909 yılında Islahat-ı Meskukat Komisyonu kurulmuş, Komisyon'a çok sayıda yerli ve yabancı uzman katılmıştır. Komisyon'un raporu 21 Haziran 1911'de tamamlanmıştır. Osmanlı para sisteminin ıslahı için **“tevhid”**, **“sadeleştirme”**, **“tahkim”** ve **“her yerde ihtiyaç nisbetinde her nevi meskukatın bulunmasını temin etmek”** üzere başlıca dört ilke saptanıyor, 1 Lira = 100 Kuruş oranı, benimsenerek her türlü **“çürük Kuruş”**un tedavülden çekilmesi öneriliyordu. Komisyon, halkın bozuk para gereksinmesini karşılamak üzere, sarrafların yerini alacak **“mübadele sandıklarının”** Hükümet tarafından açılmasını, girişilecek para reformuna önce İstanbul'dan başlanmasını, peyderpey diğer vilayetlerin reform kapsamına alınmasını şart koşuyordu ⁽¹¹³⁾.

⁽¹¹¹⁾ H. Avni ŞANDA, **“1916 Yılındaki Para Islahatı”**, İstanbul Ticaret, 29 Temmuz 1966.

⁽¹¹²⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.120.

⁽¹¹³⁾ Zafer TOPRAK, **“Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası”**, ODTÜ

Ancak, bu raporun Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında uygulanma olanağı bulunamamıştır. Birinci Dünya Savaşı'na girildikten sonra da, piyasaya kağıt para arzedilmiş, değerli madenler daha çok bir metal olarak alınıp satılmıştır. Ancak Hükümet, Savaş sonrası tekrar madeni sisteme, hatta tek metal sistemine (altın) dönüleceğine inanmaktadır. Ayrıca bozuk para sıkıntısı kağıt para arzına rağmen hafiflememiştir. Bu nedenle, savaş koşullarına rağmen, 8 Nisan 1916 tarihinde çıkartılan “**Tevhidi Meskukat Kanunu**” ile yeni bir para reformu yapıldı ⁽¹¹⁴⁾.

Bu kanun ile altın esas para olarak belirlenmiş, diğer değerli madenlerle ödemeye sınır getirilmiştir. Ancak günün şartlarında, bu düzenlemeler uygulanamamıştır.

Avrupa’da Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması İstanbul’da panik doğurmuş, halkın elindeki banknotları altına çevirmek istemesi ile önemli ölçüde olan mali bunalımı daha da artırmaya sebep olmuştur. Osmanlı Hükümeti 3 Ağustos 1914’te bir Kanun-u Muvakkata’yla, Osmanlı Bankası’nı, banknotların karşılığını altınla ödemek yükümlülüğünden kurtarıyor, Bank-ı Osmanii Şahane’nin banknotlarına tedavül zorunluluğu getiriyor, buna uymayanlara para ve hapis cezası koyuyordu ⁽¹¹⁵⁾. Ayrıca Banka’ya tanınan banknot arzı tavanını 11 Ekim 1914’te 4.000.000 Liraya yükseltmiştir. Savaş sırasında da Almanya’dan borç alınmış, Savaş’ın finansmanında kullanılmıştır. Bütün bu önlemlere rağmen mali sıkıntı hafiflememiştir. Düyun-u Umumiye ile anlaşma yapılmış, Düyun-u Umumiye’nin halk içindeki mali gücüne dayanılarak, “**evrakı nakdiye**” çıkarılmasına karar verilmiştir.

Savaş sırasında Hükümet, 192.414.494 Liralık para basma yetkisi almış, bunun 161.018.663 Lirasını kullanmıştır. Türk devlet anlayışında para basma devletin tekelinde olup, bağımsızlık ve hakimiyet sembolüdür. Osmanlı Hükümeti’nin para basma özgürlüğünün yabancı güçlerce tayin edilmesi, aslında Hükümet’in mali durumunun ne kadar aciz bir duruma düşmüş olduğunun göstergesidir. Söz konusu çıkartılan paraların 2.270.010 Liralık kısmı altınla değiştirildiğinden, savaş sonrasında fiilen 158.748.653 Liralık evrak-ı nakdiye, yada kağıt para kalmıştır ⁽¹¹⁶⁾.

Gelişme Dergisi, 1979-1980 Özel Sayısı, s.206.

⁽¹¹⁴⁾ Burhan Zihni SANUS, **Para Ekonomisi**, İstanbul, 1960, s.587.

⁽¹¹⁵⁾ Zafer TOPRAK, **a.g.m.**, s.206.

⁽¹¹⁶⁾ Burhan Zihni SANUS, **a.g.e.**, s.579.

3- Dış Borçlar ve Büyük Savaşlar

İkinci Meşrutiyet döneminde gerek İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidara gelip atılımcı bir iktisat politikası gütmesi, gerekse Trablusgarp ve Balkan Savaşları özellikle de Birinci Dünya Savaşı sonucu devlet harcamaları hızlanarak artmış, dolayısıyla dış borç yükü de gittikçe ağırlaşmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde artan devlet harcamalarını dış ve iç borçlanma ile kapama olanağı vardır. 1908'den 1914'e kadar alınan dış borçlar aşağıda gösterilmiştir.

Dış borçlanma ile devlet harcamalarının karşılanması oldukça zor olması sonucu iç borçlanmaya gidilmiş, Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında %5-6 faizli toplam 10.279.594 Lira hazine tahvili çıkarılmış, Ziraat Bankası'ndan 1912'de 100.000, 1913'te göçmenleri yerleştirmek için 3.000.000 Liralık borç alınmış, Osmanlı İmparatorluğu'nda iş yapan bankalar ve imtiyazlı şirketlerden 1.207.818 Lira ve faizleri genellikle %5.5 ile 7 arasında değişen avanslar temin edilmiş, ayrıca memur maaşları ve müteahhit borçları da geciktirilmiştir.

Asıl borçlanmadaki darboğaz Birinci Dünya Savaşı ile başlamıştır. Çünkü Savaş'ın ağır maliyeti ve devlet harcamalarındaki artış, dış borçlanmanın yanında kağıt para basma zaruriyetini doğurmuştur.

1908'DEN 1914'E KADAR ALINAN DIŞ BORÇLAR

İstikrazın Yılı	İstikraz Miktarı	İstikrazın Koşulları			Karşılığında Gösterilen Güvence	Hangi Ülke Ya da Kuruluştan Alındığı
		İhraç Fazlası	Fiyatı	Amortisman		
1908	4.711.124 Lira	%85	%4	%1/2	Gümrük umumî hasılatından 180.000 Lira Düyun-u Umumiye'nin geliri olan km. teminatının gelir fazlasından 40.000 Lira.	Bank-ı Osmanii Şahane.
1909	7.000.004 Lira	%86	%4	%1	Ayastefanos Anlaşması gereğince Rusya'ya verilmekte olan 350.000 Liralık bazı vilayetlerin aşar geliri 1908'de Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı üzerine serbest kalmıştı. Bu parayla Hayfa'da yapılacak demiryolunun Hükümet'e sağlayacağı gelir karşılığı.	Bank-ı Osmanii Şahane.
1910	12.500.000 frank		%3 1/2	40 yılda itfa edilecek	Bu parayla Hayfa'da yapılacak demiryolunun Hükümet'e sağlayacağı gelir karşılığı.	Fransız Victor Azerman, Osmanlı Nazif Elhalidi, Suriye'de Salt kazası fosfat madeni işletme imtiyazı karşılığı.
1910 Soma Bandırma Demiryolu istikrazı	1.712.304 Lira		%4	%0.16715	Osmanlı Hükümeti'nin geliri.	İzmir Kasaba Şimendifer Şirketi, Fransız Sermayesi.
1911 Turuku Umumiye istikrazı	2.499.992 Lira		%4	%1	Trabzon gümrükleri geliri.	Teşebbüsâtı Nafia Şirketi Umumiyesi ve Fransız Ticaret ve Sanayi Bankası (istikraz yol yapımına tahsis olunacak).
1911 Hüdeyde Sana Demiryolu istikrazı	1.000.010 Lira	%84	%4	%0.087	Hüdeyde gümrükleri.	Osmanlı Hüdeyde ve Sana Demiryolu Şirketi.
1911 Gümrük istikrazı	704.000 Lira	%84	%4	%1	İstanbul gümrük gelirlerinden senede 500.000 Lira.	Deutsche Bank ve 31 Alman Avusturya Bankası.

İstikrazın Yılı	İstikraz Miktarı	İhraç Fazlası	İstikrazın Koşulları	Karşılığında Gösterilen Güvence	Hangi Ülke Ya da Kuruluştan Alındığı
1912 Konya Ovası Borçlanması	818.970 Lira	%100	%5	%1.1072	Anadolu Şimendifer Şirketi
1912-1913 İstanbul Belediyesi İstikrazı	1.090.056 Lira	%86	%5	Hersene %20 itfa edilecek	Perier Bankası (Fransa)
1914 Fenerler İdaresi İstikrazı	500.000 Lira		%7	Daha çok avans niteliğinde	Fenerler İdaresi mukavelesinin uzatılması karşılığı
1913 Reji İstikrazı	1.500.000 Lira		%1/4	Daha çok avans niteliğinde	Tütün inhisarının uzatılması mukabilinde Reji idaresinde
1913 Doklar İstikrazı	1.485.000 Lira		%5 1/2	%5 1/2	Büyük çoğunluğu W.G. Armstrong Whitworth and Company, Vickers Şirketleri.
1914	500.000.000 Frank	%88 3/4	%5	%2	Bank-ı Osmanii Şahane ve diğer bankalardan oluşan bir finansman sendikası.
	22.000.000 Lira				

Kaynak: İ. Hakkı Yeniay: A.g.e., ss.103-109.

Birinci Dünya Savaşı'nda elde edilen dış kaynaklar müttefikimiz Almanya ve Avusturya'dan sağlanmıştır.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA DIŞTAN ELDE EDİLEN KAYNAKLAR

Elde Edilen Kaynağın Cinsi	Almanya'nın Sağladığı Kaynaklar (Lira)	Avusturya'nın Sağladığı Kaynaklar (Lira)	TOPLAM (Lira)
Hazine bonusu olarak	171.200.000	--	171.200.000
Altın olarak	13.100.000	2.200.000	15.300.000
Gümüş olarak	2.300.000	--	2.300.000
Mark ve Kron olarak	22.200.000	6.300.000	28.500.000
Osmanlı Lirası olarak	18.500.000	--	18.500.000
Harp malzemesi olarak	31.800.000	6.000.000	37.800.000
TOPLAM	259.100.000	14.500.000	273.600.000

Kaynak: Vedat Eldem: Age, s.398.

4- İkinci Meşrutiyet Dönemi Ulusal Bankacılık Akımı ve Milli Devlet Bankası Düşünceleri

Osmanlı Devleti, ulusal devlet bankası ve ulusal banka sisteminin yokluğunu derinden hissetmiş, özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra gelişen “milliyetçilik” akımının etkisiyle ulusal bankacılık sorunu gündeme gelmiştir.

Bu soruna çözüm olarak atılan adımların başında Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın kurulmasını gösterebiliriz. 1917 yılında kurulan Banka'nın merkezi İstanbul olup, sermayesi 4.000.000 Osmanlı Lirasıydı. 30 yıl süreli, bir imtiyazlı şirket biçiminde kuruldu. Hisse senetleri Türkçe basılacak, bunların tümü “**nama muharrer**” ve Osmanlı tebaasına ait olacaktır (mad. 10-11). Hisse senetlerinin satımını kolaylaştırmak için değeri 10 Lira olarak belirlenmiştir. Banka'nın ilk on sene içinde, “**müdür-ü umumiyesi**” ile bazı uzmanları yabancı uyruklu olabilecek, diğer tüm personelin Osmanlı tebaasından olması zorunludur (mad. 69-121). Bu maddeler Banka'nın “**milli**” niteliğini açıkça vurgulamaktadır.

Banka, bir ticaret bankasının tüm girişimlerinde bulunabilecek, demiryolları, hava yolları, kanallar, limanlar, genel bayındırlık hizmetleri, tarım ve sanayinin inkişafına yardım

edebilecek “**milli şirketler**” kurmaya veya böyle şirketlere iştirak etmeye, yetkili kılınmıştır (mad. 26/9) ⁽¹¹⁷⁾.

Ayrıca, “**Devlet-i Aliye**” tarafından çıkarılacak tahvilatı ve devletin güvencesindeki esham ve tahvilatı, borçlanmadan birgün önceki fiyatının %95’i nisbetinde kısa süre için -91 gün- kabul edebilecektir (mad. 35).

Çalışma alanının geniş tutulması, Türk sermayesinin yabancı sermayenin yerini almasını istemekten ileri gelmektedir. Maliye Nazırı Cavit Bey, Banka’nın sermayesi geliştikçe, tabii kaynakların işletilmesinde, yabancı sermayenin yerini alacaklarını, buna karşı ihtisas ve teknolojiye dayanan girişimlerde, Banka’nın yabancı sermayeyi teşvik edeceğini söylemiştir. Bu teşvikte, özellikle, “**dost**” ülke sermayelerinden faydalanılacaktır ⁽¹¹⁸⁾.

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası’nı en çok Cavit Bey faaliyete geçirmek istemiştir. Banka’nın kısa sürede, devlet bankasına dönüşeceğine inanmaktadır. Ancak Birinci Dünya Savaşı’nda mağlup olmamız neticesinde bu düşünce gerçekleşemeyecektir. Kurtuluş Savaşı’ndan sonra sağlam bir mali kuruluş olarak çalışan Banka, 1927 yılında Türkiye İş Bankası ile birleşmiştir.

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası’na yeterli fonu sağlamak için, İttihat ve Terakki Fırkası kanalıyla açılan kampanya sırasında yayımlanan genelgede, Parti’nin ideoloğu Ziya Gökalp, ulusal bankacılık akımını, milliyetçilik ideolojisi içinde, şöyle açıklamaktadır:

Genelgeye göre, toplumsal kapitülasyonların bir kısmı iktisadi nitelikteydi. Devletin Siyasal Kapitülasyonları kaldırmasından sonra ulusun da, herşeyden önce, iktisadi kapitülasyonlardan kurtulması gerekiyordu. Zira, tam bir siyasal bağımsızlık, iktisadi bağımsızlıktan arındırılamazdı. Ulus, iktisadi kapitülasyonları alt eder, gerçek siyasal bağımsızlığını sağlarsa, toplumsal kapitülasyonların diğer boyutunu oluşturan “**harsi, yani fikri kapitülasyonlar**”dan kurtulmak da kolaylaşır.

⁽¹¹⁷⁾ Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası, *Nizamname-i Esasi*, İstanbul.

⁽¹¹⁸⁾ Von ORYENTALİCUS, “*Die Osmanische Nationalbank*”, *Balkan Revue*, 4. cilt, No.1, 1917, Berlin, ss.14-29.

Ardından, genelgede **“millet iktisadi kapitülasyonları kaldırmak için ne suretle çalışmalı”** sorusu yer alıyordu. Gökalp buna, uzviyetçi bir yanıt veriyor, iktisadi kapitülasyonlardan kurtulmak için, önce, **“iktisadi teşkilat”**a sahip olmak gerektiğini söylüyordu.

Gökalp’e göre, devlet, ulusun siyasal örgütü, ulus ise, uzviyeti hareket ettirici aygıt (cihaz-ı hareki) idi. Ulus, toplumsal uzviyete benzetilince, iktisadi örgüt de bu uzviyetin kan dolaşım aygıtının (cihaz-ı deveran) yönlendiricisi oluyordu. İnsan uzviyetinde hareket aygıtının merkezi beyin olduğu gibi, ulusal uzviyette de siyasal örgütün merkezi kabineydi. Benzer düşünüşle, insanın kan dolaşımının merkezi kalp olduğuna göre, ulusal uzviyette de iktisadi örgütün bir düzenleyici merkezi (merkez-i nazımı), yani bir kalbi olması gerekiyordu. İşte, ulusta kan işlemini gören kredi dediğimiz şeydi ve kalbin kan dolaşımını düzenleyicisi gibi, ulusta da tüm kredileri banka denilen kuruluş toplayıp dağıtmaktaydı. Ziya Gökalp, bu benzetmeden yola çıkarak şu sonuca varıyordu. **“Meğer bizim milli deveran-ı daimimizin merkezi, yani milli kalbimiz yok imiş”** dedikten sonra ulusal bankanın kurulmasının **“bizi şiddetle muhtaç olduğumuz milli kalbe malik”** kılacağı ve **“mefkure ve seviyemizin tealisine taalluk eden büyük istifadeler”** sağlayacağını belirtiyor **“mefkure için sarf olunan her türlü faaliyet, cihad mahiyetinde olduğu için milli iktisat hareketine,...iktisadi cihad”** diyordu ⁽¹¹⁹⁾.

1908 yılından itibaren milli bankacılık akımının başlaması, olumlu etkiler vermiştir. İstanbul’da kurulan bankalara baktığımızda yerli sermayeye dayanan bankalar kurulduğunu ve artık bu konuda milli bir yapılaşmaya doğru gidildiğini görüyoruz.

⁽¹¹⁹⁾ Zafer TOPRAK, Genelgenin özetlenmiş ve bugünün diline sevrilmiş anlatımı basılmamış doktora tezinden alınmıştır.

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İSTANBUL'DA KURULAN BANKALAR

Bankanın Adı	Kuruluş Tarihi	Kurulduğu Yer	Kuruluş Sermayesi (Osmanlı Lirası)	Bankanın Kurucuları	Bankanın Özellikleri
Türkiye Milli Bankası	12 Eylül 1909	İstanbul	1.100.000	Sir Ernest Cassel	İngiliz ticaretini ve İngiliz yatırımlarını mali açıdan destekleme amacıyla kurulmuş.
İtibar-ı Mali Osmanlı Anonim Şirketi	16 Mayıs 1910	İstanbul	110.000	Ayandan Arif Paşa, Monsieur Alexandre Ralli, Mehmet Balci Bey, Karakaşzade Macid Bey.	Şirket sözleşmesinde, Fransız sermayesinin kontrolünü sağlayan hükümler var.
Türkiye Ticaret ve Sanayi Bankası	27 Ağus. 1910	İstanbul	550.000	Prens Ahmet Lütfullah Bey, Albay İsmail Hakkı Bey, Monsieur Alfred Durand, Monsieur George Kampf.	Banka, Strasbourg'daki bir sermaye grubunun desteği ile ayakta durmuştur.
Osmanlı Ticaret Bankası (Osmanlı Ticaret Şirketi)	24 Haz. 1911	İstanbul	100.000	Hissedarların tümü Osmanlı tabiiyetinde Ermenilerdir.	
İstanbul Bankası	5 Temmuz 1911	İstanbul	22.000	Ahmet Kemal Bey.	1930 yılında piyasadan çekilmiş.
Şirketi Ticariyye Sınaiyye ve Maliyye Emlak ve İkrabat Bankası Osmanlı Anonim Şirketi	31 Ağustos 1913	İstanbul	100.000	Aram Hallaçyan Efendi, Mühendis Edouardo de Nari.	Sermayenin %57.32'si yabancıların, geri kalanı Türk tüccarlarının elindedir.
İstanbul Bankası	22 Ocak 1914	İstanbul	100.000	Arif Paşazade Cemil Bey, İbrahim Cemal Paşa, Fuat Hulusi Bey, Ahmet Tevfik Bey.	1930 yılında "Çalışmayan şirketler" arasındadır.
Anonim Şirketi Asya Bankası Anonim Şirketi Osmanıyyesi	10 Ocak 1914	İstanbul	100.000	Hüseyin Naim Bey.	1928 yılında, sermayesini kaybettiği için feshedilmesine karar verilmiştir.

Bankanın Adı	Kuruluş Tarihi	Kurulduğu Yer	Kuruluş Sermayesi (Osmanlı Lirası)	Bankanın Kurucuları	Bankanın Özellikleri
Emval-i Gayrimenkule ve İkrizat Bankası	3 Nisan 1915	İstanbul	60.000	Monsieur Adolph Rosentahl, K. Lebrecht, Monsieur August Huber, Dr. Rosentahl, K. Lambiki Efendi, Antuvan Kalookores Efendi, Devlet Bey.	Banka, Deutsche Orient Bank'ın öncülüğünde kurulmuştur.
Osmanlı Anonim Şirketi					
Ticaret ve İtibarı Umumi Bankası	1 Mart 1917	İstanbul	50.000	Kurucularının kimler olduğu saptanamamıştır.	Sarrafılık ve ticari işlemlerle uğraşacak, taşınmaz ya da taşınır mal karşılığı borç verecek.
Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası	1 Ocak 1917	İstanbul	4.000.000	Biga Mebusu Cavid Bey, İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Bey, Tüccardan Tefvik Bey, Hazine.	Hisse senetleri sadece Osmanlı uyruklulara satılmıştır. 29 Haziran 1927 tarihli bir sözleşme ile İş Bankası ile birleşmiştir.
Milli İktisat Bankası	20 Nisan 1918	İstanbul	150.000	Milli Mahsulat Şirketi Müdürü Sait Bey, Milli Kantariye Şirketi Müdürü Bekir Bey, Milli Ekmekçiler Şirketi Müdürü İzzet Bey.	Birinci Dünya Savaşı içinde toptan dahili ticaretin Müslüman-Türk unsurun eline geçmesini sağlamak amacıyla kurulmuş olan "ulusal şirketlerin" bankacılık işlemlerini yapmak üzere kurulmuştur. 1930'larda tasfiye edilmiştir.
Türkiye Umumi Bankası	21 May. 1918	İstanbul	500.000	Peşte Macar Ticaret Bankası, sabık Sadrazam Prens Sait Halim Paşa, Şuray-ı Devlet sabık azası Reşit Bey.	
İktisat Anonim Şirketi	8 Tem. 1918	İstanbul	45.000	Akif Fevzi, Kaymak Asım, Galip, Azmi, Zeki Koyuncu, İpekçi Cevdet, Kimar Fazıl, Şamlı Nihat Bey'ler.	Sigortacılık, komisyonculuk ve bankacılık işlemleri yapıyor.
İtibar ve Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi	4 Aralık 1918	İstanbul	100.000	Müfützadelerden, Murtaza Abdi ve Tefvik Ehad Bey'ler.	Bu şirket, "Mustafa Ehadzadeler" adıyla kurulmuş olan ve bankacılık, komisyonculuk ve ticaretle uğraşan kolektif şirketin yerine geçmiş ve bu şirketi hak ve borçları ile devralmıştır. 1930 yılında şirket "Çalışmayan Türk Şirketleri" arasındadır.

Kaynak: A. Gündüz Ökçün: Age, SS.409-458.

İttihat ve Terakki Partisi, yalnızca İstanbul'da değil, Anadolu'da da banka kurulmasına öncülük etmiştir. İkinci Meşrutiyet döneminde Anadolu'da kurulan bankaların kurucularına bakıldığı zaman, genellikle üç gruptan geldikleri görülmektedir ⁽¹²⁰⁾. Bunlar bankanın kurulduğu yörenin büyük tüccarları ve orta ya da büyük toprak sahipleriyle, girişime öncülük eden belediye reisi yada mutasarrıf gibi yöneticilerdir. Genellikle de bu kurucular İttihat ve Terakki içinde etkili role sahiptirler.

Birinci Dünya Savaşı koşulları içinde, Anadolu'da böyle çok sayıda banka kurulmasının nedenlerini sadece, bir siyasal kampanya, ya da Adapazarı İslam Ticaret Bankası'ndaki gibi sadece Bank-ı Osmanii Şahane'ye kırgınlıkla açıklamak doğru olmaz. Bank-ı Osmanii Şahane'nin, bir Türk tacirine kredi verirken mutlaka bir hristiyan tacirin kefaletini istemesinin doğurduğu tepki, belki bir başlatıcı rol oynamıştı, ama böyle oluşumu gerekli kılan daha başka nesnel nedenler de vardır ⁽¹²¹⁾.

Demiryollarının yapılması ve Savaş'tan dolayı hububata yönelen aşırı talep, hububat yetiştiren bölgelerde, tüccar ve büyük toprak sahibi elinde büyük bir birikim oluşturmuştur. Ayrıca Savaş, büyük ölçüde vadeli alışverişi ortadan kaldırmış, peşin para ile ticaret yapılmasını zaruri kılınca, dolayısıyla tüccarların para talebini artırmıştır.

İdeolojik, tepkisel ve kapital arzı-kredi talebi olarak ortaya çıkan nesnel şartlar, Anadolu'da milli sermayeye dayanan bankaların kurulmasını doğurmuştur. İkinci Meşrutiyet döneminde Anadolu'da kurulan bankalar aşağıdaki tabloda ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.

⁽¹²⁰⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.153.

⁽¹²¹⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.153.

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ANADOLU'DA KURULAN BANKALAR

Bankanın Adı	Kuruluş Tarihi	Kurulduğu Yer	Kuruluş Sermayesi (Osmanlı Lirası)	Bankanın Kurucuları	Bankanın Özellikleri
Konya İktisad-i Milli Anonim Şirketi	30 Kas. 1911	Konya	100.000 (altın)	Nakibzade Hacı İbrahim Efendi, Abaoğlu Hacı Mustafa Efendi, Kadızade Hacı Ethem Efendi, Attar Halilazade Eyüp Efendi, Keleşzade Hacı Ahmet Efendi.	Şirket 1909 yılında komandit olarak kurulmuş, 1911'de anonim dönüşmüştür. Ulaş uğraşı bankacılığıdır. 1934-1936 arasında faaliyetini tatil etmiştir.
Milli Aydın Bankası	18 Tem. 1914	Aydın	50.000	Genellikle incir ticareti yapan tüccarlar ve incir teşitirine büyük toprak sahipleri, İtihat ve Terakkiye yakın çevreler.	Kurtuluş Savaşı sırasında faaliyetini tatil etmiş. Önce şirketin sermayesinin yarısını Ziraat Bankası koymuş, 1918'de bu hisseleri Aydın İncir Müstahsilileri Kooperatifi satın almıştır.
Karaman Milli Bankası	18 Nisan 1915	Karaman	20.000	Karaman'da kantariye, manifatura, zahire ve kösele ticareti yapan yirmi kişi ve Ticaret ve Ziraat Nazırı Ahmet Nesimi.	Banka işlemleri ve ticaret yapmıştır. 1936 Bankalar Kanununa uymadığı için ticaret şirketine dönüşmüştür.
Anonim Şirketi	11 Tem. 1916	Kayseri	46.000 (altın)	Kayseri'li, manifatura, halı, pastırma tüccarları ve Kayseri Belediye Reisi.	Önce ticaretle uğraşmış, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, para ticaretiyle uğraşmaya başlamıştır.
Kayseri Milli İktisat Anonim Şirketi	1916	Kayseri	10.000	Kayseri Mutasarrıfı Zekai Beyin öncülüğü üzerine köylülerden zahire toplanarak kurulmuştur.	1920 yılından sonra, Kayseri Çiftçiler Bankası adını almıştır.
Akşehir Osmanlı İktisat Anonim Şirketi	1 Kasım 1916 (14 Mart 1909)	Akşehir	20.000	Kurrazade Hacı Bekir Efendi, Kurrazade Hacı Mehmet Efendi, Akagazade Abdullah Efendi.	Şirket "Banka ve muamelatı sarrafı ve ticaret yapmak" için kurulmuş, önce İktisadi Osmani Şirketi iken sonra isim değiştirilerek Anonim Şirket haline gelmiş.
Manisa Bağcılar Bankası	27 Kas. 1917	Manisa	150.000	Tüccarlar toprak sahipleri, İtihat ve Terakki üyeleri.	Banka genel olarak üreticiye tarımsal kredi vermiştir (Hisse senetleri sadece Osmanlı Tebaasına açık).
Konya Ahali Bankası	29 Haz. 1918	Konya	500.000	Konya eşrafı, tüccarı ve toprak sahipleri.	Önce elektrik getirmek için kurulmuş, iştişal alanı 1924'te bankaya çevrilmiştir.
Eskişehir Çiftçi Bankası	9 Eylül 1918	Eskişehir	100.000	Kayseri'de iken, Köy İktisat Bankası'nın kurulmasına öncülük eden Zekai Bey, tüccar ve çiftçileri biraraya getirerek kurdu muştur.	Banka özellikle köylüye, ikinci derecede tüccar, esnafa ve memurlara kredi vermek için kurulmuştur.
Anonim Şirketi	5 Ağus. 1919 (14 Ocak 1914)	Adapazarı	100.000	Belediye Reisi'nin öncülüğünde tüccarlar.	Banka 1914'te, önce komandit şirket olarak kurulmuş, sonra anonim şirkete dönüşmüştür. Bugünkü Türk Ticaret Bankası'nın ilk şeklidir.

Kaynak: A. Gündüz Ökçün. Age, SS.409-458.

C- ATATÜRK DÖNEMİ PARA POLİTİKASI, BANKACILIK VE TÜRKİYE CUMHURİYET MERKEZ BANKASI

1- Kurtuluş Savaşı Yılları

Kurtuluş Savaşı'nda Ankara Hükümeti, Savaş'ın finansmanında emisyonu gitmeyerek bilinçli bir para politikası izlemiş, enflasyonsuz Savaş sürdürülmüş ve kazanılmıştır.

Kağıt para basılmamasının sebebi, bunu basacak tesislerin yokluğu ile ilgili değildir. Çünkü Sovyetler Birliği kağıt para basıp vermeyi önermiştir. Ama TBMM Hükümeti bu öneriyi benimsememiştir. Kendi denetimi altındaki bölgelerde de iç isyanlar çıkan bir hükümet, halkın güvenmediği bir parayı piyasaya sürerek yeni güven sorunları yaratmak istememiştir ⁽¹²²⁾. Tekalifi milliye gibi zorunlu borçlandırma işlemi, doğuracağı güvensizlik açısından, karşılıksız para çıkarmaya yeğlenmiştir.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, bu görevine başladıktan iki gün sonra, 7 ve 8 Ağustos 1921 günleri yayınlanan on ayrı Tekalifi Milliye Emri vasıtasıyla yurdun kurtarılabilmesi için millettten topyekün yardım talep etmiştir. **“Düşman ordusunun yok edilmesinden ibaret olan tek amaca ulaşmak için”** halktan bazı malların aynı vergi olarak verilmesi, halk ve tüccar, bedeli ilerde ödenmek kaydıyla, ellerindeki bazı malların %40'ını devlete vermesi, askeri malzemenin halk tarafından bedelsiz taşınması, ülkeyi terk edenlerin mallarından ordu ihtiyacına göre yararlanılması, halkın elindeki bütün silah ve cephanenin müsaderesi, bazı imalathanelerde ordunun gerek duyduğu malların makul bir bedelle üretilmesi hususu, Ulusal Yükümlülük Emirleri'nin esasını teşkil etmektedir. Tamamı on emirden oluşan bu yükümlülükler ⁽¹²³⁾ Ankara'da yayınlanan Hakimiyet-i Milliye Gazetesi vasıtasıyla halka duyurulmuştur.

Bu dönemde, para politikası kapsamına girebilecek üç sorun ortaya çıkmıştır ⁽¹²⁴⁾. Birincisi, Ankara Hükümeti'nin denetimi altındaki yörelerden altın, gümüş gibi kıymetli

⁽¹²²⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.199.

⁽¹²³⁾ Bkz. Selim TARLAN, “Ekonomimizin Yetmiş Yılı”, Maliye Yazıları, Sayı 53, İstanbul, Ekim-Aralık 1996, s.39-41.

⁽¹²⁴⁾ İlhan TEKELİ - Selim İLKİN, a.g.e., s.199.

madenlerle, evrak-ı nakdiyenin ülke dışına, ya da İstanbul'a kaçmasını önlemektir. İkincisi, Sovyetler Birliği'nden altın Ruble olarak sağlanan yardımın, kağıt para karşısındaki paritesinin saptanmasıdır. Aynı sorunun bir başka görüntüsü, kanunen bir altın Lira ile kağıt LLira arasında var olan eşitliğin, piyasada geçerli olmamasının çıkardığı ödeme sorunlarının, çözümlenmesidir. Üçüncüsü ise, Birinci Dünya Savaşı'nda da bir sorun olarak ortaya çıkan, ufak para sorununun sürmesidir.

18 Mart 1920'de Mustafa Kemal, Heyeti Temsiliye adına vilayetlere ve müstakil mutasarrıflıklara, Şile, Gebze ve Kartal kaymakamlıklarına yazdığı şifrede para akımı üzerine bir denetim getirmiş, ancak bu denetim daha çok mali kuruluşlar üzerinedir. 28 Haziran 1920 tarih ve 46 sayılı kararname ile de kişilere dönük önlemler alınmış, terekelerden çıkan altın ve gümüşlerin Ziraat Bankası'na teslim edilmesi istenmiştir. Ayrıca 29 Ocak 1921'de Maliye'nin teklifi üzerine çıkarılan bir kararname ile, bütçeden yapılan subay ve memur maaşlarının kağıt para ile ödenmesi kararlaştırılmıştır ⁽¹²⁵⁾.

Kurtuluş Savaşı'nın finansmanında Sovyetler'den alınan toplam 11.100.000 altın Rublenin önemli katkıları olmuştur ⁽¹²⁶⁾. Ayrıca silah ve cephane yardımı olarak, değişik cins 30 bin tüfek, 324 makinalı tüfek, bunlara ait 44 bin 500 sandık mermi ile muhtelif marka ve cins 66 adet top, ve 141 bin adet top mermisi temin edilmiştir ⁽¹²⁷⁾. Hint Müslümanları da, Halife'ye olan bağlılıkları sonucu, özellikle fakir ve orta sınıfların gayretleriyle toplamış oldukları 125 bin İngiliz Lirasını Ankara'ya göndermişlerdir. Bu para harcanmayıp Osmanlı Bankası'nda muhafaza edilmiş, Büyük Taarruz öncesinde küçük bir kısmı geçici olarak kullanılmış ise de zaferden sonra harcanmış para Maliye Bakanlığı'na tamamlanarak Osmanlı Bankası'na iade edilmiştir. Bu davranışıyla Büyük Atatürk'ün, hilafetin kaldırılacağı zaman, Hint Müslümanları tarafından gönderilmiş paranın amaç dışı kullanılmış olduğu yönündeki olası iddiaları dikkate alarak, ihtiyatla hareket ettiği anlaşılmaktadır ⁽¹²⁸⁾. Söz konusu para bir süre sonra Türkiye İş Bankası'nın kuruluş sermayesi olarak kullanılacaktır. Sovyetler'den alınan altın Rublelerin ise piyasaya nasıl sürüleceği önemli bir sorun olarak ortaya çıkmış, altın kaçakçılığı ve altın Lira ile kağıt Lira arasındaki değer farkının nasıl

⁽¹²⁵⁾ Alptekin MÜDERRİSOĞLU, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı, Ankara, 1973, s.371.

⁽¹²⁶⁾ Alptekin MÜDERRİSOĞLU, *a.g.e.*, s.545.

⁽¹²⁷⁾ Selim TARLAN, *a.g.m.*, s.44.

⁽¹²⁸⁾ Selim TARLAN, *a.g.m.*, s.44.

çözömleneceği sorununu gündeme getirmiştir. Maliye Vekili Hasan (Saka) Bey, altın Rublelere önce 615 sonra 750 Kuruş fiyat biçmiş ⁽¹²⁹⁾, altın kaçıını önlemek için Meclis'i çareler üretmeye çağırılmıştır. Hasan (Saka)'nın Maliye Bakanlığı'ndan istifasından sonra, pratik uygulamalarıyla tanınan ve kendisi maliye mesleğinden gelmeyen Hasan Fehmi Bey Bakan olunca, sözlü olarak verdiği **"5 evrak-ı nakdiye bir altındır. Buna göre (vergileri) cibayet edin"** ⁽¹³⁰⁾ direktifiyle uygulamada bu soruna bir çözüm getirmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nda, önceden beri devam eden ufak para sorununa çözüm aranmış, TBMM'nin 27 Aralık 1920'de kabul ettiği bir yasa ile, 1916 para reformunda **"tedavülden kaldırılacak her ne kadar meskukatı mağuşeyin temdidi tedavülüne karar verilmiştir"** ⁽¹³¹⁾. Ayrıca Heyet-i Vekile, 19 Ağustos 1920 tarih ve 182 sayılı kararnamesiyle, çeşitli değerde 100 milyon pulun, Avrupa'da bastırılması için, Maliye Vekaleti'ne yetki vermiştir ⁽¹³²⁾.

Kurtuluş Savaşı'nda, para sistemine güvensizlik doğuracak hiçbir müdahale yapılmamış, bu politika Lozan Andlaşması'nın sonuna kadar takip edilmiştir. Zaten para basılmış olsaydı dahi, savaşı destekleyecek üretimden mahrum olan Anadolu, talep edilecek harp malzemesini temin edebilecek güçte değildir. Ancak, halkın kurtuluşu amacıyla, halktan mal ve hizmet talep eden komisyonlar, mahallinde ve bürokratik usullerden uzak etkili bir çalışmayla, kısa zamanda her Anadolu ailesini, cephe gerisinde cephedekiler için çalışan destek birlikler hüviyetine sokmuştur ⁽¹³³⁾. Cephe gerisinin asıl yükünü Türk kadını taşımaktaydı. Cephenin ve cephe gerisinin doyurulması ve malzemenin taşınması, erkek gücünün yerini doldurmuş olan Türk kadınının eşsiz fedakarlığı sayesinde başarılmıştır ⁽¹³⁴⁾.

Milli Mücadele yıllarında da Birinci Dünya Savaşı içinde gördüğümüz, Türk bankacılığındaki gelişmeler görölmesine rağmen, hala yabancı bankaların hakimiyeti devam etmiştir. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin bankeri durumundaki Osmanlı Bankası, para

⁽¹²⁹⁾ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 89, 8.10.1337 (1921), C.I, ss.115-117.

⁽¹³⁰⁾ Sabahattin SELEK, *Anadolu İhtilali*, İstanbul, 1965, s.113.

⁽¹³¹⁾ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 6 İ: 103, 27.11.1336 (1920), c:2, s.72.

⁽¹³²⁾ Alptekin MÜDERRİSOĞLU, *a.g.e.*, s.261.

⁽¹³³⁾ Selim TARLAN, *a.g.m.*, s.41.

⁽¹³⁴⁾ Selim TARLAN, *a.g.m.*, s.44.

çıkarma tekeline sahipti. Osmanlı İtibarı Milli Bankası da savaş sonucu fonksiyonlarını yerine getirecek bir yapıya kavuşamamıştır. En büyük Türk Bankası Ziraat Bankası idi. Tarım sektörüne yönelik çalışmaları oldukça yararlı sonuçlar doğuracak olan Ziraat Bankası, Savaş koşullarında ve güçlü yabancı rakipleri karşısında arzulan ekonomik katkıyı sağlayamamıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında, daha önceleri çok sayıda banka kurma girişimi yarıda kesilmiş oldu. Bu yıllarda, kurulan Konya Türk Ticaret Bankası (1920), Ticaret ve Sanayi Türkiye ve İran Bankası A.Ş. (1921), Bor Zürra ve Tüccar Bankasını (1921) gösterebiliriz.

2- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Öncesi Uygulamalar

a- Para Arzı

Cumhuriyet kurulduktan sonra da Osmanlı Bankası'nın imtiyazının devam ettiğini düşünürsek, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kuruluncaya kadar para arzını Hazine ve bankalar tayin ediyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti'nden, 158 milyon, 748 bin 563 Liralık kağıt para miras kalmıştı ⁽¹³⁵⁾. Ancak Osmanlı paralarının, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin paralarıyla değiştirilmesi bir egemenlik ve siyasal sorun olarak ortaya çıkmıştır.

22 Aralık 1923'te TBMM'nde, Hükümet'in altın ve ufaklık para basılması hakkındaki tezkeresi görüşülmeye başlanmış, basılacak paraların “**alamet-i mahsusa**”larının TBMM'nce saptanması gerektiği belirtilmiştir. Maliye Vekaleti'nin önerisinde, tamamen yeni sikke şekillerinin düzenlenmesinin, hem uzun zamanı gerektirdiği, hem de halkın alışkanlıklarına ters düşeceği için paraların büyüklük ve maden bileşimlerini değiştirmeden darbolunacak sikkenin bir cihetine tuğra yerine sülüs yazı ile “**Türkiye Devleti**” yazılması ve etrafına, mevcut Türk Liralarının tuğra etrafındaki defne dallarının altındaki şervanların hazfiyla bir kurdela ikame edilmek üzere ipkası ve diğer cihetine yine mevcut dallar ipka edilmek üzere, ortasına ay yıldız içinde Ankara 23 Nisan 1336 hakkedilmesi münasip görülmüştür ⁽¹³⁶⁾.

Cumhuriyet döneminde altın, paradan ziyade ziynet eşyası haline gelmiştir. İlk Cumhuriyet altını 5 Ekim 1925 günü darphanede basılmıştır. Törene dönemin Maliye Vekili

⁽¹³⁵⁾ Feridun ERGİN, *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, No.1, İstanbul, 1977, s.52.

⁽¹³⁶⁾ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 72. 22.12.1339, C.1, s.392.

Hasan (Saka) ve mebuslar katılmıştır. Bu ilk 500 Kuruşluk altın Hasan (Saka) eliyle Atatürk'e hediye edilmiştir. Cumhuriyet altınının bir tarafında defne dalı ve bu defne dalının arasında Ankara 23 Nisan 1336 yazılıydı. Öte tarafında da Türkiye Cumhuriyeti yazısı bulunuyordu (¹³⁷).

Ancak ufaklık para çıkarmak için bronz madeninden yapılan paralar, altın paradan önce tedavüle girmiştir. 12 Şubat 1924 tarihinde 411 sayılı yasa ile hükümete 2 milyon Liraya kadar ufak para çıkarma yetkisi verilmiştir. Bu, Türkiye Cumhuriyeti'nin para çıkarmaya ilişkin, ilk yasası olmuştur (¹³⁸). Bu yetkiyi alan Hükümet, paraların basılması için Zeytinburnu fabrikasıyla anlaşma yapmış, 36 milyon adet basılacak paraların basımı gecikmiş, 1925 yılı nisan ayına gelindiğinde sadece yarısı basılmıştır. Basım işi sürerken Hükümet, ufaklık para miktarının 5 milyona çıkarılması konusunda yetki için Meclis'e başvurmuş, bu yetki Hükümet'e 16 Nisan 1925 tarih, 624 sayılı yasayla verilmiştir.

Ufak para sorunu çözülünce, 30 Aralık 1925'te kabul edilen 701 sayılı yasa ile Düyun-u Umumiye'nin tedavüldeki evrak-ı nakdiyesinin değiştirilerek, yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kağıt paraları ikame edileceği belirtilmiştir.

Bu yasa ile Hükümet, hem kağıt parasını Düyun-u Umumiye'den kurtarıyor, hem de ilan edilecek süre içinde çeşitli nedenlerle tahrip, ya da kayıp olduğu için, değiştirilemeyecek olan para miktarı kadar bir istifade sağlamış oluyordu (¹³⁹).

Basılacak kağıt paranın öncekilerle değiştirilmesi, şekli gibi hususları belirlemek için Maliye Vekaleti'nce atanacak kişinin başkanlığında, Ziraat, Osmanlı, İtibarı Milli, İş, Akhisar Tütüncüler ve Akşehir Bankalarıyla, Türkiye'de icrayı faaliyet eden diğer başlıca bankaların birer mümessilinden oluşacak, bir komisyonun görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır (¹⁴⁰).

Yeni basılacak kağıt paralar 1/2, 1,2 1/2, 5, 10, 50, 100, 500 ve 1000 Liralık, 36.323.664 küpürden oluşacak, 153.748.563 Lira olacaktı. Bu miktar, tedavülde bulunan Düyun-u Umumiye evrak-ı nakdiyesi kadardır. Komisyon ayrıca, 40.169.519 Liralık yedek para bastırılmasına karar vermiştir.

(¹³⁷) H. Avni ŞANDA, "Cumhuriyet Devrinde İlk Altın Para", İstanbul Ticaret, 19 Ağustos 1966.

(¹³⁸) H. Avni ŞANDA, "Cumhuriyet Devrinde Madeni Paralar", İstanbul Ticaret, 2 Ağustos 1966.

(¹³⁹) İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.211.

Açılan ihale sonucu para basımı için “De la Rue of London” adında bir İngiliz firmasıyla anlaşılmıştır. Firma’yla düşünülen bazı anlaşmazlıklardan sonra, 5 Aralık 1927 tarihinde ilk Türkiye Cumhuriyeti evrak-ı nakdiyesi tedavüle konulmuştur. 5 Eylül 1928’de ise Düyun-u Umumiye paralarının değişimi tamamlanmıştır.

29 Mart 1929’da çıkarılan, 1408 sayılı yasa ile de, 411 ve 624 sayılı yasalarla çıkartılan, 5 milyon Liralık ufaklık paranın, Düyun-u Umumiye evrak-ı nakdiyesi ile değiştirilmesi hükmü kaldırılıyordu. Böylece 701 sayılı yasa ile piyasaya sürülecek evrak-ı nakdiye miktarı, 158.748.563 Liraya yükseliyordu. Cumhuriyet Hükümeti, iki yılda para miktarını, bir karşılık göstermeden, 10 milyon Lira artırmış oluyor. 1924-1929 yılları arasında para arzı seyri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Yıllar	Dar Kapsamlı Para-Arzı	Banka Parasının Payı (%)	Geniş Kapsamlı Para Arzı	Banka Parasının Payı (%)
1924	217	31	223	33
1925	236	36	244	9
1926	269	44	279	46
1927	345	57	362	59
1928	401	63	434	65
1929	466	68	493	70

Kaynak: Çağlar Keyder, "1923-1929 Döneminde Para ve Kredi", Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar - Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı, Ankara, 1979, s.214.

b- Türk Parasının Durumu ve Fiyat İstikrarı

Türk Lirası Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren tedrici fakat az oranlarda değer kaybetmiş, ancak 1929-1930 döneminde değer düşüşü hızlanmıştır. Önceki bölümde gördüğümüz gibi, esasen para arzında önemli bir artış olmamış ve siyasal istikrar da sağlanmıştır. Türk Lirasının değer kaybetmesinde en önemli etken, dış ticaretimizin sürekli açık veren yapısıydı.

Hemen belirtmekte yarar var ki, Türk Lirasında bahis konusu olan değer kaybı, günümüzdeki durumla kıyaslanamayacak kadar azdır. Yıllık ortalama değeri %4 dolaylarında düşmüştür ⁽¹⁴⁰⁾. Ancak zamanın, sağlam para anlayışı gereği, bu oran bile çok görülmüştür.

⁽¹⁴⁰⁾ TBMM Zabıt Ceridesi, (Cilt 20), İ: 33, 30.12.1341, C.I, s.307.

⁽¹⁴¹⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.220.

Kağıt paranın tedavüle çıkarılışından beri, altın para karşısında sürekli değer kaybettiğini söyleyebiliriz. Türk para sisteminde kağıt paralara çok itibar edilmemiş, daha sağlam olan altın para yeğlenmiştir. Bu konuda daha önceki bölümlerde geniş açıklamalara yer verilmiştir. Cumhuriyet döneminde de kağıt Liranın altın Lira karşısında tedrici bir değer kaybettiğini söyleyebiliriz. 1915 yılından 1929 yılına kadar altın Liranın kağıt Lira cinsinden fiyatlarındaki ortalama değişme aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

ALTIN LİRANIN KAĞIT LİRA CİNSİNDEN FİYATINDAKİ DEĞİŞMELER (Yıllık Ortalama)

1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
101	131	352	455	429	520.9	549	608	707	815	812	809	826	890	874

Kaynak: Aziz KÖKLÜ, Türkiye'de Para Meseleleri, Milli Eğitim Bakanlığı, Siyasal Bilgiler Okulu, Ankara, 1947, ss.24-31.

Ayrıca Türk parasının değeri mevsimlik dalgalanmalar göstermiştir. Bunun sebeplerini iki noktada toplamak mümkündür. Birincisi altın talebinin hasat mevsiminde yükselmesi, kış aylarında düşmesi, ikincisi kağıt paranın değerindeki yükselme ve düşmeler ki, hasat mevsiminde mal alımı için Türk Lirası talebinin yükselmesiyle izah edilebilir. 1924-1929 yılları arasında altın Liranın kağıt Lira cinsinden fiyatındaki aylık ortalama değişme aşağıda verilmiştir.

Altın Liranın Kağıt Lira Cinsinden Fiyatındaki Değişmeler (Aylık Ortalama)

Aylar	Yıllar					
	1924	1925	1926	1927	1928	1929
I	804	829	808	833	836	860
II	805	850	813	827	839	851
III	826	849	820	830	836	846
IV	801	837	834	827	828	841
V	826	825	800	810	828	860
VI	824	822	802	812	830	874
VII	831	807	768	819	824	876
VIII	818	771	777	837	821	886
IX	809	789	798	832	816	880
X	814	774	815	815	824	894
XI	808	789	822	825	830	907
XII	819	809	836	841	849	918
Senelik Ortalama	815	813	809	826	830	874

Kaynak: Aziz Köklü: Age, s.31.

1925 yılından sonra kağıt paranın değerinde, istikrar gözlenmiş, ancak 1927, 1928, 1929 yıllarında tedrici bir hızla değer kaybı artmıştır. 1926-1927'den itibaren denk bütçe politikası izlenmeye başlanmış olmasına rağmen, dış ticaretimiz açık vermeye devam etmiş, özellikle Lozan Andlaşması ile dış ticaret konusunda getirilen gümrük tarifelerine ilişkin hükümler 1929 yılında son bulunca, 1499 sayılı yasa ile gümrük vergilerinde değişiklik yapılmış, %14.66'dan %40'a kadar çıkarılmıştır (¹⁴²).

Bu ise dış ticaret açığımızın artmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Türk parasının değerini düşürmede temel etken olan dış ticaret açığı olmuştur. Buna demiryolu vb. yatırım politikası ve 1928'den sonra dış borç ödemeleri de eklenince dış açık kapatılamamıştır.

Türk parasının durumunu Burhan Asaf, "ilk Türk parasını koruma kararnamesine kadar, Türk parası, Türk iktisadiyatının bir ifadesi idi ama, başıboş bir ifadesi idi; öyle diğer memleketlerde olduğu gibi, tedavül miktarı ve tedavül süratı sıkı sıkıya murakebe edilir ve lazım geldiği gibi çoğaltılır bir para değildi. Böyle olmakla beraber, Türk parasını bir idare eden kuvvet vardı. Bu kuvvet, devlet değildi. Harici ticaretimiz idi. Bütün emtia fiyatlarımız gibi, paramızın kıymetini de bu harici ticaret ve buna bağlı olan tediye ve ticaret muvazenemiz tayin ediyordu." şeklinde anlatmaktadır (¹⁴³).

Türk parası yabancı paralar karşısında da sürekli değer kaybetmektedir. 1924'ten 1929'a kadar İsviçre Frangı 34 Kuruştan 37 Kuruşa, Dolar 187 Kuruştan 196 Kuruşa, İngiliz Sterlini 835 Kuruştan 956 Kuruşa, Alman Markı 44 Kuruştan 46 Kuruşa yükselmiştir (¹⁴⁴). 1926'dan sonra dış ticaret hacmi düşmüş ve kredi olanakları daralmıştır.

Bir önlem olarak Kambiyo, Esham ve Tahvilat Borsası Komitesi'nce hazırlanıp, Maliye Bakanlığı'nca onaylanarak 1 Mart 1927 tarihinde yürürlüğe giren kurallar konuldu. Buna göre, bankalar ve bankerler, kendi aralarında, esham ve dövizleri, Türk parasıyla alıp satamayacaklardır. Sanayiciler ve iş adamlarının yapabilecekleri döviz satışları da 200 Dolar, 500 Alman Markı, 25.000 Fransız Frangı vb. limitlerle sınırlanmıştır.

(¹⁴²) Haldun DERİN, *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul, 1940, ss.110-111.

(¹⁴³) Burhan ASAF, "Para Tezimiz ve Prof. Wagemann", *Kadro*, Sayı 14, 1933.

Daha yüksek miktardaki alım satımları, sadece yetkili kambiyo ajanları yapabilecektir. Bankalar, döviz üzerinden, kambiyo ajanlarına cari hesap açamayacaktır. Kişilerin ve kuruluşların, günlük değer dalgalanmalarından kar sağlamak için, döviz alış ve satışları yasaklanmıştır. Bankalar, bankerler, hisse senetleri ya da tahvilleri borsada işlem gören firmalar, 50-300 Lira arasında değişen bir ücret ödeyerek, Borsa'ya kaydolacaklardır. Merkezi İstanbul'da olan tüm şirketlere, hisse senetleri ve **"obligation"**larını Borsa'ya kaydettirmek zorunluluğu getirilmiştir. İstanbul Kambiyo, Esham ve Tahvilat Borsası'na kaydolmayan şirketler, iki ay sonra, faaliyetlerine son vermiş sayılacaklardır (¹⁴⁵).

Daha sonra Türk parasının dış değerini korumak amacını taşıyan ilk kanun olan **"Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları"** yasası çıkarılmış, 30 Mayıs 1929 tarihi ve 1447 sayılı bu yasa ile, **"kambiyo, nakit ve tahvilat alım satımının ve bunlar ile kıymetli madenler ve kıymetli taşlar ile bunlardan mamul veya bunlara muhtevi her nevi eşya ve kıymetlerin ve ticari senetlerle tediye temine yarayan, her türlü vasıta ve vesikaların memleketten ihraç veya memlekete ithalatının tanzim ve tahdidine"** Bakanlar Kurulu yetkili kılınıyordu. Bunun anlamı, Türk parasının konvertibilitesinin kaldırılması, ithalatın lisanslara ve kontenjanlara bağlanmasıydı (¹⁴⁶).

Ne varki bu kanun, **"döviz işlemleri"** üzerinde sınırlı bir kontrol getirmekten öteye geçmedi (¹⁴⁷).

1929 ekonomik buhranından itibaren Türk Lirasının değer kaybı hızlanmıştır. 1929-1931 yıllarında, İngiliz Lirası karşısında Türk parasının değer kaybını gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

(¹⁴⁴) Feridun ERGİN, a.g.e., s.121.

(¹⁴⁵) Journal D'orient, 1 Mart 1927.

(¹⁴⁶) Vildan SERİN, a.g.e., s.263.

(¹⁴⁷) İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.223.

İngiliz Lirası Kurlarının Aylık Seyri

Ay	1929	1930	1931
I	993,00	1028,50	1030,25
II	984,50	1039,25	1030,25
III	989,50	1031,50	1030,25
IV	988,50	1032,50	1030,25
V	998,75	1033,50	1030,25
VI	1012,75	1034,25	1030,25
VII	1010,75	1033,75	1030,25
VIII	1016,50	1032,75	1030,25
IX	1008,25	1030,00	1002,50
X	1023,50	1030,00	818,50
XI	1038,75	1030,00	787,50
XII	1042,75	1030,25	713,50

Kaynak: Aziz KÖKLÜ: Age, S.40.

New York Borsası'nda 24 Ekim 1929 günü başlayan buhranın Türkiye'de yankısı Kasım-Aralık aylarında görülmüştür. Bunun sebebi, basın ve Hükümet'in Türk Lirasının değer düşüşünü başlangıçta buhrana bağlamamasıdır. Başbakan İnönü, Türk parasının değer kaybını buhrana değil, gümrük kanununun uygulanmasıyla doğan spekülasyonla ithalata bağlamaktadır ⁽¹⁴⁸⁾. 12 Aralık 1929 tarihinde İnönü, durum karşısında bazı tedbirlerin alınacağını belirtmiştir ⁽¹⁴⁹⁾. Ayrıca Türk parasına güven vermek için, olumlu ifadeler kullanmıştır.

"Kati neticeye varıncaya kadar milli paranın ileri, geri göstereceği dalgalardan asla ürkmemeliyiz, asla yılmamalıyız. Bu kürsüden milletvekillerinin huzurlarında kati kanaatle beyan ve ilan ederiz ki, milli parayı muhafaza edenler asla kaybetmeyecekler, behemahal kazanacaklardır" ⁽¹⁵⁰⁾.

Bütün çabalara rağmen Türk parasının değerinin düşmesini önlemek mümkün olmamış, bu suretle 20 Şubat 1930'da Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çıkarılmıştır. 1567 sayılı Kanunla, **"hususî menfaatleri tenkis suretiyle para kıymetini düşürmeye çalışanların ağır suretle tecziyeleri"** amaçlanmıştır ⁽¹⁵¹⁾. Maliye Bakanı memleketin döviz sıkıntısı yaşadığını ve buhran korkusu olduğunu, alınan tedbirlerin kifayet

⁽¹⁴⁸⁾ İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1946, s.201.

⁽¹⁴⁹⁾ Bkz. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, a.g.e., s.203-210.

⁽¹⁵⁰⁾ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, a.g.e., s.210.

⁽¹⁵¹⁾ Korkut BORATAY, Türkiye'de Devletçilik, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, ss.125-126.

etmediğinden bu kanunun gerekli olduğunu belirtmiştir ⁽¹⁵²⁾. Bu kanunla Bakanlar Kurulu'na alınacak tedbirler konusunda yetki verilmiştir.

1567 sayılı Kanun'a dayanarak çıkarılan 26 Şubat 1930 tarih, 8907 sayılı Kararname ile kombiyo, nukut, esham ve tahvilat işlerinde spekülasyon, Maliye Bakanlığının izni olmadan, esham, tahvilat ve kuponlarla Türk parasının ihracı, yabancı esham, tahvilat ve kuponların ithali yasaklanıyordu. Ayrıca döviz denetiminde sıkı uygulamalar getirilmiştir, müesseseler arasında, dövizle alışveriş yapılamayacaktır.

Ancak daha sonraki kararnamelerde ihracatçıların döviz alışlarına bazı kolaylıklar getirilerek, ihracat teşvik edilmiştir.

Alınan bütün tedbirler tam başarılı olamamış, merkez bankasına ihtiyaç duyulmuştur. Ancak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kuruluncaya kadar, durumu idare edebilmek için Maliye Bakanlığı ile bankalar arasında özel bir şirket olarak Bankalar Konsorsiyumu kurulmuştur ⁽¹⁵³⁾.

Konsorsiyum'a bütün milli ve ecnebi bankaların iştiraki istenmiş, bazı ecnebi bankalar pek de istekli olmayarak, katılmak zorunda kalmıştır. Konsorsiyum'a katılan bankalar ve sermayeleri aşağıdaki tabloda verilmiş olup, %41.152 orandaki payla Maliye Bakanlığı en yüksek payı almış, %17 oranında da milli bankaların payı bulunmaktaydı. Böylece milli kuruluşlar kontrolü elinde tutmuştur.

Bankalar Konsorsiyumu'na katılan bankalarda zamanla önemli olmayacak bazı değişiklikler görülmüştür.

⁽¹⁵²⁾ Hakimiyeti Milliye, 21 Şubat 1930.

⁽¹⁵³⁾ Milliyet, 27 Şubat 1930.

Konsorsiyuma Katılma Payları

Hissedarlar	Sterlin	Fransız Frangı	%
Maliye Bakanlığı	500.000	60.000.000	41.152
Türkiye İş Bankası	100.000	12.000.000	8.230
Türkiye Ziraat Bankası	100.000	12.000.000	8.230
Osmanlı Bankası	100.000	12.000.000	8.230
Selanik Bankası	50.000	6.000.000	4.115
Memaliki Şarkiye Fransız Bankası	50.000	6.000.000	4.115
Deutsche Bank	50.000	6.000.000	4.115
Deutsche Orient Bank	50.000	6.000.000	4.115
Banko di Roma	50.000	6.000.000	4.115
Banka Kommerciale İtalyana	50.000	6.000.000	4.115
S.S.C.İ. Ticaret Hariciye Bankası	50.000	6.000.000	4.115
Felemenk Bankası	25.000	3.000.000	2.058
Amerikan Ekspres Koop.	25.000	3.000.000	2.058
Umumi Ticareti Hariciye Bankası	15.000	1.800.000	1.234
	1.215.000	145.800.000	100.000

Kaynak: Aziz Köklü: Age, S.39; Tevfik S. Alanay: Age, S.22.

Konsorsiyum'un yönetim kurulu, "Nurullah Esat Bey'in riyasetinde, İş Bankası Müdürü Muammer Bey, Selanik Bankası Müdürü M. Logen, Kommersiyale Bankasa Müdürü M. Homi, Memaliki Şarkiye Bankası Müdürü M. Loboton'dan teşekkül etmiştir" ⁽¹⁵⁴⁾.

24 Mart 1930'da Konsorsiyum, çalışmalarına başlamıştır. Gerekğinde döviz alım-satımı ile döviz piyasasındaki dalgalanmaları hafifletmeye çalışmıştır. Ancak ihracatın fazla olduğu aylarda döviz arzının artması dolayısıyla Türk Lirası bularak bu dövizleri almada, Konsorsiyum güçlük çekiyordu. Onun için 25 Eylül 1930 tarihinde 1726 sayılı Kanun'la Maliye Bakanlığı'na "ihtiyat evrakı nakdiyesinden ihtiyaç ve lüzumu kadarını tedavüle çıkarmak" yetkisi verilmiştir.

⁽¹⁵⁴⁾ Cumhuriyet, 11 Mart 1930.

Kabul Tarihi : 25.9.1930

Neşir Tarihi : 27.9.1930

Kanun No. 1726

Madde 1- Hükümet, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu'nun Banka'ya 36. maddesine tevfikân 14. maddesi ile bahşettiği salahiyeti, karşılığı altın veya filen başabaş altına tahvili kabil ecnebi dövizî mübayaa etmek üzere ihtiyat evrakı nakdiyesinden ihtiyaç ve lüzumu kadarını tedavüle çıkarmak suretile istimale mezundur. Bu suretle mübayaa edilecek dövizler, ihraç edilen evrakı nakdiyenin karşılığı olmak üzere evrakı nakdiyenin depoziteri olan Banka'da muhafaza edilip münhasıran tedavülde bulunan evrakı nakdiyenin piyasadan çekilmesinde ve imhasında kullanılır. Merkez Bankası'nın teessüsünü müteakip işbu dövizler ve bu bapta yapılan muamelat bütün varidat ve masarîfile beraber depoziter Banka tarafından Merkez Bankası'na devredilir.

Madde 2- Birinci madde mucibince tedavüle çıkarılacak olan evrakı nakdiye bugün tedavülde bulunanların kanunî evsafını haiz olup bu suretle tedavüle konmuş bulunan Türk Lirası miktarı ile karşılığı olan döviz miktarı her hafta sonunda hem Maliye Vekaleti hem de depoziter Banka taraflarından neşir ve ilan olunur.

Madde 3- Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 4- Bu kanunun icrasına Maliye Vekili memurdur.

Alınan tedbirler, esasen "**Merkez Bankası**" yokluğundan kaynaklanmakta olup, Merkez Bankası faaliyete geçinceye kadar geçici önlemler olarak değerlendirilebilir.

Esasen Türk parasında görülen değer kaybı günümüzle kıyaslanamayacak kadar azdır. Ancak o günün iktisat politikasında yüksek enflasyon alışılmış bir durum olmayıp, Türk parasında hafif bir değer kaybı, oldukça büyük yankılar uyandırmaktadır. Sosyal-Hukuki İdari ve iktisadi yapılaşmanın hızla değişerek devam ettiği o yıllarda, dünyada görülen olumsuz ekonomik konjoktüre rağmen fiyat istikrarının sağlanmış olması ile Türk parasının sağlam para vasfını kaybetmemesi takdire şayandır.

c- Dış Ticaret

1923-1929 arasında aşağı yukarı 25 milyon Dolar açık veren dış ticaretimiz 1929 yılında daha da büyümüştür. Bunu gümrük tarifelerinin etkisi ve devamlı değişen dış piyasa ortamı dolayısıyla dış ticarete buhranın başlaması ⁽¹⁵⁵⁾ ile açıklayabiliriz. Ayrıca, 1926 sonlarında kısılmaya başlayan kısa vadeli dış ticaret kredileri, Türk Lirasının değerinin düşmesi dış finansman ihtiyacını artırmıştır ⁽¹⁵⁶⁾.

1923-1929 yılları arasında dış ticaret açığımız aşağıdaki tablodan izlenebilir.

1923-1929 Döneminde Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	FARK
1923	50.8	86.3	-36.1
1924	82.4	100.5	-18.1
1925	102.7	129.0	-26.3
1926	96.4	121.4	-25.0
1927	80.7	107.8	-27.1
1928	88.3	113.7	-25.4
1929	74.8	123.6	-48.8

Kaynak: 1923-1981 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerde Türkiye, Tablo 27, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği.

⁽¹⁵⁵⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, s.42.

⁽¹⁵⁶⁾ Gülten KAZGAN, Ekonomik Dışa Açık Büyüme, s.285.

Özellikle dünya üretimindeki genişleme ve 1926'da ABD'nin tarım ürünleri ithalatına sınır koyması, Türkiye'nin genellikle tarım ürünlerinden oluşan ihracatının düşmesine sebep olmuştur. ihracatta meydana gelen daralmayla kredi sorununa bağlı olarak ithalat da düşmüştür. Bu daralmayı toplam ithalat içinde tüketim mallarının payının ana ve yatırım mallarına göre yüksek olması sebebiyle ithal ikameci politikaların uygulanması yaratmıştır. Böylelikle sermaye birikimi yaratılmaya çalışılmıştır ⁽¹⁵⁷⁾. 1926'da temettü vergisi yerine konan kazanç vergisi ile bütçe denkleştirilmeye çalışılmıştır ⁽¹⁵⁸⁾. Ancak bütçe açıklarına engel olunamamıştır.

d- Ekonomik Büyüme

Türkiye Cumhuriyeti, tüm topraklarının ancak %5'inin ekilebildiği, dokuma tezgahlarından oluşan birkaç küçük işletme, 220 traktör, 4637 km. demiryolu, 50 bin tonluk deniz filosu, 93 milyon Lira gelirlik bir bütçe, Osmanlı Devleti'nden devralınan 84.456.337 altın Liralık borç ve tedavülde bulunan karşılığı kalmamış 158 milyon Liralık kağıt para ile ekonomik yaşama girmiştir ⁽¹⁵⁹⁾.

Bu durumda ekonominin sağlıklı bir yapıya kavuşturulması için çarelerin aranması gereği duyulmuştur. Bunun için, eldeki kaynakların neler olduğunu bilmek ve çözüm yollarını aramak üzere 1923 yılında İzmir'de "İktisat Vekaleti"nce "İktisat amillerinin" karşılaşması sağlanacak bir "İktisat Kongresi" yapılması kararlaştırılmış, bu Kongre'nin fahri başkanlığını Mustafa kemal Paşa üzerine almıştır ⁽¹⁶⁰⁾.

1135 üye ile 17 Şubat 1923 günü açılmış olan Kongre'de, esnaf, büyük tüccar, işçi, büyük toprak sahibi, çiftçi, imalatçı, sanayici gibi gruplar katılmış, ancak konuya ülke ekonomisinin menfaatleri açısından değil de, kendi sınıf çıkarlarını dikkate alarak yaklaşmışlardır.

⁽¹⁵⁷⁾ Gülten KAZGAN, a.g.e., s.283.

⁽¹⁵⁸⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.42-47.

⁽¹⁵⁹⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., ss.35-45.

⁽¹⁶⁰⁾ A. Gündüz ÖKÇÜN, Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar, Ankara, 1981, s.13.

4 Mart'a kadar süren Kongre'nin açılışında Mustafa Kemal Paşa bir konuşma yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa, "ulusumuzun yükselme ve gerileme nedenlerini ararken, tarih, birçok siyasal, askeri ve sosyal nedenler bulmakta ve saymaktadır. Şüphe yok bütün bu nedenler sosyal olaylarda etkilidirler. Bir ulusun doğrudan doğruya hayatıyla ilgili olan, o ulusun iktisadiyatıdır. Gerçekten Türk tarihi incelenirse, yükselme ve gerileme nedenlerinin iktisadi sorunlardan başka birşey olmadığı derhal anlaşılır" demektedir (¹⁶¹).

Sonra konuşmasında Paşa, "Hakimiyeti milliye hakimiyeti iktisadiye ile tersin edilmelidir... Siyasi ve askeri muvaffakiyetler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadi zaferle tetvic edilmezse semeri netice payidar olamaz. En kuvvetli ve parlak zaferimizi de tetviç eden nafiayı temin için hakimiyeti iktisadiyetimizin temin ve tersini lazımdır" diyordu (¹⁶²).

İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in konuşmasında da ilginç bazı noktalar var (¹⁶³). İktisat tarihimizi bazı aşamalara ayırdıktan sonra Bakan, "Ben Hakimiyeti Milliyeyi, Milli Hakimeyiti İktisadiye olarak anlarım. Böyle olmayınca hakimiyeti milliye bir serap olur... Biz iktisat mektepleri tarihinde mevcut mekteplerden hiçbirine mensup değiliz. Ne "bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar" mektebine, ne de sosyalist, komünist, etatist veya himaye mekteplerinde değiliz. Bizim de, yeni Türkiye'nin yeni iktisadi manasına göre yeni bir iktisadi mektebimiz vardır. Buna ben (Yeni Türkiye İktisat Mektebi) diyorum... Yeni Türkiye muhtelit bir iktisat sistemi takip etmelidir. İktisadi teşebbüs kısmen devlet ve kısmen teşebbüsü şahsi tarafından deruhte edilmelidir. Mesela büyük kredi müessesatını, sanayi teşebbüsünü Devlet idare edecektir. Çünkü memleketimizin vaziyeti bunu istilzam ediyor".

Kongre'de "Misak-ı İktisadi" kabul edilmiştir. Misakı iktisadi de özetle şu yargılar yer almıştır. Türk halkı çok çalışır, israf ve tahribat yapmaz, imar eder, ormanları evladı gibi sever, hırsızlık, yalancılık, riya ve tembelliğin düşmanıdır, Türkler irfan aşığı olup Mevlüt Kandili'ni bir kitap bayramı şeklinde kutlar, mikroptan, salgın hastalıktan, pislikten çekinir,

(¹⁶¹) Nazif KUYUCUKLU, a.g.e., s. 166.

(¹⁶²) Bkz. Nazif KUYUCUKLU, a.g.e., s. 167.

temiz hava, bol güneş ve temizliği sever, sporla beden terbiyesine çalışır, hayvanlara ihtimam gösterir, cinslerini ıslah eder miktarlarını çoğaltır, Türk; kendine düşman olmayan milletlere dosttur, ilim, sanat ve yeniliklere açıktır, uygun şartlara sahip yabancı sermayeye karşı değildir, Türkler sanat, meslek ve zümre olarak eleledirler, yurdu ve birbirlerini tanımak amacıyla seyahat ve haberleşme yaparlar, Türk kadını ve kocası, çocuklarını iktisadi misaka göre yetiştirirler.

Misak'tan anlaşıldığı üzere iktisadi kalkınma, büyük bir toplumsal gayretle gerçekleştirilmek istenmiş, yabancı sermayeye de belli şartlar dahilinde yer verileceği belirtilmiştir. Geçmişte büyük savaşların ve ekonomik sorunların yaşanması, ekonominin yeniden yapılanması için toplanan kongrede "milliyetçi" bir hava estirmiş olup, misakı iktisadide yer alan ifadeler de bunu göstermektedir. Yabancı sermaye konusu ise, hem ekonomik kalkınmada yararlı olacağı, hem de Lozan Barış Andlaşması öncesi Avrupa Devletleriyle ortamı sıcaklaştırma politikası olarak değerlendirilebilir.

Kongre'de çiftçi, tüccar, sanayi ve amele grupları kendi aralarında "encümenler" oluşturarak isteklerini ve görüşlerini hazırladıkları raporlarda belirtmişler, bu raporlar Kongre'de yani tüm grupların oluşturduğu genel kurulda görüşülmüş ve delege oylarıyla kabul edilmişlerdir (¹⁶⁴).

İzmir İktisat Kongresi'nde genel olarak liberal ekonomi modeli benimsenmiş, Kongre'de alınan kararları bağlayıcı olmamasına rağmen, çok az devlet müdahalesiyle birlikte 1923-1930 yılları arasında tatbik edilmiştir.

1923-1930 yılları arasında Gayri Safi Milli Hasıla ve yatırımlarda tedrici bir artış olmuştur.

(¹⁶³) Nazif KUYUCUKLU, a.g.e., s.168.

(¹⁶⁴) Bkz. Nazif KUYUCUKLU, a.g.e., ss.169-174.

GSMH'DA ARTIŞLAR

YILLAR	GSMH (1938 Fiyatlarıyla Milyon TL)	Yıllık Artışlar %
1923	633.1	-
1924	758.4	19.8
1925	846.2	11.6
1926	981.8	16.0
1927	892.3	- 9.1
1928	990.9	11.1
1929	1150.1	16.1
1930	1198.9	4.2

Kaynak: Korkut BORATAY, 1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Değerlendirilmesi, Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, İ.T.İ.A. Mezunlar Derneği, İstanbul Şubesi, İstanbul, 1977, ss.39-52.

1923 yılında 633.1 milyon Lira (1938 fiyatları) olan GSMH, 1930'da 1198.9 milyon Liraya çıkmıştır. 1927 yılında tarımsal üretimdeki yavaşlamanın yanısıra dünya tarım fiyatlarındaki düşmenin yansımaları sonucu GSMH bir önceki yıla göre 981.8 milyon Liradan 892.3 milyon Liraya düşmüştür ⁽¹⁶⁵⁾. Yine 1927 yılında milli gelir'deki sanayi payı %10, hizmetler payı %23, tarım payı ise %67 olduğu ⁽¹⁶⁶⁾ düşünülürse tarımın ağırlığı çok fazladır.

1923'ten 1929'a kadar tarım sektörü sabit fiyatlarla %115, imalat sektöre %56, ticaret sektörü ise %71 oranında büyüme göstermiştir ⁽¹⁶⁷⁾.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren özel girişime öncelik ve özendiriler verilmiş, devlet genellikle altyapı yatırımları ya da özel girişimin yetersiz olduğu alanlara el atmıştır.

Tarım kesiminde tüm tarımsal işletmeler, özel kesimin elindedir. Devlet gelirlerinin yaklaşık %40 oranını oluşturan aşar vergisi 17 Şubat 1925'te kaldırılmıştır. Ancak ileri de sözkonusu gelir kaybını telafi etmek amacıyla arazi vergisi, canlı hayvan vergisi, istihlak vergisi ve muamele vergisi gibi vergiler konmuş fakat tatminkar sonuçlar alınamamıştır.

⁽¹⁶⁵⁾ T. BULUTAY - Y.S. TEZEL - N. YILDIRIM, Türkiye Milli Geliri (1923-1948), Tablo 120/D, 120/İ.

⁽¹⁶⁶⁾ DPT, 1. BYKP, Tablo 4.

⁽¹⁶⁷⁾ Türkel MİNİBAŞ, Azgelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Politikaları ve Türkiye, İstanbul, 1989, s.177.

Aşar vergisinin kaldırılması müteakip ciddi bir toprak tarım reformu yapılamamış, günümüze kadar bazı hükümetlerce birkaç girişimde bulunulmuş, ancak olumlu sonuçlar alınamamıştır. Türk tarımında köklü bir reform yapılmamıştır. Mültezim sınıfından köylünün kurtarılması, tarım kooperatifçiliği için devletin yol göstermesi, zirai kredilerin artırılması, örnek devlet çiftliklerinin kurulması, topraksız muhtaç köylüye hazine arazilerinin dağıtılması, yaygın eşkiyalığın önlenmesi ve köylünün eğitimi gibi diğer çabalar, toprak reformu yerine sunulmuş hizmetlerdir.

Sanayileşme alanında ise önemli bir kanun olan Teşvik-i Sanayi Kanunu 1927'de kabul edilmiş, özel girişime büyük olanaklar getirilmiştir. Özetle, vergi muvafiyeti, yatırım mallarını gümrüksüz ithal izni, toprak bağışı, taşıma ücretlerinde indirim, devlet kurumlarının teşvik edilen firma ürünlerini satın alması gibi özendirmeleler mevcuttur. Kanun'dan 435 firma teşvik olarak yararlanmıştır (¹⁶⁸).

Devletin özendirmesiyle bazı çiftçilerin de katılımıyla Alpullu ve Eskişehir şeker fabrikaları kurulmuştur. Uşak, Alpullu ve Eskişehir şeker fabrikaları ile, halkın üç temel ihtiyacı olan ve "üç beyaz" olarak nitelendirilen un, pamuklu dokuma, şekerden sonuncusu ülke içinde üretilmeye başlanmıştır.

Cumhuriyet'in kuruluşunda özel sektöre ait Darıca ve Eskişehir çimento fabrikalarının 40 bin ton kapasitesi ülkenin çimento ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Ankara Belediyesi 1926'da 18 bin ton kapasiteli çimento fabrikası kurmuştur. Bakırköy'de yine 1926 yılında 14 bin ton kapasiteli, Kartal'da 1929'da 75 bin ton kapasiteli, ve Zeytinburnu'nda 80 bin ton kapasiteli çimento fabrikası kurulmuştur.

1923 - 1929 yılları arasında üç önemli sanayi dalına ilişkin ithalat ve üretim rakamları, teşvikli özel girişimciliğin kısmen başarılı olduğunu göstermektedir.

(¹⁶⁸) DİE, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı, s.166.

YILLAR	ÇİMENTO (Bin ton olarak)		ŞEKER (Bin ton olarak)		YÜNLÜ DOKUMA (Ton olarak)	
1923	5.0	-	47.7	-	1.242	400
1924	7.6	-	52.7	-	1.710	560
1925	29.7	-	67.7	-	1.284	600
1926	55.4	-	63.0	0.5	2.422	760
1927	56.1	41.4	61.5	5.1	1.840	990
1928	52.6	62.5	63.0	4.2	1.680	1.224
1929	72.8	72.8	68.6	7.9	1.840	1.695

Bu durumda, üretimin ve kalkınmanın daha hızlı sağlanması için "**devletçilik**" anlayışı doğmuştur. 1930'lu yıllardan 1945 yılına kadar ekonomi politikalarında devletçilik hakim olmuştur. Devletçilikten ilk olarak "**İsmet İnönü**" 30 Ağustos 1930'da Sivas demiryolunun açılışı dolayısıyla söz etmiştir ⁽¹⁶⁹⁾.

1929 yılında, Lozan'da belirlenen gümrük vergilerinin sınırlandırılması sona ermiş, bu durum dış ticaretimizi rahatlatmıştır. Ancak bu tarihten itibaren Osmanlı dış borçlarının ödenmesine başlanmıştır.

e- İstihdam

1923 yılında, ülkede irili ufaklı 350 kadar sanayi işletmesinde ve madenlerde çalışan işçi sayısı 73 bin kadardı. Çalışan nüfus genelde yeterli eğitimi alamamış, emeğin verimi düşük, işsizlik ve gizli işsizlik vardır. Deri işleme, dokuma, toprak ve gıda gibi bazı küçük işletmeler dışında üretim el sanatları çapında ve yöresel olarak yapılmaktaydı. Çalışan kesimin az olması dolayısıyla gelirden alınan vergiler bütçede önemli bir düzeye ulaşamamıştır.

Hükümet iş hacmini genişletmeye çalışmış, inşaat işlerinde ve fabrikalarda her yıl on binlerce kişiye iş temin edilmiştir ⁽¹⁷⁰⁾. Ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusun azlığı ve genellikle tarımda yoğunlaşması, önemli bir işsizlik sorunu doğurmamasına rağmen ilerleyen yıllarda çoğalan nüfusun artırdığı emek arzını karşılayacak bir talep oluşturulamamıştır. 1927

⁽¹⁶⁹⁾ Celal ERİKAN, *Atatürkçülük*, Türkiye İş Bankası Yayınları, No:151, Ankara, 1974, s.275.

⁽¹⁷⁰⁾ Feridun ERGİN, *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*, Yaşar Eğitim ve Kültür Yayınları, No:1, İstanbul, 1977, s.43.

yılında 13 milyon civarında olan nüfusumuz 1935 yılında 16 milyon civarına yükselmiştir (¹⁷¹). Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusumuzun artırılması istenmiş, milli bir güç kaynağı olarak görülmüştür. Ayrıca savaşlar sebebiyle azalan erkek nüfus, nüfusun artırılması isteklerinde etken olmuştur. Erkek nüfus, o günün şartlarında oldukça önemlidir.

Nüfusun artması, dolaylı olarak işgücü arzını artırmıştır. Nüfusun büyük bir kesiminin tarım sektöründe istihdam edilmesi dolayısıyla ciddi bir işsizlik sorunu yaşanmamıştır.

f- Devlet Borçlarının Ödenmesi

a) Dış Borçlar

Osmanlı Devleti zamanında gördüğümüz aşırı dış borçlanma ve sonrası görülen mali sıkıntı, Cumhuriyet yöneticilerini dış borçlanma konusunda oldukça temkinli hareket etmeye sevk eden önemli bir tecrübe olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nden kalan dış borçların ödenmesi sorunu, özellikle İngiltere ve Fransa'nın bu sorun çözülmeden borç vermek istememeleri sonucu Türkiye, 14 Haziran 1930 tarihine kadar hiçbir dış borç almamıştır. "The American Turkish Investment Corporation"dan kibrit inhisarı karşılığında alınan 10 milyon dolarlık Cumhuriyet'in ilk dış borcu, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kurulmasında kullanılmıştır.

Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması üzerine Ankara Hükümeti, 16 Ekim 1922'de, TBMM'ye getirdiği bir kararla, Devlet'çe konulan vergiler hakkında müzakerelerde bulunmaya ve anlaşmalar yapmaya ancak TBMM Hükümeti yetkili olduğundan, İstanbul Hükümeti'nin verdiği imtiyazları ve yaptığı istikrazatı tanımayacağını ilan etmiştir. Ayrıca, Düyun-u Umumiye Meclisi'nin idaresi altındaki bütün memuriyetler, Ankara'da kurulan Düyun-u Umumiye Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. İstanbul Gümrüğü de 1923 Nisan'ından itibaren Ankara Hükümeti adına toplanmaya başlanınca, ülke içinde Düyun-u Umumiye denetimine son verilmiş oldu (¹⁷²). Daha Lozan Barış Andlaşması yapılmadan, Türkiye,

(¹⁷¹) Türkiye İstatistik Yıllığı 1989, DİE, ISBN 975-19-0227-4, sy.33.

(¹⁷²) Donald C. BLAISDELL (Çev. Hazım A. KUYUCAK), Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali

devlet içinde devlet niteliğinde bir borçlar idaresinin bulunmasına izin vermiyeceğini göstermiş oluyordu. Ayrıca bir borçlar idaresinin bulunmasını, egemenliğiyle bağdaşmaz görüyordu ⁽¹⁷³⁾.

Lozan Konferansı'nda, Osmanlı Düyun-u Umumiye'sinin nasıl tasfiye edileceği önemli bir konu olmuş; borçların, Osmanlı Devleti'nden ayrılan devletler arasında nasıl bölüştürüleceği, bu paylaşımda ana para ve faizlerinin durumu ile ödemede kabul edilecek para biriminin ne olacağı üzerinde durulmuştur.

Sonuçta, borcun, her Devlet'e, aldığı arazinin geliri oranında hem ana paranın, hem de faizlerin bölünmesi ilkesi kabul edilmiş, ancak ödemenin hangi para birimi ile yapılacağı belirsiz kalmıştır ⁽¹⁷⁴⁾.

Lozan'da borçların hangi para ile ödeneceği üzerinde Türk Murahhas Heyeti arasında da bir fikir birliği yoktu. Heyet Başkanı İsmet İnönü, kağıt para ile ödenmesini savunurken, Maliye eski nazırı ve konferanstaki iktisat danışmanı Cavit Bey, altın para ile ödenmesini savunuyordu ⁽¹⁷⁵⁾.

Lozan Andlaşması'nın 6 Ağustos 1924'te yürürlüğe girmesinden itibaren 3 ay içinde, 47. madde doğrultusunda Düyun-u Umumiye Meclisi, borçların yıllık ödemelerinin taksimini yaparak ilgili ülkelere bildirmiş, para birimini altın yada en kıymetli para olarak belirlemiş, ancak ilgili ülkelerin itirazları dolayısıyla Milletler Cemiyeti'nce hakem tayin edilen M. Eugene Borel 18 Nisan 1925'te kararını vermiştir. Hakem, Türkiye'nin, ödenecek para biriminin belirlenmesi konusundaki itirazını haklı görmüştür.

Yıllık ödemelerin taksiminden sonra, ana borcun bölüştürülmesi için 49. maddeye göre Paris'te komisyon kurularak Lozan Andlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarihteki ana borcu paylaştırdı. Bu tarihe kadar amorti edilmesi gerekirken, ödemeler durduğu için itfa edilmemiş kısmı, bundan düştü. Komisyon'un saptadığı ve Türk delegelerinin de kabul ettiği

Kontrolü, Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi, İstanbul, 1940, s.230.

⁽¹⁷³⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 50. Yıl Kuruluş Armağanı, Ankara, 1981, s.164.

⁽¹⁷⁴⁾ İ. Hakkı YENİAY, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul, 1964, s.120-121.

⁽¹⁷⁵⁾ Asım US, *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1964, ss.164-165.

bu ana borç, Lozan Barış Andlaşması'nın 55. maddesi gereğince 20 senede, faizsiz olarak itfa edilecektir (¹⁷⁶).

Fethi Okyar'ın Paris sefirliği sırasında 1927 yılında başlayan müzakereler 13 Haziran 1928'de bir andlaşma ile noktalanmıştır. Bu andlaşma, 1 Aralık 1928'de TBMM'nde onaylanarak yürürlüğe girdi (¹⁷⁷).

Paris Andlaşması'na göre, Türkiye, 1912 öncesindeki Osmanlı borçlarının %62.54'unu, daha sonra alınan borçların ise %73.59'unu ödemeyi kabul ediyordu. Andlaşma sonunda kabul edilen toplam borç 107.528.461 altın Liradır (¹⁷⁸). Bu borcun hesaplanmasında bazı yanlışlıklar yapıldığı 1929 dünya buhranı sırasında yapılan ihbarlar sonunda anlaşılmış, buhran sırasında, borç ödemelerinin ödenmesi kesildikten sonra yapılan yeni müzakerelerde, bu ihbarlardan yararlanılarak borçlarda düşürülmeye gidilmiştir.

Türkiye borç ödemelerinin altın esasına göre yapılmasını kabul etmiş, hamiller de yıllık ödemeleri belli yüzdelerle azaltmışlardır.

Andlaşma'ya göre, 1929'dan itibaren ödemelere başlanacaktı. Borçların birinci grubunu oluşturan %85'ten fazla olan kısım altın esaslı Sterlin ile, ikinci ve üçüncü grup ise Fransız Frangı ile ödenecekti.

Bu andlaşma ile Düyun-u Umumiye Türkiye'den çekiliyor ve Paris'e taşınıyordu. Sadece izlemek amacıyla bir ajanı, Türkiye'de kalacaktır. Borçların garantisi olarak İstanbul Galata ve Haydarpaşa gümrükleriyle Samsun Gümrüğü gösterilmiştir. Andlaşma TBMM'de, Türkiye'ye savaş tazminatı verilmediği halde ödeme koşullarının çok ağır olduğu, belli gelirlerimizin garanti gösterilmesinin egemenliğimize aykırı olduğu gibi hususlarda eleştirilmiştir (¹⁷⁹).

(¹⁷⁶) İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.166.

(¹⁷⁷) TBMM Zabıt Ceridesi, (Cilt: 2), İ: 10, 1.12.1928, C: 2, ss.5-30.

(¹⁷⁸) TBMM Zabıt Ceridesi, (Cilt: 2), İ: 10, 1.12.1928, C:2, s.7.

(¹⁷⁹) TBMM Zabıt Ceridesi, (Cilt: 2), İ: 10, 1.12.1928, C: 2, ss.15-30.

Türkiye ilk yıl ödemesini yapmış (1.435.000 Sterlin = 2.000.000 altın Lira = 20.000.000 kağıt Lira), ancak ikinci taksidini, kambiyo istikrarını ortadan kaldıracak için ödemek istemiyordu. Borç ödemelerinin payı, 1930 bütçesi içinde, %14'e ulaşıyordu ⁽¹⁸⁰⁾. Bu durum yerli ve yabancı basında söz edilmeye başladı. Hükümet ise alacaklılarla arayı soğutmamak için temkinli hareket ederek, görüşmeler yapmakla sorunu çözmeyi umuyordu. Borçlar Meclisi'nin Ankara'ya gelmesiyle görüşmeler başlatıldı. Görüşmeler sonunda bir yabancı uzmana Türkiye'nin borç ödeme kapasitesini araştırmasına karar verilmiştir. Fransız iktisatçı Profesör Charles Rist incelemeler yapmak üzere 1 Haziran 1930'da Ankara'ya gelmiştir ⁽¹⁸¹⁾. M. Rist, nihai raporunu 15 Eylül 1930'da vermiştir. Bu rapor üzerinde Türk yetkililer, Türkiye lehine sonuçlar çıkarmış; Türkiye'nin tüm borçları ödeyebileceğine dair bir analiz görülmediğini iddia etmiş, Borçlar Meclisi ise Ekim ayı başında borç taksitlerinin ödenmesini istemiştir. Türk Hükümeti borç taksitlerinin azaltılmasını hayati bir zaruret olarak görmüş ve 25 Kasım 1930'da Osmanlı Bankası'na 6 milyon kağıt Lira yatırarak, ödemeleri durdurmuştur. Buna rağmen, Kasım ayı sonunda, Borçlar Meclisi bir protesto çekmiştir ⁽¹⁸²⁾.

Türk Hükümeti, borçlarını ödememek görünümünden kaçınarak Borçlar Meclisi ile görüşmek istemiş, Borçlar Meclisi bunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Ankara'da yapılan görüşmeler 1933 yılında yeni bir andlaşma ile noktalanmıştır.

b) İç Borçlar

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında yaptığı iç borçlanma, Kurtuluş Savaşı yıllarında, mali sıkıntının oldukça ağır olması sebebiyle ödenememiş, ancak Milli Mücadele'den sonra ödemelerine başlanılmıştır. Cumhuriyet Hükümeti, bu borcun yıllık ödemelerini muntazam olarak, senede iki taksit ve her taksitte 1.078.000 Lira olmak üzere, Osmanlı Bankası'na yatırmıştır. Cumhuriyet sonrasında, 1926 senelerine gelindiğinde, bu tahvillerin borsa fiyatı %50-60 arası değişiyordu ⁽¹⁸³⁾.

⁽¹⁸⁰⁾ Şevket Süreyya AYDEMİR, *İkinci Adam*, Birinci Cilt, İstanbul, 1968, s.384.

⁽¹⁸¹⁾ *Milliyet*, 11 Haziran 1930.

⁽¹⁸²⁾ *"Hamillerin Beyhude Telaşı"*, *Cumhuriyet*, 28 Teşrinisani 1930.

⁽¹⁸³⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.c., s.174.

16 Ocak 1926 tarihli bir yasa ile bundan böyle satılacak emlaki milliye ve metrukenin satış bedelleri daha önce satılıp bedelinin alınması takside bağlanmış olanları bir defada verilmesi şartıyla, geriye kalan borçlar ve emlaki milliye ve metrukenin kiralari, dahili istikraz tahvilleriyle, üzerinde yazılı değer üzerinden ödenebileceği belirtilmiştir.

Milli Mücadele'de, Tekalifi Milliye Emirleri'yle yapılan iç borçlanma ise 3 Nisan 1924'te çıkarılan Mahsup Kanunu ile, 1926 yılı sonlarına kadar belli bir sıraya göre ödenmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Tekalifi Milliye Emirleri dışında iç borçlanmaya başvurulmamıştır. İlk iç borçlanma 1933 yılında, Ergani tahvilleriyledir ⁽¹⁸⁴⁾.

g- Bankacılığın Gelişimi ve Merkez Bankasına İhtiyaç

Türkiye'de bankacılık yabancı sermaye ile başlamış ve yabancı sermayenin bankacılıktaki ağırlığı Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türk bankaları içinde, ülkenin tümünde örgütlü olan en büyük banka, Ziraat Bankası idi. 320 şubesi ve 15 milyon Lira sermayesi ile ziraat ve zirai sanayinin gelişmesine yönelik bir ihtisas bankasıydı. Diğer bankacılık hizmetlerine uzak kalan Ziraat Bankası, verimli bankacılık alanlarını daha çok yabancı bankalara kaptırmıştı. Dış ticareti genellikle yabancı bankalar finanse etmiş, bunlar da kendi ülkelerinden para getirerek kredi vermemişler, topladıkları mevduattan kredi açmışlardır. Bu durumda tüccar kesimi kredi sıkıntısı içindeydi.

İhtisaslaşmış bir ticaret bankasının olmadığı gibi, sanayi kesimine uzun vadeli kredi açacak bir yatırım bankası da bulunmamaktadır.

Ticaret ve Sanayi kesimi, bankacılık konusundaki isteklerini İzmir İktisat Kongresi'nde ortaya koymuşlardır. Ticaret grubu, "Münasip bir isim altında, bir ana ticaret bankası teşkili"ni, sanayi grubu ise, "erbab-ı sanayie kredi yapmak behemahal bir sanayi bankasının tesisi, ziraat ve köy bankaları hariç olmak üzere, Hükümet'in

⁽¹⁸⁴⁾ H. Üren ARSAN, *Türkiye'de Cumhuriyet Devrinde İç Devlet Borçları*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1961, s.18.

elyevm Türkiye'de mevcut imtiyazlı ve hususi bankalar nezdinde teşebbüsat-ı müessirede bulunmak suretiyle, birkaç bankadan birer miktar sermaye tefrik ederek, husule gelecek mühimce bir sermaye ile memlekette mütedavil sermayenin tezyidine çalışılması"nı talep etmiştir ⁽¹⁸⁵⁾.

1920-1930 yılları arasında kurulan bankalar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁽¹⁸⁵⁾ A. Gündüz ÖKÇÜN, "1923 Yılında İzmir'de Toplanan Türkiye İktisat Kongresinde Kabul Edilen Esaslar", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXII, Sayı: 1, ss.74-75, 94.

1920 - 1930 YILLARI ARASINDA YENİ KURULAN BANKALAR

Bankanın Adı	Kuruluş Tarihi	Kurulduğu Yer	Kuruluş Sermayesi (Osmanlı Lirası)	Bankanın Kurucuları	Bankanın Özellikleri
Konya Türk Ticaret Bankası	1920	Konya	500.000	Konya Eşrafı	
Ticaret ve Sanayi Türkiye ve İran Bankası A.Ş.	3 Tem. 1921	İstanbul	200.000	Gürettü Akkaki Hoşnarya Efendi, Selahattin Fevzi Bey.	
Bor Zırza ve Tüccar Bankası	6 Kasım 1921	Bor	50.000	Nigide Mebusu Halid Hüsnü Bey.	
Dersaadet Küçük İkrabat Sandığı T.A.Ş.	19 Haz. 1923	İstanbul	50.000	Osmanlı Bankası Müfettişlerinden Sabatino Amon, İtalyan Joseph Niego, Musevi cemaatinden kişiler.	
Türkiye İş Bankası	26 Ağus. 1924	Ankara	1.000.000	Sabık İktisat Vekili Mahmut Celal Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşları, Ankara tüccarları, Bursa ve İzmir'in önemli tüccarları.	Kuruluş Sermayesinin 250.000'i kuruluş anında, Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanmıştır. 30 Haziran 1926'da sermayesi 2.000.000'a çıkarılmıştır.
Akhisar Tütüncüler Bankası	17 Eylül 1924	Akhisar	500.000	250 kurucusu genellikle Ege bölgesinin tüccar, toprak sahipleri ve mebuslarından oluşmuştur.	1954 yılından itibaren Türkiye Tütüncüler Bankası adını almıştır.
Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası	19 Nisan 1925	Ankara	6.147.137	633 sayılı Kanun'la Ticaret Vekaleti tarafından kurulmuştur.	Banka, devletin sanayi kuruluşlarını işletmek ve özel kesimci sanayie kredi sağlamak amacıyla kurulmuştur.
İstanbul Esnaf Bankası T.A.Ş.	14 Haz. 1925	İstanbul	100.000	İstanbul Belediyesi, Ekmekçiler, Mavunacılar vb. esnaf cemiyetleri ve bazı tüccarlar.	Sermayesinin kaybolduğu gerekçesiyle 1938 yılında fesh edilmiştir.
Karaman Çiftçi Bankası	28 Kasım 1925	Karaman	100.000	Manifatura tüccarı Morali Hacı Çelebizade Mehmet Ferid Bey ve ailesi efradı.	Sermayesini kaybettiği için 1937 yılında tasfiye olmuştur.
Aksaray Halk İktisat Bankası	6 Mart 1926	Aksaray	100.000	Kurucuları Aksaray mebus, eşraf, tüccar, emlak ve toprak sahipleridir.	

Bankanın Adı	Kuruluş Tarihi	Kurulduğu Yer	Kuruluş Sermayesi (Osmanlı Lirası)	Bankanın Kurucuları	Bankanın Özellikleri
Afyonkarahisar Terakki-i Servet Bankası T.A.Ş.	6 Eylül 1926	Afyonkarahisar	100.000	Afyonlu tüccarlar, toprak sahipleri ve eşraf	Bu Banka önce Tiryakizade Bekir Ağa ile Mızrakyan ve Şürekasınca 13 Mart 1914'de kurulan Terakki-i Servet Milli Şirketinin 1926 yılında anonim şirket olarak bankaya dönüşmesinden doğmuştur. 1942 yılında fesholunmuştur.
Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası T.A.Ş.	26 Haz. 1926	Niğde	50.000	Niğde tüccarları, mebusları, Bor'lu Halit Bey.	
Emlak ve Eyyam Bankası T.A.Ş.	11 Tem. 1926	Ankara	20.000.000		Amacı, 26 Mayıs 1926 tarih ve 884 sayılı Kanun uyarınca bina ve üzerine inşaat yapılacak arsa sahiplerine kredi vermektir. 1947 yılında ana sözleşmedeki süresi sona erdiğinden tasfiye edilmiştir.
Nevşehir Bankası T.A.Ş.	10 Şubat 1927	Nevşehir	50.000	Nevşehir Tüccarları.	
Kocaeli Halk Bankası	7 Mart 1927	Kocaeli	50.000	Kocaeli tüccarları.	
Denizli İktisat Bankası T.A.Ş.	10 Nisan 1927	Denizli	100.000	Denizli mebusları ve tüccarları.	
Akseki Ticaret Bankası T.A.Ş.	29 Haz. 1927	İzmir	250.000	İzmir'deki Aksekili tüccarlar.	1938 yılında adı İzmir Ticaret A.Ş. ye çevrilmiştir. Daha çok ticaret ve sigortacılık ile uğraşmaya başlamıştır.
Eskişehir Bankası T.A.Ş.	21 Tem. 1927	Eskişehir	500.000	Eskişehir Mebusu Emin Beyin öncülüğünde Eskişehir ve Mihaliççik tüccarları, Eskişehir Belediyesi, Eskişehir İl Özel İdaresi.	
Ermenek Ahali Bankası	3 Eylül 1927	Ermenek	100.000	Arazi ve emlak sahipleri ile tüccarları. (Kurucuları o dönemin CHF mensubudurlar).	1942 yılında Banka'nın tasfiye işlemleri tamamlanmıştır.
Şarkı Karaağaç Bankası T.A.Ş.	29 Kasım 1927	Şarkı Karaağaç	100.000	Kurucuların büyük çoğunluğu tüccarlardır.	1962 yılında Sağlık Bankası adını almıştır.
İzmir Esnaf ve Ahali Bankası T.A.Ş.	19 Ocak 1928	İzmir	1.000.0000	İzmir Özel İdaresi, İzmir tüccarları. Kuruluşuna İzmir Valisi Kazım Paşa öncülük etmiştir.	1959 yılında Egebank adını almıştır.

Bankanın Adı	Kuruluş Tarihi	Kurulduğu Yer	Kuruluş Sermayesi (Osmanlı Lirası)	Bankanın Kurucuları	Bankanın Özellikleri
Türkiye İmar Bankası T.A.Ş.	22 Mart 1928	İstanbul	1.000.000	Tüccar, mühendis ve müteahhitler: Halit Tahir Bey, Haydar Salih Bey, Süleyman Bey, Hikmet Bey, Emin Mağmuni Bey, Cemal Bey, Ahmet Fahri Bey, Şakir Bey, Necdetin Ali Bey, Mehmet Cemal Bey.	
Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası T.A.Ş.	16 May. 1928	Ürgüp	30.000	Ürgüp tüccar ve toprak sahipleri, Niğde mebusları, Ürgüp Belediyesi, Ticaret Odası, Muallimler Birliği.	1941 yılında faaliyetine son verilmiştir.
Karadeniz Bankası T.A.Ş.	29 May. 1928	Trabzon	100.000	Kurucuların kim olduğu saptanamamıştır.	
Bor Esnaf Bankası	19 Haz. 1928	Bor	25.000	Çolakzade Nuh Bey, Niğde Mebusu Halit Hüsnü Bey ve Bor tüccar ve arazi sahiplerinden 12 kişi.	1949 yılında fesih olunmuştur.
Adapazarı Emniyet Bankası T.A.Ş.	1 Ağus. 1928	Adapazarı	120.000	Adapazar'lı tüccarlar.	1919 yılında bir komandit şirket olarak kurulan Banka, 1928'de anonim şirkete dönüştürülmüştür.
Elazığ İktisat Bankası T.A.Ş.	23 Ekim 1928	Elazığ	100.000	Elazığ Ticaret ve Sanayi Odasının öncülüğünde, Elazığ'lı tüccarlar ve müteahhitler.	
Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası T.A.Ş.	16 Ocak 1929	Lüleburgaz	40.000	Lüleburgaz'lı tüccarlar ve birkaç çiftlik sahibi.	
Mersin Ticaret Bankası T.A.Ş.	6 Mart 1929	Mersin	100.000	Mersinli tüccarlar.	1940 yılı, Genel Kurulu'nda tasfiye kararı alınmıştır.
Van Millî İktisat Bankası	8 Mayıs 1929	Van	50.000	Van'lı tüccarlar, Van Özel İdaresi ve Memurun Kooperatif Şirketi.	Bu Banka'nın faaliyete geçip geçmediği saptanamamıştır.
Üsküdar Bankası T.A.Ş.	11 Tem. 1929	İstanbul	100.000	Mebuslar ve tüccarlar.	Bu Banka, 1933 yılı Genel Kurul toplantısında Adapazarı Türk Ticaret Bankasıyla birleşmek kararı alınmıştır.
Kastamonu Bankası T.A.Ş.	24 Şubat 1930	Kastamonu	50.000	Kastamonu'lu tüccarlar, mebuslar, Belediye Reisi, CHF yöneticileri.	1938 yılı Genel Kurulu'ndan fesih kararı alınmıştır.

Kaynak: A. Gündüz Ökçün: Age, SS.409-484.

Kurulan yeni bankaların gelişimini gösteren tablo incelendiğinde, yeni bankaların kurulması yönünden üç ayrı dönemin varlığı ortaya çıkmaktadır ⁽¹⁸⁶⁾. Birinci dönem, Kurtuluş Savaşı dönemi olup, Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan sürecin devamıdır. İkinci dönem, 1924-1926 yıllarında kurulan Devlet bankaları, ya da iktidara yakın çevrelerce oluşturulan özel bankalarla, Devletin bankacılık kesimine yeni bir görünüm vermeye çalıştığı dönemdir. 1926'dan sonraki üçüncü dönem ise, küçük Anadolu bankalarının kuruluşunda ikinci bir patlama olarak gösterilebilir. Cumhuriyet yönetiminin, banka kurma konusundaki ilk girişimi, 26 Ağustos 1924 tarihinde kurulan Türkiye İş Bankası olmuştur, denilebilir ⁽¹⁸⁷⁾.

1.000.000 Lira sermaye ile kurulan İş Bankası'nın sermayesinin 250.000 Lirası Hindistan'daki müslümanların Kurtuluş Savaşı sırasında gönderdikleri paranın, Mustafa Kemal Paşa tarafından Banka sermayesine konulması ile sağlanmıştır. İzmir Mebusu Mehmet Celal (Bayar) Banka'nın ilk genel müdürü idi. Yönetim Kurulu'na Atatürk'e yakınlığı ile tanınan siyaset adamları getirilmiştir ⁽¹⁸⁸⁾.

İş Bankası, hızla gelişmiş, 1925-1929 yılları arasında, %30'un üzerinde bir karlılık oranı göstermiştir ⁽¹⁸⁹⁾. 31 Mart 1927 tarihinde ödenmiş sermayesi 2.000.000 Liraya çıkarılmış, 29 Haziran 1927 tarihli bir sözleşmeyle İtibar-ı Milli Bankası'yla birleşmiştir. Böylece ödenmiş sermayesi 4.000.000 Liraya çıkmış, ayrıca İtibar-ı Milli Bankası'nın özel kanunu dolayısıyla sahip olduğu ayrıcalıklardan, 1932 yılına kadar yararlanma olanağı bulmuştur ⁽¹⁹⁰⁾. İş Bankası, banka faaliyetleri açısından iki önemli yenilik getirmiştir ⁽¹⁹¹⁾. Bir yandan, o döneme kadar Türkiye'deki bankalarda gelişmemiş olan tasarruf mevduatı hesaplarının gelişmesinde öncülük etmiş, öte yandan “iş bankası” kavramını getirerek Zonguldak kömürlerinin işletilmesinde, şeker sanayiinin kurulmasında, dokuma sanayiinin geliştirilmesinde aktif bir rol almıştır.

19 Mart 1924 tarih, 444 Sayılı Bütçe Kanunu ile Ziraat Bankası anonim şirket olmuş, esas gayesi çiftçilere kredi vermek olmakla beraber, tüm banka muamelelerini

⁽¹⁸⁶⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.179.

⁽¹⁸⁷⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.180.

⁽¹⁸⁸⁾ Bkz. Doğan AVCIOĞLU, Türkiye'nin Düzeni, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, s.181.

⁽¹⁸⁹⁾ Turgut BAYAR, La Türkiye İş Bankası, Montreux, 1939, s.81.

⁽¹⁹⁰⁾ Walker D. HİNES, Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki, 1933-1934 Cilt V, İktisat Vekaleti, Ankara, 1936, s.39.

yapabilecek hale gelmiştir. Banka'nın sermayesini aşar vergisiyle karşılayan köylüler, aynı zamanda sahibi de oluyurlardı. Banka, sermaye sahiplerinin temsilcisi olarak, Genel Kurul tarafından seçilen bir Yönetim Kurulu'na idare edilecekti ⁽¹⁹²⁾. Böylece Ziraat Bankası'nda, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın benimsediği **“halkçılık”** ilkesine uygun bir düzenlemeye gidilmek isteniyordu ⁽¹⁹³⁾. 26 Temmuz 1926 tarihli Ziraat Bankası Nizamnamesi'yle, 444 Sayılı yasada öngörülen bu değişiklik işlerlik kazanmıştır. Banka'nın 30.000.000 Liraya çıkartılan sermayesi 100'er Liralık hisse senedine ayrılmıştır. 1924 yılındaki ödenmiş sermayesi kazaların hükmü şahsiyetlerine ait olacak ve bu hisseler başkalarına devredilemeyecekti. Ancak Banka bir anonim şirket olarak sermayesini çiftçilere vermiş olmasına rağmen, gerçekte yine bir devlet bankası gibi olmuştur. Nitekim 1926-1935 yıllarında toplanan Banka Genel Kurullarının, bazı formaliteleri yerine getirmenin ötesinde, bir işlemi olmamıştır ⁽¹⁹⁴⁾.

Devlet'in, sanayi ve maden üretiminin geliştirilmesinde doğrudan doğruya görev alması, 19 Nisan 1925 tarih, 633 Sayılı Yasa ile kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası sayesinde olmuştur. Daha sonraki yıllarda kabul edilecek **“devletçilik”** ilkesi uygulamaya konulurken, bu Banka'nın deneyleri, önemli ölçüde yol gösterici olacaktır ⁽¹⁹⁵⁾ Banka, devlet işletmeleri olan Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası'nı, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'nı, Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikası'nı ve Feshane Yünlü Dokuma Fabrikası'nı devralmıştır. Bundan başka birçok sanayi ve maden işletmelerine iştirak etmiştir. 11 Temmuz 1926'da, 884 Sayılı Yasa'yla, esas olarak belediyeler hududu içindeki bina ve arsaların ipotekleri karşılığında istikrazat yapmak için Emlak ve Eytam Bankası kurulmuştur. Uygulamada daha çok Başkent Ankara'nın imarına kaynak aktarılacak amacına yönelik çalışmıştır. Banka'nın sermayesi 20.000.000 Lira idi.

Bu dönemde bankacılık sistemimizin gelişimi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁽¹⁹¹⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.184.

⁽¹⁹²⁾ **Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi**, T.C. Ziraat Bankası, Ankara, 1964, s.127.

⁽¹⁹³⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.185.

⁽¹⁹⁴⁾ **Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi**, T.C. Ziraat Bankası, Ankara, 1964, s.133.

⁽¹⁹⁵⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.186.

ULUSAL BANKALARIN* TEMEL GÖSTERGELERİNDEKİ GELİŞMELER

Yıllar	Ulusal Bankalar Sayısı	Şubeler Sayısı	İtibari Sermaye 1000 TL	Ödenmiş Sermaye 1000 TL	İhtiyat Akçesi 1000 TL	Kasa ve Bankalar Mevcudu 1000 TL	Eşham ve Tahvilat Cüzdanı 1000 TL	Gayri-menkul ve Demirbaşlar 1000 TL	İkrazat 1000 TL			Mevduat ve Alacaklı Hesaplar 1000 TL	Kar 1000 TL	Zarar 1000 TL	Bilanço Toplamı
									Hazine Bonoları ve İskonto Cüzdanı	Avanslar Borçlu Cari Hesaplar	Toplam				
1924 (1)	19	332	38.475	21.910	173	9.595	861	283	3.580	21.532	25.113	13.157	1.102	--	73.566
1925 (2)	23	338	40.888	26.471	292	12.897	1.886	469	7.886	52.438	60.325	47.872	2.923	--	110.952
1926	24	329	45.719	33.094	910	20.996	4.815	1.182	9.197	41.089	50.286	41.769	4.333	--	140.756
1927	31	321	46.744	35.501	1.036	32.226	6.626	2.516	9.044	51.948	60.992	52.700	3.109	--	346.140
1928	39	312	69.745	44.257	1.547	40.474	7.896	5.684	15.466	73.293	88.759	77.923	4.616	3	415.079
1929 (3)	43	311	71.198	48.683	2.733	58.309	14.432	11.192	18.329	76.818	95.147	116.990	5.574	2	425.274
1930	44	319	72.918	53.340	4.490	47.507	15.000	13.316	20.401	99.503	119.904	116.011	3.259	1	425.179

Kaynak: İstatistik Yıllığı, Cilt 12, Ankara, 1939/1940.

* Osmanlı Bankası, Selanik Bankası, İstanbul Emniyet Sandığı hariç.

(1) İstanbul Bankası dahil değildir.

(2) İstanbul ve Esnaf Bankası dahil değildir.

(3) Eskişehir Çiftçi Bankası dahil değildir.

Bankaların gelişimi ve tasarruf mevduatındaki artış, 1922 yılından itibaren İstanbul Takas Odası'nın kurulmasıyla birleşince kaydi para yaratılarak para arzının Hükümet'ce kısıtlandığı dönemde, para talebi artışları kısmen karşılanabilmıştır.

Bu dönemde bankacılığın gelişmesi sürerken, Merkez Bankası kurulması fikri de gelişmiş ve bu yönde çalışmalara başlanmıştır. Ancak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kurulması 1930-1931 yıllarına kadar uzayacaktır. O günün şartlarında, milli bir merkez bankasına ihtiyaç olmasına rağmen, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kuruluşu daha önce gerçekleştirilememiştir. Oysa daha 14 Ağustos 1922 tarihinde Muvazene-i Umumiye (Bütçe) Kanunu'nun görüşülmesinde, Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey; **“Paraya para kazandırmak için bir Devlet Bankası vücuda getirmek zarureti vardır”** ⁽¹⁹⁶⁾ diyerek merkez bankasına olan ihtiyacı vurgulamıştır. Ancak Maliye Vekili, o koşullarda bunun başaranlamayacağını açıklamıştır.

İzmir İktisat Kongresi'nde de bankacılığın geliştirilmesi ve milli bir devlet bankası kurulması istenmiştir.

2 Mart 1925'te Osmanlı Bankası ile yapılan anlaşmada, 1924 yılında yapılan anlaşma ile 1935 yılına kadar uzatılan imtiyaz süresi içinde bir Devlet Bankası kurulması halinde Osmanlı Bankası'nın itiraz hakkı olmayacaktı.

Bu anlaşma ile ayrıca Hükümet, eşhas ve şirketler tarafından Banka'ya vaki olacak mevduatı, kendi nam ve hesabına ecnebi akçasına tahvil edemeyecek; Banka sermayesinin 500.000 İngiliz Lirası Türkiye'ye tahsis edilecek; Hazine namına Banka'nın açacağı 5.000.000 Liralık hesabı carinin yarısı İngiliz Lirası olarak kullanılabilir; Banka'nın görevlendirileceği Türk-Müslüman memurların sayısı, beş yıl sonunda en az %60, alacağı ücret ise en az %40 olacaktır.

Böylece Osmanlı Bankası'nın imtiyazı sınırlandırılırken, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kurulmasına zemin hazırlanmaya başlanmıştır.

⁽¹⁹⁶⁾ TBMM Zabıt Ceridesi, (Cilt 22), 14 Ağustos 1338, ss.154-155.

h - Merkez Bankası'nın Kuruluş Çalışmaları

a) Türkiye İş Bankası'nın Girişimleri

Türkiye İş Bankası kuruluşundan itibaren hızla gelişmiş, 21 Haziran 1927 tarihinde İtibar-ı Milli Bankası hisseleri de Banka'ya devredilmiş ve İtibar-ı Milli Bankası'nın haiz olduğu imtiyazları kazanmıştır. İtibar-ı Milli Bankası'nın 500.000 Liralık hissesi dolayısıyla, Türkiye İş Bankası'na devlet de ortak olmuştur.

Merkez Bankası kurulması konusundaki ilk önemli girişimi Türkiye İş Bankası yapmıştır. Türkiye İş Bankası yöneticileri, Internationale Bemiddeling en Handelmaat Schappi adlı bir firma ile 1927 yılı ilk aylarında temas kurmuş, Merkez Bankası kurma girişimlerinde yardımcı olmasını istemiştir. Bu firma, Mr. Friedleb adlı temsilcisini Ankara'ya göndermiş, Mr. Friedleb yaptığı görüşmelerden sonra, finansmanı sağlayacak firmalar araştırmıştır. Oriental Bankers Corporation adlı bir Amerikan şirketi 1927 Aralık ayında Mr. Friedleb ile Mr. Marcus Reich adlı yöneticisini Ankara'ya göndermiştir. Merkez Bankası'nın kurulabilmesi için 30.000.000 Dolara ihtiyaç olduğu hesaplandı. Bu para ile herşeyden önce, Banka için gerekli altın alınacaktı. Bu kredi karşılığı olarak, Türkiye başta tuz olmak üzere, bazı madenlerin (özellikle petrol) ve ormanların işletme imtiyazını verecek, demiryolu yapımı vb. gelir kaynaklarını tahsis edecekti. Şirket bu tür imtiyazlar dışında, Banka yönetiminde “yabancı (ABD’li) bir uzman” kullanılması, altın rezervinin yarısının Hollanda’da tutulması gibi ek güvenceler istemiştir. Şirket, gerekli finansmanı New York Borsası’na ihraç edeceği tahvillerle karşılayacaktır ⁽¹⁹⁷⁾.

Şirket ile Banka arasında, 22 Aralık 1927 tarihinde bir ön anlaşma imzalanmıştır. Bu temaslar, Osmanlı borçları sorununun çözümüne kadar gizli kalacaktır.

1928 yılında Hollanda Bankası İdare Meclisi Başkanı Vissering Türkiye’ye davet edilmiş, Vissering ise, bu teklifi yalnız T. İş Bankası’nın değil, Türkiye’nin resmen daveti ile kabul edebileceğini ileri sürmüştür.

⁽¹⁹⁷⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.250.

ABD Hariciyesi, Türk-ABD ilişkilerini olumsuz etkilememesi için şirketle ilgili bir soruşturma yaptırmıştır. Oriental Bankers Cooperation gerekli güveni verememiş, görüşmeler kesilmiştir.

1 Mart 1928 tarihinde T. İş Bankası Vissering'i, bir “**merkez bankası**” kuruluşuyla ilgili çalışmalar yapması için Türkiye'ye davet etmiştir. 20-27 Haziran tarihleri arasında Ankara'ya gelerek bir rapor hazırlayan Vissering, rapora ayrıntılı bir tüzük taslağı eklemiştir. Raporun “**SONUÇLAR**” ve “**EYLEM PROGRAMI**” aşağıdaki görüşlerden ibarettir ⁽¹⁹⁸⁾.

SONUÇLAR

Türkiye İş Bankası'nın işbirliği ve gayretleri sayesinde, hazırlanan bu raporun girişinde özeti bulunan, ülkenin ekonomik ve mali durumu ile ilgili verilerin toplanması mümkün olmuştur. Bu veriler, araştırmalarımıza ve araştırmalarımızın sonunda ulaştığımız sonuçlara temel oldu.

Bu sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

- 1- Türk Devleti'nin bütçesi tatminkar bir şekilde denktir;
- 2- Külfeti Türk halkı için çok ağır olmayan devletin dış borçlariyle ilgili olarak kısa bir süre önce bir anlaşma yapılmıştır.
- 3- Devlet'in iç borçları tali bir öneme sahiptir. Türkiye'nin hazine bonosu şeklinde dalgalı borcu yoktur. Bununla birlikte 1914 Savaşı'ndan önce dolaşımdaki altının yerini alan kağıt paralar devletin dalgalı borcu olarak düşünülebilir.
- 4- Osmanlı Bankası'nın para basımı ihmal edilecek bir tutara kadar azalmıştır.
- 5- Türkiye'de işsizlik yoktur.
- 6- Türkiye'nin ticaret dengesi 40-45 milyon TL. dolayında bir açık vermektedir. Bu açığın yakın bir gelecekte, ithalatın azalması ve yerel sanayilerin yaratılmasıyla birlikte, daha etkin çalışma yöntemlerinin başlatılması, (demiryolları ve diğer) haberleşme araçlarının iyileştirilmesinin sonucu olan ülke üretiminin artmasından kaynaklanan ihracat artışıyla

azaltılacağını ummak için haklı nedenler vardır. Bununla birlikte bugün için Türkiye'nin nüfusu, ülkenin sunduğu bütün imkanları kullanabilecek kadar yoğun değildir. Ülkenin sağlık koşullarını iyileştirmek suretiyle nüfus arttırılabilir.

7- Türkiye bir tarım ülkesidir. İhracatının %90'ı tarım ürünlerinden ibarettir. Kötü ürün yıllarında ticaret dengesi açığı, geçici olarak, çok önemli oranda artabilecektir. Bir aşırı kuraklık, sel ya da fırtına, ülkenin ticaret dengesinin durumunu birden değiştirebilecektir. Bu tartışmasız olarak ulusal ekonominin, Merkez Bankası'nın görevini ciddi olarak zorlaştıracak nitelikte, zayıf noktasıdır.

8- Türkiye'nin ödemeler dengesi, son yıllarda 67-70 milyon dolayında bir açık göstermektedir.

Dış borçların faiz ve taksit ödemeleriyle, bu açık, büyük bir olasılıkla ithalat ve ihracat aynı kalırsa, 1929'da 75-90 milyona çıkacaktır.

Bu açık kısmen, gerçekten verimli oldukları söylenemeyecek harcamalardan kaynaklanmaktadır. Demiryolları, limanlar gibi inşaatlara yönelen ve dışarıya döviz ödenmesini gerektiren verimli harcamalara gelince, bunlar da ödemeler dengesini olumsuz bir şekilde etkilemektedir.

Tek kelimeyle, ödemeler dengesi açığı şu anda, ulusal paranın değeri için gerçek bir tehlike oluşturmaktadır.

9- Bununla beraber, bu açığa karşın, ulusal parayı mümkünse hemen istikrara kavuşturmak amacıyla, gerekli hazırlayıcı tedbirler almaya çalışmak gerekir.

10- Bu amaçla ülkenin Merkez Bankası olacak bir emisyon bankası kurmak gerekir. Bu Banka Hükümet'ten tamamen bağımsız olmalıdır. Bununla beraber, Hükümet Banka'nın işlemlerini devamlı bir şekilde gözetmelidir.

11- Öte yandan, Merkez Bankası Hükümet'in en iyi dostu olmalıdır. Banka, devletin kasadarlığı, mali ve parasal konularda Hükümet'in danışmanlığı işlevlerini yüklenmelidir. Ülkenin para sistemine belli bir esneklik vermeli ve ülkedeki banka kredileri için olanaklar

(¹⁹⁸) Bkz. raporun tamamı için İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., Ek: II.

ölçüsünde az çok tek tip bir faiz oranını korumaya çalışmalıdır. Ticaret bankalarıyla rekabete girmekten kaçınmalı ve bir “**Bankers’ Bank**” olmaya gayret etmelidir. Bununla birlikte, kamu yararı için, yapmasına izin verilen her türlü bankacılık işlerini yapmakta özgür olmalıdır.

12- Merkez Bankası, mümkün olduğu kadar erken ekonomik istikrara ulaşmak amacıyla Türk Lirasının değerini olabildiğince desteklemeli ve korumalıdır.

13- Şu anda Türkiye, bir hukuki istikrar için henüz hazır değildir. Ama bir fiili istikrar döneminden sonra, para biriminin altın değerinin kesin olarak saptanması için mümkün olan herşeyi yapmak gerekir.

14- Bugün için, üstüne istikrarın kurulacağı temel değeri belirlemek henüz mümkün değildir.

15- Bu arada, istifçiliği, mal üzerinde spekülasyonu ve bir yığın faydasız aracının müdahalesini ortadan kaldıran tedbirler alarak, hayat pahalılığı ile mücadele etmek gerekir.

EYLEM PROGRAMI

Eylem programı şu noktalara bağlı olacaktır:

- 1- Merkez Bankası hemen kurulmalıdır;
- 2- Şu anda dolaşımda bulunan kağıt paralar Merkez Bankası’na devredilmeli ve banknot olarak damgalanmalıdır;
- 3- Merkez Bankası’nın merkez olacağı bir virman sisteminin geliştirilmesi sağlanmalıdır;
- 4- Çalışma yöntemleri ve sağlık koşullarının düzeltilmesiyle elde edilecek üretim artışı yoluyla ticaret dengesinin iyileştirilmesine ve özellikle sıtma ve çocuk ölümleriyle mücadeleye çalışılmalıdır;
- 5- Ödemeler dengesinin iyileştirilmesi ve ekonomik açıdan verimsiz nitelikte, dışarıya önemli ödemeler gerektiren harcamaların azaltılması için çare aranmalıdır;
- 6- Demiryolları, limanlar gibi bayındırlık harcamaları, uzun vadeli borçlanma yoluyla karşılanarak, cari devlet bütçesinden çıkarılmalıdır;
- 7- Türk Lirasının değerini korumak amacıyla Merkez Bankası döviz piyasasına müdahale etmelidir;
- 8- Merkez Bankası pay senetlerinin altın ve dövizle ödenmesini sağlayarak bir altın-döviz rezervinin oluşturulması sağlanmalıdır;

- 9- Banknotların karşılığını artırmak amacıyla bu rezervin geliştirilmesine gidilmelidir;
- 10- İstifçiliğin ve faydasız aracılığın ortadan kaldırılmasıyla hayat pahalılığına karşı savaş açılmalıdır;
- 11- Oldukça uzun bir süre boyunca, fiili istikrarın sağlanmasında başarı kazanıldıktan sonra,
- a) Hukuki istikrar düzenlenebilecek,
 - b) Yeni bir değer ölçüsü ve hesap birimi kesin olarak seçilebilecek,
 - c) Gerekirse, yeni para biriminin değerini korumak amacıyla, Türkiye Merkez Bankası'nın yabancı merkez bankalarının bir kısmı nezdinde bir kredi elde etmesi yoluna gidilebilecektir.

O yıllarda T. İş Bankası Genel Müdürü olan Celal (Bayar), Vissering'in raporunu Başvekil'e takdim ederken, konuyla ilgili kendi görüşlerini aksettiren bir **"MERKEZ BANKASI HAKKINDA MARUZAT"** vermiştir ⁽¹⁹⁹⁾. Maruzat'ında Celal (Bayar), Merkez Bankası'nın Vissering'in rapora esas alınarak bir anonim şirket olarak kurulmasını istemekte, özellikle de, sermayesinin tümünün devlete ait olmasına karşı çıkmaktadır. Mevcut bir milli bankanın gerekli değişikliklerle Merkez Bankası'na dönüştürülmesinin daha yararlı olacağını **"... mesleki malumata sahip, tecrübe görmüş ve yetişmiş banka memurlarının hazır bir halde bulunması gibi esbab tahtında yeni teşkilat vücuda getirmekten ise, mevcudu benimsemek, maksadı temin için daha kestirme yol addolunabilir"** sözleriyle ifade etmektedir.

Bu noktada M. Celal (Bayar)'ın, Vissering'den daha somut bir ifade kullanması, onun İş Bankası için beslediği özlenimlerinin açık bir ifadesi olsa gerektir ⁽²⁰⁰⁾.

Daha sonraki gelişmeler, T. İş Bankası'nın umduğu gibi olmamış, Hükümet'in, merkez bankası gibi **"para ve kredi"** politikalarıyla birinci derecede ilgili bir kurumun, bir ticaret bankasının kontrolüne geçmesinin doğuracağı sakıncalar hakkındaki menfi kanıları, önemli rol oynamış olsa gerekti ⁽²⁰¹⁾.

⁽¹⁹⁹⁾ Bkz. İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., Ek: III.

⁽²⁰⁰⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.257.

⁽²⁰¹⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.258.

b) Osmanlı Bankası'nın Girişimleri

Osmanlı Bankası 1935 yılında bitecek imtiyazının yenilenmesini tamamen tehlikeye sokacak olan, Merkez Bankası kurulması girişimlerinden çekinmiştir. O bakımdan Osmanlı Bankası bu çalışmaları durdurmak ya da sonuç alınamazsa çalışmalarda yardımcı olmak gibi temkinli bir politika izlemiştir.

28 Kasım 1928 tarihinde Maliye Vekili tarafından, Osmanlı Bankası'na resmen, 10 Mart 1924 tarihli anlaşmanın 22 Mart 1925 tarihli ekinin birinci maddesine göre, Devlet bankası kurulmasına karar verildiği bildirilmiştir ⁽²⁰²⁾.

9 Ocak 1929 tarihinde Paris Komitesi'nce Osmanlı Bankası Umum Müdürü'ne gönderilen mektupta, Osmanlı Bankası'nın bu konuda Hükümet'e yardımcı olacağı belirtilmektedir ⁽²⁰³⁾. Ancak Hükümet'e iletilen teklif kabul görmemiştir.

6 Ocak 1930 tarihinde Maliye Vekili Osmanlı Bankası'na bazı bilgiler göndererek, paranın stabilizasyonu ve Devlet Bankası'nın kuruluşu konusundaki görüşünü resmen bildirmesini istemiştir.

Bu konuda Sorbier bir not hazırlamış, bu notta, Devlet Bankası'nın başarısı için Osmanlı Bankası'nın katılmasının şart olduğuna değinilmiştir ⁽²⁰⁴⁾. Osmanlı Bankası bunu kolaylaştırmanın yollarını da aramıştır. Hükümet'in kambiyo sorunu ile uğraşmasını değerlendirerek, borç vermeyi teklif etmiştir. Ancak bu teklif reddedilmiştir. Bütün gayretlerine rağmen Osmanlı Bankası, Merkez Bankası'nın kurulması hususunda isteklerini kabul ettirememiştir.

c. Hükümetin Çalışmaları

1927 yılından itibaren Hükümet, Merkez Bankası kurma girişimlerine başlamıştır. Hükümet 15 Şubat 1927 tarihinde, Ticaret Odalarını bir kongreye çağırarak, kongrede konulardan biri de Devlet Bankası konusu olmuştur.

⁽²⁰²⁾ Bkz. İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., Ek: VIII.

⁽²⁰³⁾ Bkz. İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., Ek: IX.

⁽²⁰⁴⁾ Bkz. İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., Ek: X.

Yine bu tarihlerde Osmanlı Bankası yöneticileri ile Maliye Vekili Abdülhalik (Renda) Devlet Bankası konusunda görüşmeler yapmışlardır. Abdülhalik (Renda), Merkez Bankası konusundaki düşüncelerini uygulamaya geçemeyecek, 5 Kasım 1927'de Üçüncü İnönü Hükümeti'nin kurulmasıyla, Merkez Bankası konusundaki esas gelişmeler yeni Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu döneminde olacaktır.

Şükrü Saraçoğlu Türk parasının stabilizasyonunu ve Merkez Bankası'nın kuruluşunu esas hedef olarak seçmiştir. Şükrü Saraçoğlu, 19 Nisan 1928 tarihindeki bütçeyi takdim konuşmasından, Devlet Bankası'nın kuruluşunun dış borçlanmaya gitmeden sağlanabileceğini anlıyoruz.

Hükümet Alman Reichsbank Başkanı Hjalmar Schacht'ı Türkiye'ye davet ederek çalışmalar yaptırmak istemiştir. Fakat görevlerinin ağırlığı dolayısıyla Schacht gelememiş, Karl Müller'i önermiştir. Nisan 1929'da Türkiye'ye gelen Müller, Haziran ayı sonuna kadar Türkiye'de kaldı ve raporunu tamamlamak üzere, Almanya'ya döndü ⁽²⁰⁵⁾. Bu raporu inceleyen Schacht, kendi gözlemlerini de ekleyerek 1929 yılının son günlerinde Türkiye'ye göndermiştir. Müller Türkiye'de ekonominin henüz Merkez Bankası kurmaya yeterli ve istikrarlı olmadığından, bu konuyu daha erken diyerek belirsiz bir süreye bırakıyordu.

Müller ve Schacht'ın görüşleri Türk Hükümeti'ni memnun etmemiştir. Türk Hükümeti, Merkez Bankası'nın kurulması konusunda kararlıdır.

Hükümet çalışmalar yapmak üzere bu defa İtalyan Kont Volpi'yi davet etmiş, Kasım 1929 başında gelen Kont Volpi'den para istikrarı ve Devlet Bankası konusunda yardımlar beklenmiştir. Bu yardımların başında Düyun-u Umumiye ile olan ilişkilerin düzenlenmesi, dolayısıyla bu kurumun Devlet Bankası kuruluşunda zorluk çıkartmaması ve İtalya'dan kredi temini geliyordu. Kont Volpi'nin tavsiyeleri Türk Hükümeti'ni memnun etmiştir.

1930 yılı başlarında Merkez Bankası kuruluşuyla ilgili taslak hazırlanmış, Kont Volpi ile müşaverede bulunmak üzere Münir Ertegün Roma'ya gönderilmiştir. Kont Volpi, bir an önce Merkez Bankası'nın kurulması gereğini belirtmiştir. Böylece Hükümet, Kont Volpi'nin

⁽²⁰⁵⁾ "Devlet Bankası İçin Tetkikat Yapan M. Müller Tetkikatını Bitirmiştir...", *Milliyet*, 15 Haziran 1928.

şahsında, İtalya gibi Düyun-u Umumiye İdaresi'ne katılan bir ülkeden, “**Milli Banka**” kuruluşu konusunda destek sağlamış oluyordu ⁽²⁰⁶⁾.

Müller raporu hazırlanırken, Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu, Milli Eğitim Vekili Cemal Hüsnü (Taray)'a bir yasa tasarısı hazırlatmıştır. Cemal Hüsnü (Taray) aralarında Prof. İbrahim Fazıl Pelin'in de bulunduğu üç iktisat profesöründen görüş istemiştir. İbrahim Pelin'in projesinde üç temel öneri yer almaktadır ⁽²⁰⁷⁾. Birincisi 10 milyon Lira sermayeli bir Emisyon Bankası'nın kurulması, bu Banka'nın sermayesinin Türkiye'deki tüm bankalarca (yabancılar dahil), altın veya değeri saptanmış döviz olarak taahhüt edilmesidir. İkincisi, 30 milyon Liralık bir iç borçlanma tahvili çıkarılmasıdır. Bunu Hükümet, bir yandan Banka'nın sermayesine katılmak için kullanacak, diğer taraftan, elindeki 2 milyon Sterlin tutarındaki altın ve döviz ekleyerek, kağıt paranın karşılığını sağlayacaktır. Üçüncüsü ise, paranın kıymetindeki dalgalanmaları kaldırmak için, kısa vadeli dış krediler sağlamaktır.

Milli Eğitim Vekili Cemal Hüsnü (Taray) ve Ziraat Bankası Müdürü Şükrü (Ataman) Beylerin hazırladığı tasarı 13 Mart 1930 tarihinde, Heyeti Vekile'nin gündemine gelmiştir. Hükümet tasarıyı değerlendirmek üzere bir Komisyon oluşturmuştur. Komisyon üyeleri genellikle bankacı idi. Dolayısıyla tasarı, Komisyon üyelerinin çoğunu memnun etmemiştir. Çünkü tasarı istikrar amacına dönüktü ve bu amaçla banka sistemi üzerinde kontroller getirmekteydi. Özellikle de resmi dairelerin bütün mevduatının ve milli bankaların provizyon fonlarının Devlet Bankası'na verilmesini öngörmesi mevcut bankaları rahatsız ediyordu. Neticede tasarı kabul edilmeyeceği anlaşıncı, bir yandan yasa tasarısı üzerinde milli bankaların görüşleri istenirken, öte yandan Türkiye'yi de yakından tanıyan Leon Morf'un çağrılmasına karar verilmiştir.

Morf, tasarıyı inceledikten sonra bazı değişiklikler yapmıştır. Birincisi, Banka sermayesini temini amacıyla bankalara ve yabancı şirketlere, zorlama şeklinde yükümlülük getirilmemelidir. Bu, yeni emisyon bankasının sevimsiz görünmesine neden olacak ve paranın değerinin düşmesine çözüm olamayacaktır. Öngörülen 25 milyon Liralık sermaye temin edilmiyorsa, ya sermaye indirimine gidilmeli, ya da yabancılar için 5 milyon Liralık yeni bir kategori ortaklık ihdas edilmelidir. İkincisi Morf'un para konusunda tasarıdan

⁽²⁰⁶⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.267.

⁽²⁰⁷⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.268.

ayrıldığı nokta, tasarıda para ve banknotların özdeş tutulmasıydı. Morf, kağıt parayı emisyon bankasına ilişkin bir sorun olarak görmüyordu. Emisyon bankası banknot ile ilgilenmelidir.

Maliye Vekili Morf'un önerilerini dikkate alarak, düzeltilmiş tasarımı Hükümet'e yeniden getirmiş, Hükümet'te tasarımı 28 Mayıs 1930 tarihinde, bir Baş Vekalet Tezkeresi'yle, Büyük Millet Meclisi'ne sunmuştur. 9 Haziran 1930 tarihli Meclis oturumunda görüşülürken, Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun Prof. Charles Rist ile görüşmesi sonucu, bazı hususların değiştirilmesi amacıyla geri çekilmiştir. Rist, Şükrü Saraçoğlu'na ikili para mekanizmasının sakıncalarını anlatmış ve Hükümetin ilk önerisine uygun olarak, tüm kağıt paranın Banka'nın uhdesine verilmesini önermiştir. Rist'e yaptırılan bir inceleme ile söz konusu değişiklik yapılmıştır. Ancak Rist, tasarının son halini dahi eksik bulmuştur.

Nihayet 11 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı Yasa ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kurulmuştur. Banka bir karma yapılı anonim şirket olmuştur. Banknot çıkarma imtiyazına sahip olan Banka'ya, 30 yıl imtiyaz süresi verilmiş, sürenin bitimine 5 yıl kala imtiyaz süresi temdit edilecektir.

Banka'nın sermayesi 15.000.000 Lira olup, beheri yüz Liralık 150.000 hisseye ayrılmıştır. Hisse senetleri nama muharrer olacaktır. Hisseler dört gruba ayrılmıştır. A sınıfı hisse senetleri Hükümet müesseselerine ait olup, toplam sermayenin %15'ini geçemeyecektir. B sınıfı hisse senetleri, Türkiye'de faaliyette bulunan "**milli bankalara**" ayrılmıştır. Banka sermayesinin %10'unu teşkil eden 15.000 hisse, milli bankalar dışındaki bankalar ile imtiyazlı şirketlere tahsis edilmiştir. D sınıfındaki hisse senetleri, Türk ticaret müesseseleri ve Türk tabiiyetindeki hükmü ve hakiki şahıslara tahsis edilmiştir. B ve D sınıfı hisse senetlerine sınır konulmadığından iki sınıf hisse senedi arasında nakil yapılabilecektir.

Banka'nın örgütü şu organlardan oluşmaktadır:

- a) Hissedarlar Umumi Heyeti,
- b) İdare Meclisi,
- c) Murakıplar,
- d) İskonto ve Kredi Encümeni,
- e) İdare Heyeti,
- f) Umum Müdürlük ve Şube Müdürlükleri.

Hisseleri ve örgüt yapısı görüldüğü gibi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, tam bir anonim şirket olarak kurulmuştur. Merkez Bankamızın adı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'dır. T.C. kısaltmasıyla değil... Ziraat Bankası, T.C. Bankası'dır. Çünkü, sermayesi tamamen devletindir ve bir devlet bankasıdır. Fakat Merkez Bankası T.C. Merkez Bankası değildir... Gerçi 1970 yılında kanunda yapılan değişiklikle Hazine hissesi yüzde 51'e çıkarıldı. Fakat, yine A.Ş.'dir ⁽²⁰⁸⁾.

Banka, devletin gerek içte ve gerek yabancı ülkelerdeki tahsilat ve tediye ve bilcümle hazine muamelatını ve ülkenin içinde ve dışındaki her türlü para nakil işlerini yerine getirecektir. Buna karşılık Hazine'ye ve inhisar idarelerine ait nakitler, Merkez Bankası'na yatırılacaktır. Banka, devlet kuruluşlarının mevduatına faiz vermeyecektir. Banka, iskonto ve reeskont işlemleri yapabilecek, özel mevduata azami yüzde 2 faiz verebilecektir. Böylece diğer bankalarla rekabete girmesi önlenmiş ve bankalar üstü konumu korunmuştur. Ücret karşılığında esham ve tahvilatı, muhafaza ve idare edecektir. Altın alıp satabilecek, fiilen altına tahvili kabil olan ecnebi dövizleri alıp satabilecektir.

Banka'nın yapamayacağı işlemler ise şöyle sıralanabilir: Karşılıksız kredi açamaz ve avans veremez. Hisse senetleri üzerine avans veremez. Arazi, maden, emlak, mobilya, makine, otomobil mübayaası gibi sermayeyi bağlayan işlere ait senet ve vesikaları reeskont etmez ve bunlar üzerine avans veremez. 1715 Sayılı Kanun'da belirtilen hususlar dışında, kendi nam ve hesabına hiçbir iş ve ticaret yapamaz, başka şirket ve müesseseleri iştirak edemez. Banka cüzdanında mevcut senetleri, vadeleri sonunda, yenileyemez. Banka kendi hisse senetlerini satın alamaz. Banka, kendi alacağından dolayı, kanuni şekilde eline geçen gayrimenkulleri, en geç üç yıl içinde, elinden çıkarmak durumundadır. Kendi sermaye ve ihtiyatlarının toplamının %10'unu geçen bir meblağdaki poliçeleri reeskonta tabi tutamayacağı gibi, bu miktarı aşan senet ve ticari vesikaları da teminat olarak kabul edemeyecektir. Banka, hiçbir surette, senet ve vesika ciro edemez ve kefil olamaz. Bu sınırlamalarla, Banka'nın hem riskinin azaltılması, hem de Banka'ya duyulacak güvenin garanti altına alınması istenmiştir ⁽²⁰⁹⁾.

⁽²⁰⁸⁾ Bkz. Mithat TUYGUN, "Merkez Bankamız T.C. Değil A.Ş. 'dir. ", *Cumhuriyet*, 22.11.1996.

⁽²⁰⁹⁾ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s.292.

Kanun, Banka'ya birçok konuda muafiyet tanımıştır. Banka'nın teşekkülüne ve muamelelerine müteallik bilumum muhaberat ve akidler, hisse senetleri ve ilanlar, damga resmi ile diğer her türlü resim ve harçlardan muaf tutulmuştur. Banka'nın tesisatı için ecnebi memleketlerden getireceği kasalar, levazım ve mefruşat da gümrük resminden bağışık olacaktı. Banka'nın sermayesi, ihtiyat akçesi ve A sınıfı hisselerine isabet eden temettü, her türlü vergi, resim ve harçtan muaf oluyordu. Dahili posta irsalat ve muhaberelele ile telgrafları da, ücretten muaf olacaktı.

Karın dağıtımında da özel koşullar konulmuş, bu konuda hisse senetlerinin satılmasını kolaylaştırmak amacı ile teşvik edici hususlara yer verilmiştir. Açıklık ilkesi gereği Banka, yıllık bilançosunu Maliye Bakanlığı'na verecek ve Umumi Heyet'in toplanmasından en az bir buçuk ay evvel, Resmi Gazete'de neşredilecektir.

Ancak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu'nun 11 Haziran 1930 tarihinde kabul edilmesine rağmen, Banka'nın teşekkül edip, fiilen çalışmaya başladığı 3 Ekim 1931'e kadar 16 ay gibi uzun bir süre geçmiştir. Sürenin uzun olması büyük ölçüde kaynak sorunu ile ilgilidir. Kaynak sorunu, The American-Turkish Investment Corporation (A.T.I.C.) ile yapılan “kibrit imtiyaz anlaşması” neticesinde sağlanmıştır. Yapılan anlaşma ile Türkiye, kibrit, çakmak ve benzeri tutuşturucuları üretim, ithal, ihraç ve satış haklarını, 1 Temmuz 1930 tarihinden itibaren, 25 yıl için ATIC'ye vermiştir. ATIC, bu tekele karşılık, iki yıl içinde, İstanbul ili dahilinde, ülke tüketimine yetecek bir fabrikayı işletmeye açacaktı. İmtiyaz süresince yıllık 1.750.000 Lira kira verecekti. Gümrük ve diğer vergilerden muafiyet karşılığı olarak her yıl, ayrıca 50.000 Lira ödeyecektir. Türkiye'ye %6.5 faizle ve 25 yıl süreyle, 10.000.000 altın Dolar borç vermeyi de kabul etmiştir. Merkez Bankası hisse senetlerinin satışında ise yoğun bir kampanya başlatılmış; devlet memurlarına kolaylık tanınmış reklamlar ve konferanslarla halk davet edilmiştir.

“Vatandaş

Cumhuriyet Merkez Bankasına Hissedar Kaydına Başlandı.

Bankaya

İştirak En Yüksek

Bir Vatan Borcudur”⁽²¹⁰⁾.

⁽²¹⁰⁾ Hakimiyeti Milliye, 7 Mart 1931.

gibi ilanlar yapılmıştır.

Neticede büyük bir çabadan sonra Hükümet Merkez Bankası'nı kurabilmiş, Banka 1 Ocak 1932 tarihinden itibaren kapsamlı bir çalışmaya başlamıştır.

3- TÜRKİYE CUMHURİYET MERKEZ BANKASININ KURULUŞUNDAN 1938'E KADAR UYGULANAN PARA POLİTİKASI

a- Para Arzı ve Fiyat İstikrarı

Cumhuriyet yöneticileri altın esaslı bir para politikası izlemişler, yani paranın altına bağlanması ile parasal istikrarın sağlanabileceğine inanmışlardır. Dünyada ise, Büyük Depresyon'dan etkilenen ülkeler paralarını altından ayırmışlardır. Türkiye'de Merkez Bankası'nın kurulmasına rağmen emisyon hacmi ısrarla sabit tutulmaya çalışılmıştır. Deflasyonist para politikası uygulamaları sonucunda 1930-1938 döneminde, toptan eşya fiyatları yıllık dalgalanmalar göstererek, 1930-100 iken 1938'de 125.4'e yükselerek, ortalama olarak yılda %3.2 oranında artmıştır ⁽²¹¹⁾. Para arzı ise aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi 1930'da 100 iken, 1938'de 131.1'e yükselmiştir.

Para Arzı Toptan Eşya Fiyatları Endeksleri ve Yıllık Artışlar (1930-1939)

Yıllar	Toptan Eşya Fiyatları	Yıllık Artışlar % olarak	Tedavüldeki Banknot	Yıllık Artış % olarak
1930	100.0	--	100.0	--
1931	114.0	14.0	99.3	-0.7
1932	113.3	-0.5	106.7	7.4
1933	116.4	2.8	110.1	3.2
1934	137.5	18.1		
1935	144.7	5.2		
1936	147.1	1.6	122.3	+11.1
1937	133.4	-9.3	114.1	-6.7
1938	125.4	-6.0	131.1	14.9

Kaynak: Vildan SERİN, a.g.e., s.278.

1937 yılında Türk Parasının Kıymetinin Korunması Hakkında 12 Sayılı Karar yürürlüğe konmuştur. 58 maddeden oluşan bu kararname ile dış ticaret geniş ölçüde kliring ve takasa dayandırılmış, takas işlemleri Takas Limited Şirketleri yolu ile düzenlenmiştir.

⁽²¹¹⁾ Vildan SERİN, a.g.e., s.277.

Ayrıca, Ticari Tedieler Tanzim Komitesi kurularak, altın ve döviz rezervlerimizi artırmak amacıyla çalışmaya başlamıştır ⁽²¹²⁾.

Devletçilik ilkesinin uygulandığı bir dönemde endüstri tesislerinin kurulması ve altyapı yatırımlarının finansman zorlukları yaşanırken fiyat istikrarı korunmuştur. Türk Lirasının İngiliz Sterlinine göre değerleri, yıllar itibariyle aşağıdaki tablodan izlenilebilir.

Türk Lirasının İngiliz Sterline Göre Değeri

Yıllar	Sterlinin Eşdeğeri kr.	Tedavüldeki Banknotlar	
		(Milyon TL)	%
1930	1032	159	100
1931	965	159	99.3
1932	741	164	106.7
1933	702	161	110.1
1934	636	165	
1935	616	170	
1936	624	179	122.3
1937	624	169	114.1
1938	616	194	131.1

Kaynak: Haldun DERİN, Türkiye’de Devletçilik, İstanbul, 1940, s.151.
İstatistik Yıllığı, 1937 - 1938, cilt: 10.

b- Dış Ticaret

Dış ticaretimiz 1938 yılına kadar fazla vermiştir. Sadece 1938 yılında 5 milyon Lira açığımız vardır. Yıllar itibariyle ticaret dengesi aşağıdaki tabloda görülmektedir.

⁽²¹²⁾ Vildan SERİN, a.g.e., s.278.

Yıllar	Dış Ticaret (milyon TL)
1930	+4
1931	+1
1932	+15
1933	+18
193	+6
1935	+7
1936	+25
1937	+24
1938	-5

Kaynak: F. Ergin, Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları No:1, İstanbul, 1977, s.62.

1936 yılında ithalatımız 92 milyon TL iken ihracatımız 117 milyon TL olmuştur.

Türk Parasının Kıymetinin Korunması Hakkında Kanun vasıtasıyla dış ticaretin, kliring ve takas yöntemiyle yapılmaya çalışılması dış ticareti güçleştirmiştir. Bu dönemde Türkiye, kendi kendine yeterlilik politikası izlemiştir.

c- Beş Yıllık Sanayi Planı Uygulaması

10 Mayıs 1931'de toplanan Üçüncü CHP kurultayında devletçilik politikası kabul edilmiş ve Devlet, sanayileşme politikasına öncülük ederek ekonomik hayatta aktif bir rol üstlenmiştir. 1933 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, ulusal geliri ve sanayi kesiminin payını artırmıştır.

Dokuma, maden, selülöz, seramik ve kimya olmak üzere beş kesimden oluşan planda toplam yatırımlar içinde dokuma sanayiinin payı %49.9, maden sanayiinin payı %26.9, selülöz sanayiinin %12.1, seramik sanayiinin %4.6, kimya sanayiinin ise %5.3'tür. Yatırımların yapılacağı yerlerin seçiminde sanayinin yaygınlaştırılması amacının yanısıra askeri amaçlar da dikkate alınmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında öngörülen sanayi kuruluşlarının büyük çoğunluğu gerçekleştirilmiştir. Bunlardan Sümerbank ve Etibank gibi

bazı kuruluşlar günümüzde de faaliyetlerini sürdürmektedirler ⁽²¹³⁾. Her iki Banka da özel sektöre devredilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı döneminde yirmi iktisadi kuruluş, yani fabrika meydana getirilmiştir. Bu kuruluşlar, aşağıda belirtilen sanayi alt kollarında ve yerlerde kurulmuşlardır ⁽²¹⁴⁾.

- Kimya sanayii dalında Gemlik'te suni ipek, Isparta'da gülyacı, İzmit'te kibritle asidi fabrikaları,
- Toprak sanayii dalında, Zonguldak'ta seramik, Paşabahçe'de şişe cam, ayrıca çimento fabrikaları,
- Demir sanayii dalında, Karabük'te demir-çelik kombinası,
- Kağıt ve selülöz dalında, İzmit kağıt ve selülöz tesisleri,
- Kamgarn sanayiinde, Bursa'da merinos mensucat fabrikası,
- Kükürt sanayii dalında, Keçiözürlü'da kükürt tesisleri,
- Süngercilik, Bodrum'da,
- Pamuklu sanayii dalında, Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli ve Malatya'da iplik ve dokuma, Iğdır'da iplik fabrikaları,
- Kendir sanayii dalında, Kastamonu'da kendir sanayi tesisleri.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanmasında kaydedilen başarı üzerine 1936 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır ⁽²¹⁵⁾.

⁽²¹³⁾ Türkel MİNİBAŞ, a.g.e., s.85.

⁽²¹⁴⁾ Nazif KUYUCUKLU, a.g.e., s.189.

⁽²¹⁵⁾ Türkel MİNİBAŞ, a.g.e., s.85

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda Öngörülen Yatırımların Kesimsel Dağılımı

Kesimler	Kurulacak Tesisin Kapasitesi		Toplam Yatırımlar (milyon TL)	% Dağılımı
	Sayısı	(Ton)		
Maden	10-11	547.500	23.40	21.9-20.9
Maden Kömürü ve Ocakl.	4	5.500.000	21.65	20.2-19.3
Mintika Elek. Santralleri	2	475 milyon kwh.	15.70	14.7-14.0
Ev Mahrukatı San. ve Tic.	1	240 bin semikok 25 bin katran	4.0	3.3-3.6
Toprak Sanayi	2	136.800	2.274	2.2-2.2
Gıda M. San. ve Tic.	38	170 bin ekmek 52 bin diğer	9.75	9.1-8.7
Kimya Sanayi	11		11.04	12.0-15.5
Mıhaniki Sanayi	4		4.60	4.3-4.2
Denizcilik	18		13.13	12.2-11.6

Kaynak: Türkel MİNİBAŞ, a.g.e., s.86.

1939 yılında uygulanmaya konulması düşünülen plan, gerek konuları, gerekse gereksinim duyulan sermaye ve ülkede uyandıracak ekonomik ve toplumsal faaliyetler yönünden daha geniş kapsamlıdır ⁽²¹⁶⁾.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle uygulanamamıştır.

1931'de sanayi kesiminin G.S.Y.İ.H. içindeki payı %9.2 iken 1938'de %12.5'e yükselmiştir. Tarım kesimi ise %52'den %47.2'ye düşmüştür ⁽²¹⁷⁾.

GSMH 1933 - 1939 yılları arasında %9.1 oranında gelişme kaydetmiştir ⁽²¹⁸⁾. 1968 fiyatlarıyla GSMH, 1935'te 23 milyar TL iken, 1940'ta 33.7 milyar TL'ye ulaşmıştır.

d- İstihdam

Müdahaleci ve devletçi uygulama, sanayideki gelişmeye koşut olarak, buradaki emek açısından da olmuştur ⁽²¹⁹⁾. 1936 tarihli İş Kanunu açısından da durum aynıdır. Bu "**Kanun**

⁽²¹⁶⁾ Ahmet ÖZTÜRK, "Cumhuriyet Döneminde Planlama Çalışmalarının Ekonomik Etkenliği", Maliye Yazıları, Sayı:3, Ekim-Kasım 1986, ss.31-32.

⁽²¹⁷⁾ Bkz. Türkel MİNİBAŞ, a.g.e., Ek:4, s.114.

⁽²¹⁸⁾ Nazif KUYUCUKLU, a.g.e., s.192.

projesi Devletçi, müdahaleci bir Kanun projesidir. İş meselerini tamamen bir devlet meselesi yapmış ve bunun tanzimine, ihtilafların haline müdahalede bulunmuştur. Grev ve lokavt yasağı da aynı fikre dayanır, zira memlekette sınıf mücadelesi yok, bir millet menfaati ve bunun icab ettirdiği bir umumi kalkınma zarureti vardır”⁽²²⁰⁾.

Türkiye’de 1935 yılında toplam nüfus 16.2 milyon ve işgücü miktarı 6.9 milyon, işgücü iştirak oranı %43 iken, 1940 yılında toplam nüfus 17.8 milyona, işgücü 7.8 milyona, işgücü iştirak oranı da %44’e yükselmiştir⁽²²¹⁾. Bu dönemde işgücünün genellikle tarım sektöründe yoğunlaştığını biliyoruz. Nüfusun çoğunluğu kırsal kesimde yaşamaktadır. Ciddi bir istihdam sorunu yaşanmamıştır.

e- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kredilerinin Dağılımı

Merkez Bankası’nın hazineye açtığı kredilerin miktarı, sürekli bir artış göstermiştir. Özel kesime ise 1935 yılında 23 milyon TL’lik bir kredi ile dönem itibariyle açtığı azami kredi miktarıdır. 1935 yılında Kamu kesimine açılan kredi ise önceki yıla göre azalmıştır. 1938 yılında Kamu kesimine 88.3 milyon TL kredi açılmıştır.

Merkez Bankası’nın Hazine’ye açtığı kredilerin miktarı, 1933 yılından itibaren devamlı artmasına karşılık, tedavüldeki banknot miktarı önemli bir artış göstermediği için, para arzında bir şişkinlik olmamıştır⁽²²²⁾.

Merkez Bankası’nın Özel ve Kamu Kesimine Açtığı Kredilerin Dağılımı (Milyon TL)

	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Özel Kesim	0.0	5.3	23.0	15.4	15.2	17.1
Kamu Kesimi	7.9	10.8	8.0	27.0	45.1	88.3

⁽²¹⁹⁾ Nazif KUYUCUKLU, a.g.e., s.190.

⁽²²⁰⁾ Ferit H. SAYMEN, *Türk İş Hukuku*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1954, s.56.

⁽²²¹⁾ Sabahattin ZALİM, a.g.e., s.117.

⁽²²²⁾ Vildan SERİN, a.g.e., s.279.

SONUÇ

1838 Baltalimanı Sözleşmesi ile başlayan dışa açılma, Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik değişikliğe yol açmıştır. İmparatorluğun geleneksel üretim yapısı, Avrupa'lı tacirler karşısında dayanamamış, yerel üretim örgütü olan lonca sistemi yıkılmıştı, ticaret büyük ölçüde yabancıların eline geçmiştir. Osmanlı pazarlarına, daha düşük maliyetle üretilen Avrupa sanayi malları dolmuştur. Bu ise bir taraftan geleneksel tüketim kalıplarını değiştirmiş, diğer taraftan gerekli ham madde Osmanlı ülkesinden temin edildiğinden Osmanlı sanatkarlarını oldukça güç duruma düşürmüştür. Her iki etken kredi talebini artırmıştır. Bu da o zamana kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda olmayan bankacılığın doğmasına sebep olmuştur. Galata sarrafları ve yerli tefecilerden sonra Bank-ı Osmanii ile başlayan bankalar zinciri doğmuştur.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda toplumsal ve ekonomik değişmelere cevap verememiştir. Başlangıçta sikke taşıması yada borçlanma yöntemiyle, mevcut parasal sorunlar halledilmeye çalışılmış ve sorunlar bir süre daha geciktirilmiştir. Ancak sık sık yapılan savaşlar Hazine'ye oldukça ağır maliyet yüklemiştir. Sonuç olarak Osmanlı Maliyesi bir daha içinden çıkamayacağı mali bataklığa sürüklenmiştir. Osmanlı para sistemi de, zaman zaman yapılan düzenlemelere rağmen çeşitlilik, bozukluk sıkıntısı gibi sorunlardan kurtulamamıştır.

Meşrutiyet döneminde başlayan ve İttihatçıların iktidarı ile hızlanan ulusal sanayi kurma ve ulusal ticareti geliştirme çabaları kısmen olumlu sonuç vermiştir. Ancak bütün gayretlere rağmen Batı karşısında iktisadi çöküntü ve buradan hareketle askeri çöküntü önlenememiştir. Bankacılık sistemi tamamen yabancıların hakimiyetindedir. Düyun-u Umumiye, Osmanlı Bankası (*) ve Reji İdaresi, Osmanlı İmparatorluğu'nda güçlü bir Batı kompleksi oluşturmuşlardır. Bank-ı Osmanii Şahane'nin imtiyazlı bir emisyon bankası olması İmparatorluğun para politikasında egemenliğini kullanmasını engellemiştir. Bu Banka'nın özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndaki tutumu Devlet'in para basma egemenliğini ortadan kaldıracı niteliktedir. Bu arada milli bir merkez bankası kurulması gereği anlaşılmıştır. İtibar-ı Milli Bankası'nın kurulmasıyla büyük umutlar oluşmuş, ancak Banka bir emisyon bankası haline getirilememiştir.

(*) Osmanlı Bankası 1996 yılı başlarında Doğuş Grubu'na geçmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarını yaşayan ve o yıllardan büyük tecrübeler edinen Cumhuriyet Yöneticileri, yeni bir ekonomik yapılanmaya gitmişlerdir. Kapitülasyonlar kaldırılmış, ülkemiz üzerinde tek gücün yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti olduğunu ısrarla vurgulamışlar, egemenliğe aykırı olan her durumu ortadan kaldırmışlardır. İktisadi hayata ne kadar büyük önem verildiği İzmir İktisat Kongresi'nde dile getirilen sözlerden anlaşılmaktadır. Bu arada Devlet'in para politikası üzerinde egemenliğini kullanma süreci Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kurulmasıyla tamamlanmıştır. Osmanlı Devleti döneminde bankacılık sistemimizin yabancıların hakimiyetinde olması, Cumhuriyet döneminde yerli banka kurma gayretlerini doğurmuştur. Büyük Atatürk'ün Türkiye İş Bankası'nı kurmasıyla 1924'te başlayan süreç milli bankacılık sistemimizi oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ise Cumhuriyet Yöneticileri'nin iftihar kaynağıdır. Bankalar sistemimizin başı olan Merkez Bankası, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl boyunca düşünülmemiş, İmparatorluğun son yıllarında da kurulması başılamamıştır. Her alanda “millileşme” çalışmalarıyla başlayan Cumhuriyet Yöneticileri bankacılık sistemimizin başı olan Merkez Bankası'nı 1924'te Osmanlı Bankası'nın imtiyazının yenilenmesinde düşünmüşler ve 1925 yılında anlaşmaya, kurulması düşünülen emisyon bankasına engel teşkil edilmeyeceğine ilişkin bir hüküm konulmuştur. Ancak günün koşullarında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu 1930 yılında çıkarılabilmiş ve Banka, 1931 yılının sonlarında faaliyete başlamıştır. Merkez Bankası'nın kurulması ile para politikası ve bankacılık sistemi üzerine yapılan düzenlemeler daha da sağlam temellere oturmuştur.

Atatürk döneminde milli bankacılık sistemimizin oluşturulması ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kurulma gayretlerinin yanısıra oldukça tutarlı ekonomi politikaları takip edilmiştir. 1929 buhranına kadar büyük ölçüde özel girişim özendirilmiş, bu arada Devlet gerekli gördüğü sektörlerle müdahale etmiştir. 1930'lu yıllardan itibaren ise “devletçilik” ilkesi çerçevesinde, ekonomide devlet müdahalesi kaçınılmaz görülmüştür. Bu yıllarda özellikle sanayi kesiminde önemli ve büyük işletmeler kurulmuştur.

Cumhuriyet yöneticilerinin kıvanç duyacağı başka bir başarı ise sağlam Türk parasıdır. Türk Lirasının değerini korumak büyük bir önem taşımıştır. Günümüze oranla oldukça düşük sayılabilecek değer kaybı sözkonusu olduğunda dahi büyük yankılar uyandırmış ve gerekli tedbirler alınmıştır. Atatürk dönemi para politikası sağlam paradan

yanadır. Kurtuluş Savaşı enflasyonsuz kazanılmış ve Atatürk dönemi boyunca Türkiye’de büyük fiyat artışları yaşanmamıştır. Bu dönemde emisyonu ve dış borçlanmaya pek sıcak bakılmamıştır. Osmanlı Devleti döneminin acı tecrübeleri, Cumhuriyet yöneticilerini temkinli olmaya sevketmiştir.

Netice olarak diyebiliriz ki, Atatürk döneminde milli bankacılık sistemimiz ve onun başı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kuruluş aşamasına gelinmiş, tutarlı para politikası takip edilmiş, fiyat istikrarı sağlanmış, dengeli dış ticaret ve istikrarlı büyüme oranı yaşanmıştır. Büyük bir işsizlik sorunu olmamıştır. Ayrıca Osmanlı borçları taksitleri de ödenmeye başlanmıştır. Bütün bu başarılar yaşanan sosyal-kurumsal değişimle birlikte gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Alkin, Erdoğan. **Turkey's International Economic Relations**, Güray Matbaası, İstanbul, 1983.
- Alptürk, Nevzat. **Merkez Bankacılığı**, Türkiye Bankalar Birliği Yayın No: 49, Ankara, 1972.
- Arsan, H. Üren. **Türkiye'de Cumhuriyet Devrinde İç Devlet Borçları**, SBF Yayınları, Ankara, 1961.
- Asaf, Burhan. *"Para Tezimiz ve Prof. Wagemann"*, **Kadro**, sayı 14, 1933.
- Avcıoğlu, Doğan. **Türkiye'nin Düzeni**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.
- Aydemir, Şevket Süreyya. **İkinci Adam**, İstanbul, 1968.
- Aysan, Mustafa. **Atatürkçü Düşüncede Milli Güç Unsurları**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992.
- Bayar, Turgut. **La Türkiye İş Bankası**, Montreux, 1939.
- Blaisdell, Donald C. (Çev. Hazım A. Kuyucak), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Kontrolü**, Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi, İstanbul, 1940.
- Belin, M. (Çev. M. Ziya), **Türkiye İktisat Tarihi Hakkında Tetkikler**, İstanbul, 1931.
- Boratay, Korkut. **1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Değerlendirilmesi, Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları**, İ.T.İ.A. Mezunlar Derneği, İstanbul Şubesi, İstanbul, 1977.
- Boratay, Korkut. **Türkiye'de Devletçilik**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974.
- Bulutay, T. - Tezel, Y.S. - Yıldırım, N. **Türkiye Milli Geliri (1923-1948)**.
- Cezar, Yavuz. **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, Alan Yayıncılık, 1986.
- Cumhuriyet**, 11 Mart 1930.
- Çavdar, Tefik. **Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu**, Uygarlık Yayınları, İstanbul, 1982.
- Derin, Haldun. **Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul, 1940.
- D.İ.E. **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı**.
- D.İ.E. **Türkiye İstatistik Yıllığı**, 1930.

D.İ.E. Türkiye İstatistik Yıllığı, 1989.

Eldem, Vedat. Cihan Harbinin ve İstiklal Harbinin Ekonomik Sorunları, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara, 1975.

Ergin, Feridun. Para Politikası, İstanbul, 1975.

Ergin, Feridun. Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, No.1, İstanbul, 1977.

Erikan, Celal. Atatürkçülük, T. İş Bankası Yayınları No.151, Ankara, 1974.

Güvenç, Özcan. Daraltıcı Para Politikasının Teorik ve Teknik Esasları, İzmir, 1968.

Hiç, Mükerrerem. Para Teorisi ve Politikası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994.

Hiç, Mükerrerem. Türkiye Ekonomisinin Analizi, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul, 1980.

Hakimiyeti Milliye, 21 Şubat 1930.

Hines, Walker D. Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki, İktisat Vekaleti, Ankara, 1936.

İşıksal, Cavide. "Emniyet Sandığının Kuruluşu", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Cilt XI, sayı 65, Şubat 1973.

İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1946.

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Ekim 1947 - Ocak 1948.

Journal D'orient, 1 Mart 1927.

Kazgan, Gülten. Yeni Enflasyon ve Para Politikası, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., İstanbul, 1974.

Kazgan, Gülten. İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.

Kazgan, Gülten. Ekonomik Dışa Açık Büyüme.

Keleş Ruşen. Yerinden Yönetim ve Siyaset, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994.

Keyder, Çağlar. "1923-1929 Döneminde Para ve Kredi", Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı, Ankara, 1979.

Köklü, Aziz. Türkiye'de Para Meseleleri, Milli Eğitim Bakanlığı, Siyasal Bilgiler Okulu, Ankara, 1947.

Köklü, Aziz. **Makro İktisat**, “S” Yayınları, Ankara, 1984.

Kuyucuklu, Nazif. **Türkiye İktisadı**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993.

Lewis, Bernard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, 1970.

Milliyet, 27 Şubat 1930.

Milliyet, 11 Haziran 1930.

Minibaş, Türkel. **Az gelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Politikaları ve Türkiye**, İstanbul, 1989.

Müderrişoğlu, Alptekin. **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Maliye Bakanlığı, Ankara, 1973.

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası, **Nizamname-i Esasi**, İstanbul.

Oryentalicus, Von. *“Die Osmanische Nationalbank”*, **Balkan Revue**, 4. cilt, No.1, Berlin, 1917.

Ökçün, A. Gündüz. **Türkiye İktisat Kongresi**, Ankara, 1981.

Ökçün, A. Gündüz. *“1923 Yılında İzmir’de Toplanan Türkiye İktisat Kongresinde Kabul Edilen Esaslar”*, **SBF Dergisi**, Cilt XXII, sayı:1.

Para, Sayı:1, Haziran 1981.

Parvus Efendi (Muammer Sencer), **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, İstanbul 1977.

Ricardo, David. **The Work and Correspondance of David Ricardo**, Cambridge University Press, 1951.

Rıma, I.H. **Development of Economic Analysis**, Illinious, 1967.

Roumani, Adib. **Essai Historique et Technique Sur la Dette Publique Ottomane**, Université de Paris, Fakülté de Droit, Paris, 1927.

Sanus, B.Z. **Para Ekonomisi**, İstanbul, 1955.

Schumpeter, J.A. **The Theory of Economic Development**, Harvard, 1934.

Schumpeter, J.A. **Business Cycles**, New York, 1939.

Selek, Sabahattin. **Anadolu İhtilali**, İstanbul, 1965.

Serin, Vildan. **Para Politikası**, M.Ü. Yayın No.440, İstanbul, 1987.

Seyidoğlu, Halil. **Uluslararası İktisat**, Güzem Yayınları, İstanbul, 1994.

Smith, Adams. **Wealth of Nations**, New York, 1937.

Suvla, Refii Şükrü, **Umumi İktisat Dersleri**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1948.

Şanda, H. Avni. “1844 Yılında Para Reformu”, **İstanbul Ticaret**, 22 Temmuz 1966.

Şanda, H. Avni. “1884 Yılında Para Reformu”, **İstanbul Ticaret**, 15 Temmuz 1966.

Şanda, H. Avni. “1916 Yılındaki Para Islahatı”, **İstanbul Ticaret**, 29 Temmuz 1966.

Şanda, H. Avni. “Cumhuriyet Devrinde Madeni Paralar”, **İstanbul Ticaret**, 2 Ağustos 1966.

Şanda, H. Avni. “Cumhuriyet Devrinde İlk Altın Para”, **İstanbul Ticaret**, 19 Ağustos 1966.

Tarlan, Selim. **Tarihte Bankacılık**, Maliye ve Gümrük Bakanlığı APK Kurulu Yayını, Ankara, 1986.

Tarlan, Selim. **Tarihte Para**, Maliye ve Gümrük Bakanlığı APK Kurulu Yayını, Ankara, 1992.

Tarlan, Selim. “*Ekonomimizin Yetmiş Yılı*”, **Maliye Yazıları**, Ekim-Aralık 1996, İstanbul.

Tarlan, Selim. “*Tanzimat Kaimeleri*”, **Maliye Yazıları**, Ekim-Kasım 1986, İstanbul.

TBMM Zabıt Ceridesi.

Tekeli, İlhan - İlkin, Selim. **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**.

Tekeli, İlhan - İlkin, Selim. **Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, 1981.

Took, Thomas. **A History of Price and the State of Circulation During The Years 1793 - 1856, 1857**.

Toprak, Zafer. “*Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası*”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1979-1980 Özel Sayısı.

Toprak, Zafer. **İttihat ve Terakki'nin Milli İktisat Politikası**, Basılmamış Doktora Tezi, 1980.

Türk, İsmail. **Maliye Politikası**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1994.

Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1923-1981 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye.

Uçarol, Rifat. **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.

Ulutan, Burhan. **Bankacılığın Tekamülü**, Ankara, 1957.

Us, Asım. **Gördüklerim Duyduklarım Duygularım**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1964.

Ülgener, Sabri F. **Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme**, Der Yayınları, İstanbul 1991.

Üstünel, Besim. **Ekonominin Temelleri**, 5. Baskı, 1988.

Velay, A. du. **Türkiye Maliye Tarihi**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, Ankara, 1978.

Yeniay, İ. Hakkı. **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul, 1964.

Zaim, Sabahattin. **Çalışma Ekonomisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1990.

ÖZGEÇMİŞ

1974 Elbistan doğumluyum. Orta öğrenimi Elbistan Mükrimin Halil Lisesi'nde 1990 yılında tamamladım. Aynı yıl girdiğim İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden 1994 yılında mezun oldum. 1995 yılında girdiğim Şekerbank T.A.Ş. Teftiş Kurulu'nda Müfettiş Yardımcısı olarak çalışmaktayım. Orta derecede Fransızca biliyorum.

